

7

**UKRAINIAN ASSOCIATION OF THE INDEPENDENT
CREATIVE INTELLIGENTSIA**

ROSTRUM

Issue No. 7

**A QUARTERLY JOURNAL OF PUBLIC OPINION,
LITERATURE AND ART**

(In Ukrainian)

REPRINT

LVIV — 1989

Published by V. Symonenko Smoloskyp Publishers, Smoloskyp, Inc.

Toronto

1989

Baltimore

**УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ
ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ**

КАФЕДРА

№. 7

**ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
КВАРТАЛЬНИК**

ПЕРЕДРУК

ЛЬВІВ-1989

Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка

Горонто

1989

Балтимор

**Бібліотека «Смолоскипа» ч. 57
«КАФЕДРА» ч. 7, Львів, 1989**

**Обгортка роботи Олеся Тимошенка
Мовні коректори — Ольга Маланчук і Віталій Калиниченко**

Cover designed by Oles' Tymoshenko

**Library of Congress Catalog Card Number: 89-80449
ISBN: 0-914834-61-4**

**Reprinted and published by V. Symonenko Publishers,
Smoloskyp, Inc.
A non-profit organization**

Smoloskyp, P.O. Box 561, Ellicott City, Md. 21043, U.S.A.

**Smoloskyp Trust, P.O. Box 430, Sta. "E", Toronto, Ont., M6H 4E3
Canada**

Printed by UKRAPRINT, INC., 10902 Summit Ave., Woodstock, Md. 21163

Printed and bound in The United States of America

ПРОСПЕКТ «КАФЕДРИ» No. 7

На Україні вийшов у світ черговий номер часопису групи УАНТел «Кафедра».

«Кафедра»-7 відкривається рубрикою «УКРАЇНА: ГОЛОДОМОР-33», в якій опубліковано матеріали Комісії Конгресу США у справі голоду на Україні в 1933 рр. Це — переклад українською мовою з англійської за виданням уряду США, Вашингтон, 1988 р.

«Проблеми, дискусії» вміщують публіцистичну статтю знайомого читачам «Кафедри» прозаїка з Вінниччини Анатолія Щербатюка під назвою: «Осінь політичного фіглярства».

У відділі «Художня література» друкуються нові вірші Степана Гури з Херсонщини, Володимира Сурмача і Любомира Угриня зі Львова, Володимира Яременка з Ленінграду. В останнього твори написані українською мовою.

Прозу репрезентує повість Михайла Осадчого «Мадонна», написана в мордовському політичному таборі, публікуються новелі Анатолія Щербатюка, оповідання передчасно померлого Василя Ярмуша з Тернопільщини.

Богдан Горинь продовжує свою повість про видатного українського скульптора Івана Северу. До 175-річчя Тараса Шевченка Богдан Горинь подає статтю «Світло генія», написану і прочитану щекам у 1967 році, а Василь Барладяну — наукове дослідження «Шевченкова Одеса».

Розділ «3 архівів» друкує першу частину документальної оповіді Івана Миньківа з Києва «Не ідеалізуймо минулого». Пропоновані автором широкі джерела засвідчують: з найперших років приєднання України до Росії почалося brutальне і послідовне нищення української культури, зухвалі порушення домовленостей і умов угоди Богдана Хмельницького з царатом.

Професійний фотограф та кінооператор з Києва Володимир Федько запропонував «Кафедрі» фотоматеріали під назвою «Незнайома Примаченко» — до 80-річчя з дня народження цієї геніальної українки, як назвав художницю Пабло Пікассо.

«Хроніка» вміщує статтю Ігоря Нестерука з Чернівців, у якій автор висовує нову гіпотезу масового таємничого захворювання дітей на випадання волосся. Кандидат технічних наук Нестерук піддає гострій критиці бюрократизм і розгубленість світил медицини найвищих інстанцій — саме через них інфекційна гіпотеза Нестерука і не може прорватися на сторінки офіціозу.

Сьоме число «Кафедри» подає огляд численних читацьких листів до редакції, ознайомлює з громадсько-культурними подіями на Україні, яких не торкається газетно-журнальний естелішмент і географія яких — від Закарпаття (Семен Мельник) — до Сум (Василь Сосюрченко), Дніпропетровська, Одеси тощо.

Звертаючись до «Кафедри» зокрема, її прихильник з Кривого Рогу інженер Микола Чаповський пише:

Живе Україна
В темряві, без сонця,
На рідній землі
і без рідної мови...
А ти відчиняєш тихенько віконце
Щоб киснем поймалось
духовне здоров'я.

«Кафедра» дякує читачам за слова моральної заохоти і намагається виправдати Ваше довір'я.

А тепер маленьке оголошення: позаяк наше видання все ще не може вийти з матеріальної скрути, а особливо через брак засобів розмноження з одного боку — і паралельно через великий попит на видання — «Кафедра» надалі, принаймні тимчасово, не буде дотримуватися строгої регламентації виходу у світ.

31 березня 1989 р.

Михайло Осадчий,
відповідальний редактор «Кафедри»

Україна: ГОЛОДОМОР 33

ВИВЧЕННЯ ГОЛОДУ НА УКРАЇНІ 1932-1933

ДОПОВІДЬ КОНГРЕСОВІ

КОМІСІЯ ГОЛОДУ НА УКРАЇНІ

ПРИЙНЯТО КОМІСІЄЮ 19 КВІТНЯ 1988

ПОДАНО НА РОЗГЛЯД КОНГРЕСОВІ 22 КВІТНЯ 1988

ВІДДРУКОВАНО ДЛЯ КОМІСІЇ ГОЛОДУ НА УКРАЇНІ

ВИДАВНИЦТВО УРЯДУ США, ВАШІНГТОН 1988

ЗВІТ ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ

Метою Комісії Голоду на Україні, як зазначено в її мандаті, є вивчення українського Голоду 1932-33 рр. з метою поширення знань про голод у світі і забезпечення американської громадськості належним розумінням Радянської системи, виявляючи роль її в голоді. Її обов'язком, як указано в мандаті, є: 1) вивчення Голоду через збирання всієї наявної інформації про цю історичну подію, аналіза цієї інформації, вивчення причин і наслідків Голоду; 2) подати проміжний звіт Конгресові; 3) забезпечити інформацією про Голод Конгрес, виконавчі органи влади, навчальні інституції, громадськість; 4) подати на розгляд у Конгрес кінцевий звіт до 23 квітня 1988 р.; 5) відповідно до цього завершити звіт у 60-денний термін.

Комісія Голоду на Україні вислухала 57 очевидців Голоду 1932-33 рр. Слухання містять у собі приголомшливі документальні матеріали трагедії, яка сталася з українцями. Повний текст цих слухань опубліковано як проміжний звіт, і він доступний для ознайомлення громадськості.

Комісія також записала і приготувала до публікації, як додаток, більше як 200 свідчень очевидців. На відміну від заяв, зроблених на публічних слуханнях, які мусіли бути короткими, усні оповіді тривали стільки, скільки це було потрібно оповідачеві для їх повного викладу. Деякі з них тривали понад 2 години. Більшість усних оповідей була зібрана безпосередньо штатом Комісії, інші — Леонідом Геретцом, як частина проєкту, який направив Джеймс Мейс 1984 р. в розпорядження Асоціації українських спеціалістів і бізнесменів у Нью-Йорку і Нью-Джерзі. На додачу споріднена канадська Комісія і багато приватних осіб дали в розпорядження нашої Комісії записи на касетах, які вони зібрали. Повний текст цих інтерв'ю і заяв на рідній мові досягає понад 2000 сторінок, створюючи неоціненне джерело для майбутніх дослідників Голоду. Записане було опубліковано і воно доступне громадськості. 10 зразків усних свідчень перекладено на англійську мову і є додатком до цього звіту.

Важливим аспектом нашої роботи є надання інформації на вимогу

урядових установ і приватних осіб. Зв'язок між науковою громадськістю і членами Комісії, який являв собою участь її членів у різноманітних конференціях, лекціях і публікаціях, сприяв поширенню інформації про Голод.

Завдяки ініціативі члена Комісії д-ра Мирона Куропаса, створення навчальних плянів для тих, хто хоче вивчати Голод, стало одним із основних напрямків роботи Комісії. Члени Комісії та її штат відвідали різноманітні викладацькі конференції в Іллінойсі, Вісконсіні, Мічігані, Кольорадо, Нью-Джерзі, Коннектікуті та Арізоні. Д-р Куропась, крім першої викладацької конференції в Чикаго, брав участь у конференції в Детройті і настановчій конференції у Вісконсіні та Кольорадо. З метою кращого забезпечення інформацією про Голод навчальні заклади, Комісія створила для них навчальну програму Голоду. Її написав д-р Куропась за участю штату Комісії і опублікована вона за допомогою Української національної Асоціації. Ця програма вперше була винесена на обговорення в 1986 р. на викладацькій конференції в Чикаго і використовується дотепер. Крім того Комісія працювала за програмою чиновників із Каліфорнії, зацікавлених у розкритті власних поглядів на Голод на Україні і таких же чиновників з Пенсильванії. Подібна програма була опублікована ньюйоркським департаментом освіти і Національним об'єднанням християн і євреїв західного Коннектікуту в Масачусетському відділку. На відміну від слабкої ньюйоркської програми, Куропась використовував скорозшивач для вилучення і внесення нових матеріалів. Програма, розроблена в Коннектікуті, використовує такі ж засоби, як і Куропасова.

ВИСНОВКИ

Грунтуючись на вислуханих усних показаннях і дослідженнях працівників її штату Комісія Голоду на Україні зробила такі висновки:

1. Не викликає сумніву, що велика кількість мешканців УРСР і Пн. Кавказу вмерла від голоду під час штучного голоду в 1932-33 рр., спричиненого конфіскацією радянськими властями урожаю 1932 р.
2. Нараховуються мільйони жертв Українського Голоду.
3. Офіційні радянські твердження про «куркульський саботаж», який спричинив нібито всі «труднощі» під час Голоду — брехливі.
4. Причиною Голоду не є, як це часто твердиться, засуха.
5. В 1931-32 рр. радянське керівництво посилало допомогу в засушливі області поза Україною, в яких спостерігалось скорочення зернових зборів, для селянства цих областей було зроблено ряд інших послаблень.
6. В середині 1932 р. керівництво УРСР виявляє незадоволення надмірними зерновими заготівлями, що призвело до вибуху голоду, Москва в цей час почала вести жорстку лінію проти селянства.

7. Нездатність радянських органів влади на Україні виконати норми зернових заготівель примусила їх ввести особливо суворі заходи для вилучення максимальної кількості зерна від селян.

8. Наприкінці 1932 р. Сталін вжив таке визначення, як «заготівельна криза» на Україні, з метою виправдати посилений контроль за Україною і інтенсифікувати конфіскацію зерна в майбутньому.

9. Український Голод 1932-33 рр. спричинений вилученням с/г продукції у сільського населення.

10. Керівники, які відповідали за конфіскацію зерна, також боялися репресій.

11. Сталін знав, що населення України смертельно голодувало в 1932 р.

12. В січні 1933 р. Сталін вжив визначення «Розхлябаність» відносно радянських органів на Україні і їх ставлення до конфіскацій зерна. Метою цього було дальше посилення його контролю над КПУ і узаконення дій, які б погіршили ситуацію на Україні.

13. Постишев мав подвійне доручення з Москви: інтенсифікувати конфіскацію зерна (тим самим і Голод) на Україні, а також зменшити вплив і так помірної національної самосвідомості українців, яка до цього часу дозволялась на Україні.

14. В 1932-33 рр. такий же голод мав місце і в районах Волзького басейну та Пн. Кавказу, при цьому агресивність сталінського втручання в українські справи в кінці 32 р. та на поч. 33 р. може бути порівняна лише з таким же його втручанням в справи етнічно українських районів Кубані на Пн. Кавказі.

15. Частина населення намагалася переїхати в райони, де продукти були більш доступними, це робилося з метою уникнути голодної смерті.

16. Й. Сталін та його оточення здійснили геноцид проти українців у 1932-33 рр.

17. Уряд США мав достатньо велику інформацію про Голод, але не зробив ніяких спроб для покращення ситуації. Навпаки, сразу ж після Голоду адміністрація розширила дипломатичні відносини з СРСР, у листопаді 33 р.

18. На протязі Голоду рядові співробітники американського журналістського корпусу заперечували існування Голоду на Україні, тим самим співробітничали у цьому з Радянським Урядом.

19. Недавно дослідники як на Заході, так, в меншій мірі, в СРСР досягли суттєвого прогресу в справі Голоду. Проте офіційні радянські історики все ще разом з радянськими керівниками не дають повних, точних даних. Суттєвий прогрес спостерігається в останні місяці.

Причинами для таких висновків є нижченаведене:

1. Не викликає...

Перед початком роботи Комісії публікувались сотні даних, які були підтверджені як у вилучених свідченнях, так і в усних розповідях. Вони підтверджують те, що Голод наступив унаслідок вилучення продуктів у сільського населення. Депеші італійського консульства в Харкові, тодішній столиці УРСР, подають винятково детальний опис щоденного життя на протязі розглядуваного періоду. Додаткові свідчення, які підтверджують історичність Голоду, можна знайти в українському самвидаві, а також у офіційно опублікованих художніх історичних творах і, віднедавна, у пресі.

В 1987 р. В. Щербицький, 1-й секретар КПУ, визнав, що великі труднощі з постачанням продуктів мали місце в деяких районах. Не дивлячись на те, що радянські діячі віднедавна почали визнавати існування Голоду, вони все ще пробують спотворити його картину, але процес розвивається.

2. Нараховується...

Комісія унікала детальних демографічних досліджень з тієї причини, що матеріали перепису населення 39 року дуже обмежені і оточені підозрілими обставинами. Ці два міркування мали на меті досягнути кращих результатів у вивченні Голоду, і це дає надію вийти за межі досягнутого рівня знань про цю подію. На протязі багатьох років різні дослідники пробували давати дані про смертність, але перепис 1939 р. — основа для таких розрахунків — не викликає довіри.

В 1937 р. Радянський Союз провів перепис, який після відповідних корекцій дав цифру населення СРСР — 164 млн. Це було настільки нижче за очікуване, що результат можна було пояснити тільки мільйонами передчасних смертей.

Після перепису його організатори були заарештовані, деякі з них розстріляні, а матеріали — вилучені з обігу. Не дивлячись на те, деякі дослідники не враховували, що дані перепису 1939 р. подані з урахуванням політичних міркувань. Цей висновок дуже проблематичний, бо вище керівництво перепису 1937 р. було розстріляне через те, що не знайшло достатньої кількості для справної цифри перепису, а їхніх наступників — не було. Слід вважати, що вони знайшли необхідну кількість людей для потрібної цифри населення. Відома схильність сталіністів до перекручення статистики дає підстави думати, що організатори перепису 1939 р. наслідували ці традиції.

Більше того, рівень натурального приросту населення УРСР впав від 2,25% в 1924 р. до 1,45% в 1931 р. (останній рік, дані про який можна вважати достовірними), а перепис 39 р. подає 3,1 млн. приросту (9,9%) українського населення СРСР — більше, ніж дав перепис 1926 р. Після цього не залишається сумнівів, що в той час гинули мільйони людей. Різні дослідники оцінюють число жертв Голоду від 3 до 8 мільйонів чоловік.

3. Офіційні...

Під терміном куркуль офіційно мається на увазі сільський соціальний прошарок з відносно кращим рівнем життя, ніж в інших селян. Але в 33 р. не існувало куркулів. Хвиля за хвилею йшли ліквідації куркульства, як класи, кожна з яких досягала все бідніших селян. Таким чином було знищено все, що можна ідентифікувати з названим соціо-економічним прошарком на селі. Це стало нарешті зрозумілим, і розкуркулення фактично припинилось у 1932 р. Офіційні твердження про те, що куркуль розгромлений, але ще не повністю знищений — зразок політичного цинізму, метою якого є виправдання репресій проти селянства в цілому. Це особливо кидається в очі у сталінській тезі про посилення класової боротьби при подальшому будівництві соціалізму.

Набуло також широкого поширення фальшиве сталінське твердження про саботаж державної заготівельної кампанії. Це мало означати, що велика кількість зерна повинна бути у приватних осіб, або прихована спекулянтами. Але якщо б на приватному ринкові були хоч якісь суттєві кількості зерна, то воно продавалося б з більшою готовністю, ніж в інші роки. Якщо б селяни

продавали багато зерна, то вони б його з'їли і таким чином масовий голод не мав би місця, проте масове вимирання від голоду мало місце — це факт. Згодом радянська історіографія підтримує міф про саботаж на селі, майже повторюючи звинувачення, зроблені в той час, коли виправдовувались на-рошування зусиль по конфіскації зерна. Сталін навмисне завищував дані про урожай, щоб довести цим приховування урожаю. Точні дані приховувалися і замінювалися фальшивими, які ґрунтувались на «біологічному урожаї», тобто дійсно зібраний урожай замінювався довільною оцінкою того, що було реально на полі.

4. Причиною...

Щербицький чіпляється за звичне пояснення, що засуха 32 р., мовляв, сильно вплинула на Голод, але радянська історична метеорологія не знає такої засухи. Були засухи в 31 і 34 рр., але не в 32 р. В лютому 32 р. Молотов офіційно визнав, що засуха на Волзі, у зх. Сибіру і Казахстані в 31 р. знищила урожай. Не було ніяких аналогічних заяв про засуху на Україні в 32 р.

Дуже широкі посилання на засуху були зроблені Сталіним в січні 33 р., що в 32 р. були деякі втрати урожаю через погану погоду в районах Кубані і Тереку та в деяких регіонах України. Але Сталін вважає, що немає сумніву в тому, що ці втрати не дорівнюють навіть половині тих, що мали місце в 31 р., під час засухи в інших районах СРСР.

Втрати урожаю, нібито спричинені суворою погодою, не мали своїм наслідком послаблення в названих Сталіним районах темпів заготівель.

5. В 1931-32 рр...

Після того, як Молотов в лютому 32 року визнав, що засуха викликала труднощі в Волзькому регіоні, якась мінімальна допомога для жителів цього регіону була організована властями. В другій половині березня «Правда» повідомила, що після виконання норм заготівель на 31-32 рр. на Пн. Кавказі ударними методами одержали додатково 40 тонн посівного зерна, яке було доставлене в засушливі регіони. В Казахстані, де масовий смертельний голод почався на початку 30 р. під час форсування темпів осідлості кочових пастухів, було видано з державних складів 2 млн. пудів зерна як допомога для кочівників і півкочівників у вигляді насіння і продуктів.

Ширша офіційна відповідь на труднощі 31-32 с/г року була в тому, що появився ряд таких послаблень, які відомі під назвою «травневі реформи». Вони включали в себе і зменшення рівня норм заготівель до приблизно рівня 31 року, дозвіл приватної торгівлі зерном (після виконання поставок) як стимул для селян. Це була обіцянка покінчити з адмініструванням у сільському господарстві.

6. В середині...

На Третій Всеукраїнській конференції в липні 1932 р. фактично кожний високопоставлений діяч Компартії говорив про «труднощі з постачанням продуктів» (до цих пір це — головний евфемізм відносно Голоду на Україні) в різних районах УРСР. Проте Молотов, який разом з Кагановичем представляв Сталіна на Конференції, відмітили необхідність посилення допомоги Середній Азії та Нижній Волзі, Пн. Уралу, Зах. Сибіру, Казахстану, мотивуючи це тим, що Москва дозволить послабити вимоги на зернові поставки для України. Каганович же дав зрозуміти, що перш за все сили треба кинути

на успішне збирання урожаю і повне виконання плану заготівель зернових. Прийнята конференцією резолюція визнала за норму зернових поставок 356 млн. т. На цій цифрі настоювала Москва. Одночасно звучав заклик боротися з т. зв. лівим ухилом.

Пізньої осені боротьба привела до репресій. Найсерйознішим і найвідомішим був закон від 7 серпня 1932 р. «Про збереження соціалістичної власності», який давав право застосовувати смертну кару чи 10-річне ув'язнення навіть у випадку, коли 1 колосок чи буряк буде вкрадено з урожаю, вирощеного тим же селянином. Закон був у дії лише півроку, але 20% із засуджених в 32 р. були звинувачені за цим пунктом і таке становище віталось, як база соцзаконності і біжучого моменту.

7. Нездатність...

На початку кампанії зернових заготовок 32 р. швидко стало зрозумілим, що УРСР не справиться з ними. Місцеве керівництво було зобов'язане вжити відповідних заходів для сплати зернової позики, одержаної ним для колгоспів у попередній с/г рік. Одночасно говорилося, що кожний член партії, ВЛКСМ, колгоспник та робітник повинні розуміти вирішальну роль України в загальносоюзних планах зернових поставок СРСР. Правий опортунізм було піднято до головної небезпеки моменту. Основною метою була оголошена гарантована перемога в боротьбі за хліб.

8. В кінці...

В попереднє десятиліття УРСР мала дещо більше автономії, ніж будь-яка інша республіка. Українські комуністи відверто закликали до збільшення дистанції між ними і Москвою в політиці, культурі та економіці. В багатьох випадках це було просто відображенням значення і розмірів УРСР в межах СРСР. З 69 млн. неросійського населення у 1926 р. українці в СРСР складали 31 млн., другу за ними по величині націю вони перевищували у 6,5 раз. У 1931 р. УРСР мала 31,4 млн. населення, в той час, як всі інші республіки разом узяті — 18,7 млн. Як у промисловому, так і в с/г відношенні Україна була найбільш економічно розвиненою частиною СРСР. Очевидно, що втримати по «стійці струнко» таку велику і могутню республіку для Кремля було нелегким завданням. Українське самоусвідомлення було в основному наслідком радянської національної політики. Радянська національна політика (відносно неросійського населення) відображала політику щодо національних окраїн і національне питання здавалось, як твердив Сталін — в основному проблемою селянською. Таким чином, розгром українського селянства давав можливість урізати українську автономію.

З 12 жовтня 1932 р. керівний апарат на Україні було посилено Менделєм Хатаєвичем, якого перевели з обкому на Волзі, де він здобув репутацію у боротьбі з куркульським саботажем. Хатаєвич зайняв пост 2-го секретаря ЦК КП(б)У. Одночасно — заступник голови всесоюзного ДПУ, Іван Акулов став першим секретарем Донбаського Обкому. ЦК КП(б)У розпорядився негайно мобілізувати актив на ліквідацію ганебного розриву в зернових поставках та на розгром позиції правих (що означало проселянських) опортуністів і тим самим виконати плани заготівель.

В двох ідентичних промовах 2 і 3 листопада Хатаєвич наголосив на тому, що в даний момент найважливішою проблемою для Компартії Укра-

їни в усій її діяльності є успішне виконання плану зернових заготівель. Після цього Уряд УРСР посилив тиск на селянство.

20 листопада республіканський Уряд розпорядився перевірити всі хлібні ресурси в колгоспах і негайно конфіскувати крадений хліб. Відповідальність за недовилучення харчових продуктів із застосуванням вищезгаданого закону від 7 серпня 1932 р. була покладена на членів правління колгоспів.

6 грудня перші шість сіл були занесені на чорну дошку і піддані економічній блокаді. 13 грудня ці заходи були поширені на 82 райони УРСР і ЦК КП(б)У розпорядився негайно експропріювати майно 1500 селян, які не виконали норм поставок у Дніпропетровській та Харківській областях.

10 грудня Верховна Рада постановила, що основна причина бездіяльності в зернових заготівлях полягає в тому, що районні, обласні і місцеві органи влади не мобілізували суспільні органи і радянське суспільство, тому немає впевненості, що нанесено вирішальний удар по куркулях і їх агентах — петлюрівцях і махновцях, які саботують зернові заготівлі.

Декрет давав розпорядження райвиконкомам і сільвиконкомам:

1. звірити дані кожного колгоспу по плянах зернових поставок, перевірити наявні хлібні ресурси в колгоспах, які не піддаються зерновим заготівлям, звертати особливу увагу на приховування зерна, особливо в соломі, полові, осадках і т ін., організувати негайно повернення незаконно розподіленого хліба і включити його в зернові поставки. Організувати конфіскацію хліба, вкраденого в колгоспах тими, хто не хоче працювати, а їсть.

2. Примусити твердою рукою здати вироблену продукцію в зернових районах державі по твердих цінах, в рахунок зернових поставок. Вимагати від одноосібників збільшити денне виконання плану поставок, негайно і рішуче застосовувати засоби декрету від 20 листопада 1932 р. до тих одноосібників, хто злісно зриває зернові поставки.

Декрет закликав взяти під суворий контроль держави молотьбу, очистити колгоспи та їх актив від контрреволюційних елементів, посилати більше людей на село і в колгоспи для надання допомоги в збиранні зерна.

9. Український Голод...

Проведення в життя вищеописаної політики могло привести тільки до голоду. Радянська статистика урожайності показує, що зернова продукція в 1932 р. не була гіршою, ніж в інші роки, коли не вживались такі заходи — без них такий голод не мав би місця, як і в інші роки з таким же урожаєм.

10. Керівники, які...

14 грудня газета «Вісті ВУЦВК» опублікувала замітку республіканського Наркомату юстиції і Прокуратури про два випадки з судової практики. В ній говорилось про два випадки з судової практики, в яких звинувачувались представники місцевої влади, як ставленики клясових ворогів, 21 грудня ЦК ВКП(б) змістив 10 ведучих обласних керівників, звинувативши їх в тотальній бездіяльності. Їм ставились в вину невдачі у боротьбі з куркульським саботажом зернових поставок. Тоді появилася спільна партійно-урядова постанова про виключення з партії п'яťох директорів радгоспів за кримінальний зрив завдань партії і держави у зернових поставках. Через тиждень все керівництво Кобеляцького району Харківської обл. було засуджено на строк від 2 до 10 років ув'язнення за організацію куркульського саботажу у зернових поставках. Описувались інші подібні випадки тогочасного життя.

11. Сталін...

Всі сумніви в тому, чи Сталін персонально знав про ситуацію на Україні, були розвіяні в 1960 р., коли Роман Терехов, колишній секретар обкому на Україні написав у «Правді», що він говорив Сталіну про Голод в кінці 1932 р., просив допомоги і одержав відмову.

Коли в 1932 р. у зв'язку з поганим урожаєм в Харківській області необхідно було сказати про загрозу вимирання сіл у зв'язку з голодом і просити прислати хліб, — говорить Терехов, — Сталін прослухав і різко перервав, сказавши: «Нам говорили, що ви, т. Терехов, добрий оратор. Здається, ви ще й добрий оповідач. Ви розповідаєте свою казку про голод і думаєте, що залакаєте нас, але не варто старатись. Може буде краще, коли ви перестанете бути секретарем обкому і підете працювати у спілку письменників, де ви писатимете казки, щоб їх читали ідіоти».

Терехов у своєму повідомленні є співавтором офіційного евфемізму «недачі з урожаєм», «серйозні труднощі». Навіть якщо Сталін не довіряв Терехову, то він мав таку велику кількість інформації у своєму розпорядженні (напр. від секретних служб), що те, що він не повірив Терехову, звучить просто жахливо. Повідомлення про небажання Сталіна полегшити ситуацію, зроблені людиною, яка була особистим учасником фатальної заготівельної політики. Це повідомлення показує міру, до якої Сталін був готовий не визнавати того, до чого привела його політика. Він навіть не намагався полегшити її наслідки.

12. В січні...

На початку 1933 р. Україна виконала тільки 74,5% зернових поставок, але це сталося не тільки з Україною. Московський ЦК для перевірки причин невиконання поставок, і для зміцнення апарату на Україні, послав Павла Постишева 2-м секретарем ЦК КП(б)У — фактично, керівником. Одночасно кілька вищих керівників у республіці було зміщено, чим Сталін досяг фактично прямого контролю за українськими справами через посередництво своїх ставлеників. Спеціальна інструкція ЦК давала Сталіну право контролю за 2-ма з 3-х секретарів ЦК КП(б)У і 4-ма з 7-и секретарів обкомів.

Постишев реорганізував на свій лад парт. і держ. апарат на Україні. На 15 жовтня в тих областях, де відбулася чистка, 27,5 тис. членів і 120 тис. кандидатів в члени партії було виведено з партії як ворожі елементи, або нестійкі елементи. В той же час 237 районних секретарів і 249 членів райвиконкомів та 158 голів районних контрольних комісій зміщено з посад. На додачу до цього 3000 ведучих працівників послали в МТС, а 10000 комуністів — в колгоспи. 3000 з них на постійну роботу, як голови чи секретарі первинних партійних парторганізацій колгоспів. Все це означає, що приблизно 1/2 секретарів райкомів, більше половини голів райвиконкомів, 1/3 голів райвиконкомів, контрольних комісій зміщені зі своїх посад. В кожному район послано приблизно 6 політпрацівників. Ще 10 тис. досвідчених більшовиків відправлено в колгоспи. Григорій Костюк назвав це «загальною окупацією ключових позицій в країні сталінськими сатрапами».

Постишев не допустив позики державою посівного зерна і розпорядився негайно конфіскувати зернові залишки, які призначалися для наступної посівної кампанії. В той же час він дав розпорядження посилити репресивні заходи проти куркулів, підкуркульників, петлюрівців, шкідників та інших

антирадянських елементів. Вважалося, що таких ворогів можна знайти не тільки серед селян, а й у середині партії, тому вірні більшовики повинні бути пильними.

1-й секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор приєднався до постишевських звинувачень у усіх труднощах «ворогів» — просто в нього не було іншого вибору — так це можна пояснити зараз. Навіть колись передові райони змушені були визнати, що їхні колгоспи піддалися впливові куркулів, петлюрівців, махновців та ін. ворожих елементів. В той час вважалося, що навіть кращі райони внаслідок втрати більшовицької пильності та самозаспокоєності допустили, що куркулі та шкідники пробрались у керівництво і організували саботаж зернових поставок. Косіор приєднався до твердження про неприйнятність такої практики, коли зерно залишають на посівні резерви при невиконанні норм поставок. У світлі вищесказаного вважалося, що не було серйозної боротьби проти ворогів. Вважалося, що агенти класових ворогів та опортуністи зривали зернові заготівлі шляхом скривання зерна у зернових резервах. Проводилась політика, яка вимагала в першу чергу виконати зернові заготівлі, а потім створювати резерви. Іншими словами, найбільшим гріхом в той час вважалося залишити селянам зерно на хліб і зерно.

Тоді ж «Більшовик України» — ведучий журнал республіканського ЦК у своїй передовій статті оголосив ганебним зрив зернових заготівель, а причиною його — невміння заставити селян виконувати свій перший обов'язок — зернові заготівлі. Передовиця засудила практику створення посівних резервів раніше, ніж будуть виконані заготівлі.

Така політика призвела до того, що швидко стало зрозуміло, що все було забране, що можна було забрати. 25 лютого 1933 року була видана зернова позика з союзного фонду у розмірі 20300000 пудів зерна для України і 15300000 — для Пн. Кавказу, зокрема Кубані. Таке рішення ґрунтувалось на нібито поганій погоді, яка привела до втрат урожаю у степових областях. Частина зернової позики була спожита на їжу, а решта — на весняну сівбу. Це було те, що дало хоч якийсь урожай у 1933 р.

Не дивлячись ні на що тиск на сільські райони не зменшувався аж до урожаю 1933 р. На перше червня дніпропетровський обком оголосив, що позика, яка розподілялась серед колгоспників, скорочується з 15% до 10% після молотьби.

Голод закінчився в результаті винятково доброго урожаю у 1933 р. Було дозволено розподіляти зерно серед колгоспників. 27 вересня поступило розпорядження розподілити 10-15% від намолоченого урожаю серед колгоспників, при цьому не зверталось уваги на виконання поставок.

13. Постишев...

14 грудня 1932 р. Всесоюзний ЦК і Раднарком прийняв ніколи не публіковане рішення. Про нього відомо лише тому, що в промові на Пленумі у листопаді 1933 р. Постишев оголосив його «історичним рішенням», яке зобов'язує ЦК КП(б)У і Уряд звернути увагу на правильне проведення українізації. Рекомендувалось перестати впроваджувати її механічно, вимагалось вигнати петлюрівців та ін. прихованих буржуазно-націоналістичних елементів з партії і радянських органів, пропонувалось старанно відбирати і виховувати українські більшовицькі кадри. Вказувалось на необхідність гарантувати постійне лідерство партії та її контроль над проведенням українізації.

Постишевські нововведення були спрямовані перш за все на зменшення впливу національно свідомого крила КП(б)У, на чолі якого стояв Микола Скрипник. Скрипник на той час був наркомом освіти, одночасно на нього наклеїли ярлик буржуазного націоналіста. Через тиждень після появи Постишева починається інтенсивна чистка в українському культурному житті.

Фінальна сутинка відбулась на червневому пленумі ЦК КП(б)У. Постишев звинуватив Скрипника у національному ухилі, який привів до зриву зернових заготівель. Таким чином поставлено знак рівності між будь-якими проявами національної свідомості та діями класових ворогів.

Колишні товариші Скрипника тепер змагались у збиранні злісних звинувачень на кожний прояв української національної гідності, яка дозволялась під час перебування Скрипника на посаді наркома освіти. Навіть самогубство Скрипника в липні не було спроможне вплинути на хід подій.

Вину за труднощі Постишев поклав на ворогів, особливо тих, що є всередині партії. Ігноруючи людські страждання, він наслідував приклад Сталіна і звинуватив КП(б)У у відсутності пильності, яка привела до зриву зернових заготівель. Новий лідер витіснив скрипникове крило, це значило, що жорстка політична ініціатива прийшла з Москви, її спрямовано проти українського керівництва.

14. В той час...

На Пн. Кавказі зернові поставки у 1932 р. так же не було виконано, як і на Україні. Все такі партійне керівництво Пн. Кавказу йшло на більше співробітництво з Москвою, ніж їхні колеги на Україні. В усякому разі вони не так опирались нормам заготівель, як їхні двійники на Україні всередині 1932 р. Наслідком цього було те, що всю область занесли в чорний список на два місяці раніше, ніж такі ж кроки було здійснено на Україні.

Центральні власті втрутились в хід подій на Кубані невдовзі після жовтня 1932 р., зразу ж після того, як зробили те ж на Україні.

Комісія якнайвищого рівня з Москви, яка складалася з Кагановича, комісара постачання Мікояна, заступника комісара оборони і головного політрука Червоної армії Гамарника, заст. голови комісії по заготівлях Чернова, наркома радгоспів Юркіна, заст. голови ОГПУ Ягоди, Шкірятова від Контрольної Комісії, першого секретаря ЦК комсомолу Косарева прибула на Пн. Кавказ для в'яснення причин зриву поставок. Зразу ж після зустрічі з територіальним керівництвом комісія оголосила про скорочення норм доставок. Норми зернових поставок було скорочено з 136 млн пудів до 97 млн. В той же час керівництво негайно виїхало в 31 район, який не виконав поставок і приклало всіх зусиль для інтенсифікації зернових конфіскацій.

Зменшення норм заготівель було фальшивим. Це може бути доводом того, наскільки важко зрозумілою може бути офіційна партійна думка. Колишній радянський журналіст Юрко Степовий писав, що зразу ж після прибуття комісії, на другий день, вранці, в газетах появились жажливі заголовки: «Петлюрівсько-куркульський саботаж на Кубані треба знищити», «Петлюрівсько-козацька контрреволюційна робота на Кубані повинна бути викорінена».

4 листопада інший декрет закликав до посилення репресій з метою виконання поставок. Закликалось роздавити саботаж зернових заготівель і сівби, організовані куркульськими контрреволюційними алементами; знищити опо-

зицію в середовищі сільських комуністів, які фактично стали лідерами саботажу. Благодушність стосовно саботажу розглядалась, як несумісна з перебуванням у партії. На основі цього три великі станиці було занесено у чорний список, а їхніх жителів попереджено, що продовження саботажу змусить районні власті поставити перед урядом питання про їх виселення в північні райони СРСР, а їхні домівки заселити колоністами з інших територій. Було припинено всі завози товарів у державні та кооперативні магазини в районах. Ці товари послали в інші райони. Тим, хто відмовлявся працювати, загрожували конфіскацією майна і депортацією на північ. Підлягали негайному арештові кримінальники і ті, хто неправильно використовував поголів'я худоби. Пропонувалось переглянути винесені недавно заходи з точки зору закону від 7 серпня й надалі застосовувати його до крадіжок соціалістичності та поставок. Вимагалось очистити первинні партосередки від членів, які об'єднались з куркульськими організаціями контрреволюційного саботажу і стали рупорами класових ворогів у партії — тобто тих, хто не був достатньо енергійним у конфіскаціях продуктів. Головою комісії по проведенні такої чистки Москва призначила Шкіртова.

12 листопада Борис Чеболдаєв, керівник територіальної парторганізації, виступив з надзвичайно гострою промовою, в якій закликав виселити всі станиці Кубані. Все населення Полтавської, Медведівської та ін. станиць виселили на північ. Із західних джерел відомо, що було виселено 13 станиць. Це була головна операція. Станиця Полтавська, яку розпорядились виселити 17 грудня, мала 27 тис. населення та український педінститут. Станиця Уманська мала 30 тис. населення. Очевидці твердять, що під час доставки людей на поїзд реквізували с/г реманент та індивідуальні речі. Відправка супроводжувалась публічними розстрілами та кровопролиттям.

Одночасно масові репресії проводились проти партійних, радянських та колгоспних активістів і рядових колгоспників. Було занесено додатково 15 станиць у чорний список. Їм перестали доставляти товари та заборонили колгоспну торгівлю. Почали вимагати негайної сплати кредитів. Внаслідок проведеної чистки з партії виключено 45% членів; 369 з 716 секретарів первинних парторганізацій виключено з партії. Як і на Україні, вище керівництво було під загрозою суворого покарання. Було переглянуто справу Котова під кутом зору декрету від 4 листопада. Котов очолював парторганізацію станиці і таємно роздавав колгоспникам більше продуктів, ніж належало; його вигнали з партії і засудили на 10 років ув'язнення у жовтні 1932 р. Після перегляду його вироку з партії виключено додатково 15 членів, а Котов засудили за контрреволюцію. Котов став зразком контрреволюціонера з партквитком у кишені, його й шукала чистка 1933 р.

Втручання Сталіна в українські справи мало паралель на Пн. Кавказі. І результатом цього стали різноманітні репресивні заходи, перегляди норм поставок зерна для Пн. Кавказу. Вони були перевиконані, але ціною величезних людських втрат. На 2 січня 1933 р. був призначений спеціальний комітет для проведення сівби на Пн. Кавказі, його головою призначено Неболдаєва, який очолював територіальну парторганізацію. Цій комісії було надано абсолютну владу над всією територією. Її рішення не підлягали апеляціям до вищих властей. Вона несла відповідальність тільки перед Москвою.

Наслідками цієї політики було те ж саме, що й на Україні. Але є дві відмінності: виселення цілих станиць з Кубані і закриття українських шкіл та інститутів. Така політика була оголошена телеграмою ЦК від 15 грудня 1932 р., яка декретувала негайну русифікацію всіх українських інституцій в СРСР, які знаходяться поза межами УРСР.

Про такий же голод було повідомлення з Дону та з Криму, але найвідвертіше комісія втручалася в етнічно українські ареали. В 1932 р. втручалися в основному у справи української Кубані, але не Дону — це вказує на свідомо антиукраїнський напрямок сталінської політики під час голоду.

15. Були...

Голодуючих залишили на самих себе, а весь рух між Україною і північними районами строго контролювався. Жертвам Голоду не дозволялось виїздити в Росію, де їжа була доступніша. Це мотивувалося тим, що дехто міг добувати її крадіжкою. Легальна торгівля харчовими продуктами на межі між Україною і Росією була під загрозою конфіскації товару.

16. Сталін...

Конвенція про геноцид визначає останній, як одну з особливих дій, здійснених з наміром знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу в цілому, чи частково як таку. До акцій, які визначаються як геноцид, належать такі, що намірено спричиняють серйозні тілесні чи розумові пошкодження членам групи чи цілим групам, їх умовам життя і розраховані на те, щоб привести до тотального знищення цих груп.

Одна або більше акцій, визначених як геноцид в Конвенції по геноциду, були здійснені проти українського народу, чим було досягнуто його політичної неутралізації в СРСР. Маса доказів свідчить, що Сталіна попереджали про загрозу голоду на Україні, але він зважав тільки на такі заходи, які лише погіршували ситуацію. Ця політика не сприяла виконанню поставок, навпаки, вона створювала для їх виконання труднощі, основне її завдання було принизити будь-який прояв української національної свідомості.

Сталін найбезпосередніше замішаний в цей акт геноциду, як генеральний секретар на той час. Він здійснював повний контроль над партією і державою і несе, таким чином, повну відповідальність за ці дії. Вячеслав Молотов, тодішній голова уряду, часто відвідував Україну під час Голоду і жорстоко проводив сталінську політику. Лазар Каганович, секретар с/г відділу Всесоюзного ЦК протягом Голоду, а в 1932 р. голова спеціальної комісії на Пн. Кавказі, метою цієї комісії була ліквідація зернових заготівель на Кубані.

Павло Постишев — сталінський фактичний керівник України з січня 1933 р.

17. Американський...

Держдепартамент одержав інформацію про голод зразу ж в кінці 1932 р. На протязі інавгурації президента Рузвельта були звернення в Білий дім з пропозиціями допомоги голодуючим. З середини жовтня 1933 р. наявність голоду визнають американські дипломати в Ризі та Атнах. Комісія не знайшла будь-яких свідчень, що ці відомості відіграли хоч якусь роль в прийнятті рішення нормалізувати відносини з СРСР.

18. На протязі...

Радянське керівництво тримало в таємниці факт існування голоду і відмовлялось приймати будь-яку приватну допомогу. В травні 1933 р., коли

голод досягнув свого апогею, лондонська «Дейлі експрес» повідомила, що радянський уряд закупив 5000 т. зерна, щоб пом'якшити недостачу хліба. «Правда» тут же опублікувала обурене заперечення. В кінці осені 1933 р. французький прем'єр Едуард Херріст подорожував серед потьомкінських селищ СРСР. Вони були настільки переконливими, що він цілком упевнився у відсутності голоду.

Серед західного журналістського корпусу основною особою, яка приховувала голод, був Вальтер Дюранті. Він одержав Пулітцерівську премію в 1932 р. за повідомлення з Москви. На вершині голоду він нападав на повідомлення британського журналіста Герета Джонса в статті, яку він прозоро назвав «Росіяни голодні, але не помирають з голоду». Кількома місяцями пізніше він конфіденційно сказав британським дипломатам, що є цілком можливою загибель не менше 10 млн людей від недостачі їжі в СРСР на протязі останнього року.

Ще на початку 1931 р. американський дипломат в Берліні повідомляв, що у зв'язку з домовленістю між «Нью-Йорк таймс» та радянським урядом його повідомлення завжди відбивали офіційну думку радянського уряду, а не його власну. Це треба завжди мати на увазі, як звинувачення про всі недостовірності Дюранта-журналіста. Це вказує на його ролі в розмовах про Голод.

19. недавно...

Особливо заслуговує на увагу збірка, видана Богданом Кравченком «Голод на Україні».

В СРСР є деякий прогрес у висвітленні Голоду, але в основному під впливом західних стимулів, і особливо на Україні. В січні 1988 р. появляється стаття в «Ньюс фром Юкрейн» (видається в Києві), де вказується на наявність голоду саме завдяки старанням Сталіна. В ній мінімізовано масштаби Голоду, а ролі компартії викривлено — показано, що вона робила все необхідне, щоб полегшити ситуацію. Дії компартії та радянських властей, які посилювали Голод — проігноровані. В той же час комуністична преса в Канаді почала велику кампанію дезінформації і заперечення історичності Голоду, звинувачуючи тих, хто займався вивченням Голоду, в тому, що вони є або українськими буржуазними націоналістами, або військовими злочинцями, або їх прислужниками.

Комісія Голоду на Україні мала на меті, виконуючи покладені на неї обов'язки, спробувати відповісти на деякі питання, що виникли при вивченні одного з найбільших злочинів проти людства. Ця робота повинна сприяти зменшенню ймовірності повторення таких злочинів у майбутньому, тому що навіть після 50 років вдалося все викрити. Це дає надію, що уроки, винесені з колективного жертвування при використанні харчових продуктів, як зброї для політичних цілей, допоможуть запобігти таким явищам у майбутньому, не дивлячись на намагання їх приховати. На жаль, ці явища ще не стали минулим. На протязі роботи Комісії світ міг побачити марксистські

режими, які проводили подібну політику в Етіопії та Афганістані. Було б наївністю вважати, що ці недавні події залишилися в минулому.

Марія Примаченко. *Федя їде на ферму*, 1984.

Проблеми, дискусії

ОСІНЬ ПОЛІТИЧНОГО ФІГЛЯРСТВА

*Чи Ви не читали в Писанні:
«Камінь, що його будівничі відкинули, —
той наріжним став каменем».*

(Евангелія від св. Марка, гл. 12 вірші)

Жодному великому народові в світі не доводиться переживати більш трагічної долі, ніж народові українському. Витворивши свою оригінальну культуру й політичний лад, Україна постала східнім форпостом Європи, що першим приймав і відбивав удари кочових народів Азії — печенігів, хазарів, половців, аварів, татар, катсапів, — що рвалися на Захід, до Європейських країн. Постійна боротьба з навалюю і втрати витворили були в українського загалу свідомість спільної жертви й готовності до такої жертвості, яку аж ніяк не назвеш полохливістю.

Серце народу — його мова, тому українська пісня, наш унікальний і надзвичайно щедрий і дійсно народний мелос зберіг і проніс крізь віки це гідне, сумовите й водночас урочисте чуття власної жертвості, я б сказав, — передвизначеності жертвості, в християнському розумінні її. В цьому особовість і душа нашого великого народу, що ніколи ні на мить не полишала його зболіле від ран тіло, це голос героїчної минувшини, що останніми її зберігали й передавали прийдешнім поколінням люди вже відречені від цього матеріального світу — сліпі кобзарі.

Так, на межі двох світів і двох культур — візантійської і римської, — захищаючи Європу, український народ втратив свою державу й досі залишається найбільшою у світі нацією, що не має власної державності; однак, це не лише політичний наслідок нашого невдалого географічного положення, слід зауважити також нечувану, дійсно азійську, рафіновану підступність і нищість найбільшого біологічного ворога українського народу.

Вже після прилучення української Козацької держави в військовому союзі до Московщини у 1654 році царський уряд розпочав

нищити політичну самостійність України. Насамперед, у 1685 році було ліквідовано самоуправу Української православної церкви і підпорядковано її московському патріархатові, відтак за допомогою продажної церкви, що стала головним знаряддям русифікації, розпочалось безпрецедентне нищення української свідомості.

Полтавська спроба 1709 року звільнитись від гніту недавнього «союзника» ще більше посилила тиск, а в 1775 році царат остаточно руйнує Запорізьку Січ. Позбавивши, таким чином, нашу націю всіх ознак державності — власних збройних сил, права підтримувати державні стосунки з іншими країнами, — московський уряд вирішив доконати справу і розправитись із самим українським народом. Спідлення і втрата самопошани — це той московський батіг, під яким народ наш змушували забути своє національне ім'я і стати «малоросами», чимсь упослідженим, незначним і кволим, що не має права творити власне життя на своїй землі. Послідовно й свідомо, аж до новітніх часів наш селянський народ позбавляли інтелігенції, що розуміла б вимоги часу і могла вести за собою націю. Найяскравішим проявом цього нищення національного духу став проголошений царем 18 травня 1876 року «указ», що заборонив українське друковане слово, літературу й науку і таврував свідомих українців державними злочинцями, «мазепинцями». Це звідти ті набойі, якими розстрілювали українських письменників в 1934 році й наступних роках, на підставі цього, досі діючого указу, в наших церквах лунає чужа мова, а в школах з наших дітей готують змоскалізованих ренегатів, це відтоді і по сьогодні російські шовіністи розглядають наш народ як найбільш небезпечний чинник, що загрожує цілості російської імперії. І небезпідставно — адже опанувавши українські родючі землі, Московія дійсно стала великодержавою і загрожує вже не лише Європі, й хоча форпост наш упав, жива ще його залога — і це не дає спокою завойовникам.

За свідченнями далеко не треба ходити, еволюція міждержавних відносин наприкінці XIX століття, що згодом привела до Першої світової війни, в значній мірі була зумовлена австро-російським антагонізмом у ставленні до українського питання. Незрівнянно вільніший розвиток українців у Галичині й Буковині все сильніше сприяв зросту національної свідомості наддніпрянських українців і російський уряд розумів, що розвиток національного українського життя в Австрії загрожує цілості російської імперії. В офіційних колах Росії вважали, що Австрія підтримує український рух для того, щоб поширити його на наддніпрянську Україну і відірвати її від російської імперії, створивши українську, під владою Габсбургів, державу. Тому прагнення царської влади знищити прояв української національної окремішності за межами власної імперії слід вважати однією з причин Першої світової війни. Однак в тій війні царська Росія не лише не

здобула Галичину й Буковину, а взагалі перестала існувати і владу в свої руки перехопили більшовики — скориставшись з викликаної війною російської політичної революції, що призвела відтак лише до зміни ладу в уже існуючій державі, однією з найважливіших місій якої було й залишилось нищення української окремішності й інших, менш грізних «сепаратизмів». Перша світова війна почалась 19 липня 1914 року, а вже 20 липня в Києві заборонено газету «Рада», а згодом і всю українську пресу. У Галичині ж, там, де з'являлись російські «визволителі», одразу ж вони нищили відділення «Просвіти», визначніших українських діячів висилали в Сибір, а біля «звільненого» престолу одразу ж заходжувалась російська православна церква. Однак, ця перша оргія україножерства блякне перед тим, що спіткало Галичину в 1939-му і в наступних роках.

В пароксизмах світової війни, що велась під гаслом самовизначення націй, розпалась також Австро-Угорська монархія, і в Європі постали нові держави: Чехо-словакчина, Польща, Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія. 22 січня 1918 року Українська Центральна Рада своїм Четвертим Універсалом проголосила наддніпрянську Україну самостійною державою, однак недовго та самостійність, визнана посередніми державами в Бересті, тривала. Відкинувши вже зужите гасло «права самовизначення народів, аж до повного відділення», Ленін кидає на Україну всі більшовицькі збройні сили, щоб повернути повсталого раба до московської неволі.

Перша світова війна заскочила українців передчасно, ми до неї не встигли належно підготуватись, ми залишалися далі селянською, вимушено селянською нацією, і революція, що відбувалась у містах, оминула широкий український загаль, тому визвольний рух 1914-1921 рр. виявився неуспішним, хоча й продемонстрував світові, що на арені світової політики знову, після довгої перерви з часів гетьмана Івана Мазепи й Пилипа Орлика, відродилась українська сила, що згодом спробує відзискати свої права на самовизначення під час наступної — Другої світової війни.

Сили знову були катастрофічно нерівні, небачений в історії людства геноцид 1933 року й репресії 1937-39 років зовсім виснажили Східню Україну, однак галичани дали бій, бій був справжній і гідний нашої історії й традицій, «перманентна (тобто постійна) національна революція» Організації Українських Націоналістів, що передбачала постійний стан психологічної мобілізації українського громадянства шляхом радикальних, збройних акцій, виправдала себе, знайшовши підтримку в народові, завдяки чому тривала ще довго по війні. Заряд цієї потужної психічної мобілізації й консолідації перед лицем ворога й досі живить і наснажує вже молоду, повоєнну генерацію українських патріотів.

Наш короткий історичний екскурс незаперечно свідчить про дав-

ню виснажливу боротьбу двох народів — українського і російського, один борониться, а другий пнеться його завоювати й підкорити. Панування завойовника завжди має на меті визиск переможених, і держава СРСР є таким інструментом визиску, інструментом «державних інтересів» пануючої верстви, якою у нас є російська комуністична олігархія. І гра в «демократизацію» перестане бути грою лише тоді, коли в «нашій» державі поневолені верстви населення, тобто національні меншості, шляхом консолідації сил і боротьби проти спільного ворога здобудуть свої громадянські, людські свободи, найпершою з яких є право на національну суверенність. Доки цього не станеться, інтереси так званої «радянської» держави залишатимуться найменш тотожними з інтересами українського, вірменського, литовського, азербайджанського й інших поневолених народів, і держава ця нічого спільного з демократією не матиме, вона лишатиметься протиприродною, іржавою тоталітарною машиною, що неодмінно зійде в рейок і розвалиться. Адже поліцейсько-державний механізм, успадкований від царату, система анахронічного державного і економічного централізму є мертвою формою, механізмом, оживити й рухати яким може лише народ — звісно, при умові, що його ця система влаштовує. Крім росіян, ця система нікого не влаштовує, це ліпше від інших розуміє генсек Горбачов, але вони вже тяж видихались, не допомагає патріотична й навіть псевдорелігійна реанімація, — й тому в генсека з'явилися нарешті панічні нотки, коли він розмовляє, вдає діалог з простими людьми, намагаючись налагодити зворотний зв'язок в зашкарублій системі, сигнали в якій досі йшли лише згори, а всі сигнали знизу спотворювались, а то й зовсім пригнічувались і тепер звідти чути лише одну й ту ж незмінну реакцію на всі умовляння генсека, один сигнал: «нет прадуктов; дайте прадуктов». Очевидно, мав рацію Ф. Ніцше, дух далі живе в шлунку...

В одній державі можлива одна нація, лише тоді суспільний організм є життєздатним. Конгломерат силоміць об'єднаних націй, що йому накинута імперіялістичне назвисько «савецкій народ» є штучним, протиприродним, отже й нежиттєздатним, тому хвороба й розвал останньої імперії світу є неминучими. І незабаром кожному політичному фіглярєві стане зрозуміло, що гарантією миру, існування й повного вільного розвитку к о ж н о ї нації може бути лише її власна держава, і не буде миру на землі, доки є поневолені народи, і не наша вина, що здобути свободу мирним шляхом вже неможливо, що змушені ми чекати й користатись з нової деструкції... Тому я й нагадав про деякі уроки минулого, освячені такою великою кров'ю — хай не будуть вони даремними.

1989 рік.

Художня література

ПОЕЗІЯ

СТЕПАН ГУРА

СТРИБКИ У БЕЗОДНЮ

мене ні про що не запитуй
нема на безодню одвіту.
питання нема на безмежжя —
є тільки ще вісник на вежі.
Його не розпитуй ти також,
він знається тільки на знаках.
та хто тільки їх зрозуміє?
можливо, тобі він відкриє.

чи хто поборов їх незборних?
Чи промінь вертався з дір чорних?
Чи грають бандури безструнні? —
З безодні не буде відлуння.
Ніхто не вертався з провалля,
ніхто не підтверджував правди,
та вісник в безобрійній далі
як Ноїв ковчег на причаді,
він завжди стоїть там, він завжди.
Послухай, можливо він мовить,
з чого починалася повість;
вважай, і можливо долине
з правіку німе шамотіння,
можливо, віднайдеш ти карби,
що вкажуть на сховані скарби,
можливо, тобі ще хтось вкаже,
можливо, ніхто не розкаже.

На світі є тільки провалля —
я ввергнусь туди без печалі,
щоб злитись у вічнім падінні
з незримим світінням глибині.
Є радість в безмежжя летіти
поза віковичні орбіти,
є глузд, щоб без глузду любити
приховане все і відкрите.
Сенс в тім, щоб позбавитись його
заради падіння стрімкого.
Задля неосяжності лету
є сенс загнuzдати комету.
Смисл там, де кінчаються смисли,
там думки в повітрі зависли,
там, де протина надсвідомість
омани грубезну вагомість.
Там світить просіяння спалах
на листях жоржини зів'ялих,
там ледве помічений натяк
блаженства вихоплює натяг,
там ніжне просвітлення сяйво —
а в ньому вся мудрість вже зайва.
Повірте, є рація в тому,
щоб сміло іти в невідоме,
бо справді ми вийшли всі звідти,
ми — діти безмежжя, ми — діти.

Чи можна боятись безодні,
в якій тільки безкрай на споді,
в якій не бувало ще днища.
О, там перепон не буває,
там вічності усмішка грає,
там вітер захоплення свище.
Чи хочеш дістать собі щастя?
Ти теж туди можеш упасти.
Бо той тільки справді щасливий,
хто чує польотні мотиви
і чує безмежжя акорди.
Неправда, що падають горді
і ті, що в надгір'ї ширяють —
вони того щастя не знають.
Так, я видирався на скелю,
та тільки, щоб з неї стрибнути,
щоб безмір дістать за оселю
й захватність стрибка за спокуту.

Запрошені хворі і бідні
всі на святкування всесвітнє.
Старці, безнадійні, убогі,
каліки, безрукі, безногі,
всі, ким володіє несила,
в падінні отримають крила.
І навіть, хто просто загляне
за пруг, той сп'янілим вже стане,
хто ж буде в безодню вдивлятись —
в безмежжя буде обертатись.

Хто пару з безодні вдиhaє —
яку ейфорію він має!
І той, хто впаде випадково,
хотітиме знову та знову
відчутти блаженство польоту
й не зможе себе побороти.
А той, хто сидів непорушно,
як тільки віддався одчайдушно

безодні — о, розковування
сподобитися споглядання!
О щастя звалитися з кручі
і з урвища знагла зірватися!
О промінь жадання палючий
з безмежжям навіки з'єднається!
Хто ж і разу не оступився,
напевно отой помилився;
на тому тяжкий гріх тяжіє,
хто перед безоднею мліє,
хто перед проваллям в розпуці
шукає ще доводи куці.
Той, хто не наважився впасти,
порвавши коштовні тенета,
у просторінь духа сріблясту —
на благо своє поклав вето.
Що «досі», що «потім» в падінні,
де всепоглинаюче «нині»
свої розгорнуло обійми;
ми себе безмежжю відкриємо,
щоб в серце пустити просторість
й прозору її неозорість.
Довірмося крилам падіння,
в собі подолавши тремтіння.

Мене ні про що не розпитуй —
в тобі твоя правда відкрита.
В тобі промовляє безодня —
її ти послухай сьогодні.
Послухай, мо' станеться чудо
і з безвісти відгомін буде,
і в чуднім осяянні блага
дістанеш безмежну наснагу;
ти цього безумства не бійся —
у сийві безмежжя укрийся.

Мене ні про що не розпитуй —
в тобі твоя правда відкрита.

СТУПЕНІ ДУХА

Дух нерозбуджений, дух замордований —
чорна пільма;
серце розбурхане, серце стурбоване —
правди катма.
Буйна уява, увага розпилена —
ясність збирай;

око спрямоване, думка націлена —
правду шукай.

Дух перетворення, пристрасті знищені
справжність понять,
погляд просвітлений, серце очищене —
це благодать.

І БОГ І ЗВІР

Ти знаєш, що нема нічого,
а втім, у щось, хоч в зірку, вір.
Немає Бога, окрім Бога
Й до того ще в людині звір.

Усе тут гине докорінно,
та смерть оця — життя пролог.
Нема людини, крім людини,
й до того ще в людині Бог.

І Бог і звір — я вже стомився,
триває вічно боротьба;
навіщо я у світ з'явився,
де без кінця сама юрба.

А я давно ні в що не вірю,
душа моя — порожній льох,

в душі триває перемир'я,
звір причаївсь і змовкнув Бог.

Дивись спокійно в невідомість,
на прояви звірюки — чхай.
Авжеж, усе мине, натомість,
можливо навіть прийде рай.

Можливо, прийде, та звірюка
засіла цупко в печінках,
а я давлю, душу гадюку,
ну, ясно, на свій риск та страх.

Та, мабуть, що не тут дорога,
не в цьому віра, що життя дає.
Нема людини, окрім Бога
і справді Бог в людині є.

ОБ'ЄМ НЕПЕВНОСТИ

Без Бога і віри важко
надіятись, вірити, любити;
легше від імені Бога
людське сумління убить.

Від берега відштовхнулись,
а другий за обрієм десь —
може подасть допомогу
чудище слизьке якесь.

Чи можна іти без шляху
та ще невідомо куди?
Знати б чого бажаю...
Чим знаєш, що хочеш ти?

Слаблю тебе, життєдавче!
В тобі вся основа основ,
ти приймеш моє страждання,
ти приймеш мою любов.

ТІНЬ У СУТІНКАХ

Крізь очерет сумна довгаста тінь
в сутінках пробирається мовчазно,
її я не окличу передчасно
щоб не порушить мить її прозрінь.

Вони не злинуть на мене нівроку,
їх тінь з собою стиха забере,
хлющ невиразний слід її зітре...

Зламалась тінь на березі потоку.

Чи мій двійник в далечині маячив,
чи сам я роздвоївся. Назавжди
замокне розум мій в такому разі,
бо в сяйві місячному я побачив,
як на дзеркальних полисках води
мій дух стрибав в безгучному екстазі.

ОНОВЛЕННЯ

Граючи, вітер березоньку гне,
над шляхом пливе легкий дим,
хмара набігла на небо ясне,
грюкнув травневий грім.

Мис каміння недбало дощ,
стриба на майданчику град,
весело гнеться запилений хвощ...
Рад я! Від серця рад!

Злива! Й раптово ушухнуло враз;
Остання краплина в лету
яро виблискує наче алмаз,
краючи пустоту.

В листях берези проміння гаса,
веселка зійшла в небеса;
любо сміється мені далечінь,
гонить в обличчя тінь.

* * *

Боже мій любий, о радість небесна!
Серце піднеслося і тріпотить;
мов уречевлена, наче б тілесна
радість у грудях шаліє, кипить.

Так, як колись, по-дитячому б'ю у
долоні,
у десять раз просвітлилось в очах,

мружусь, мов вийшов на сонце
спросоння,
мов перед світом новим у дверях.

Мить! І душа мов троянда розцвітла,
пахощі дала... радію, чому?
Я невеличкий зробив крок до світла,
правду наблизив, віддалив пільму.

ТІНІ ВІД СВИЧКИ

Про сонячну мирну країну,
про вік золотий та про людського
куди відпливають мрії,
ясні надії?

Слизяста набрякла вагомість
безгучно заповнює нашу свідомість,
скрегочуть суспільствознавці —
хриstopродавці.

Ще над головами кривавиться прапор,
в конторі ще пишеться рапорт;
в гарячці безлищій затято
рвуться фанати.

Лускатій потворі стопалій
на гвалт наші світлі уяви віддали,
а метало-дразливим скрипі
щезають хіпі.

Геть збита сунічна поляна
і листя на маках покопаних в'яне.
Чом не розквітають квіти?
Ми квітів діти.

Ми діти свободи й любови,
ми йти по дорогах імлістих готові
туди, де щезають мрії
у суховії.

* * *

*Пам'яті всесоюзній антинаркоманській
акції 1986-1987 рр.*

А на Чуйській долині в три неба зоря,
а на Чуйській долині облава,
із-під мусорських ніг шугонуло звіря
і ніяк нам тепер не втекти від розправи.

А я — наркоманка, князівна із диму,
я — пташка, я — квітка, я — зірка, коли окурюсь,
ось несеться весна небесами над ними,
над ними, над ними;
мені хороше так і я зовсім не злюсь.

Ще затяжка одна — вхожду я в дивосвіт
і крізь простір несуть мене хвилі,
усміхаюся я і чекаю ту мить,
як почнеться гра кольорів на небосхилі.

Що нам решта — ми радше закурим тихцем,
вони кайфу не знають, ми знаєм;
запалала долина червоним вогнем,
задиміла, немов ми уперше палаєм.

Все в диму, з яким кайфом вдихаю цей дим
і мені привиджаються маки,
цілий маковий лан, але ми вже горим,
все горить, це вони запалили, собаки.

А ми бігли туди, де ярилась зоря
і вогонь язиками крив обрій,
під ногами у нас колихалась земля
і навколо повсюди горіли коноплі.

ЧАСТКА ДУШІ

А життя моє швидкість усе набирає,
кане час у безвість — не вір, не жди;
вже далекій тобі мить душі являю,
щоб покинути назавжди.

Я як інші дитинства не мав простого,
ніяково пам'ять шири над ним,
та одначе знайшов я для себе Бога
і Його я назвав святим.

Тільки людям тупим, оцим людям глупим
за забавку був зойк з глибин душі,
а тимчасом ставав я ходячим трупом,
все прекрасне в собі — глушив.

І один раз ось на перехресті просто
(тепер їх ой-ой на моїй путі)
раптом встала ти, несподівана добра гостя
і дозволила підійти.

Я до тебе рвонувсь, бо ж безмежно вірив,
що ти зрозумієш сердечний крик;
я страждання далеко не всі ще зміряв,
та розпуку омани встиг.

Я твій образ у серці ношу й понині,
я серцем й тепер як раніш люблю,
ти святою лишилась, земна святине,
увійшовши в пам'ять мою.

Я замучивсь життям, не життя — конання,
я — в гонах зацькований дикий звір;
це не скарга в п'їтьму, це душі кричання,
якщо можеш, будь ласка, вір!

Може справді спотворився я духовно,
я мабуть стаю вже якийсь смішний,
та одне в цьому все ж таки безумовне:
я зліпився в житті такий.

Чи я схибив в тобі — ось цього не знаю,
жбурнути б минувшину шкереберть;
ось я з осміхом млявим в життя вступаю
і так само зустріну свою смерть.

Хай же швидкість життя набирає з жаром,
десь на завороті і я зірвусь,
і напевно це станеться незабаром,
ну, а поки тобі молюсь.

ТОЧКА ЗОРУ

Розкритими очима подивись на сяйво місячне.
Не диск, не пляму і не білість в синяві побачиш.
Дивись і бач! У небі, там, де військо зір стотисячне
є місяць. Ти йому прозріннями душі завдячиш.

Хай буде погляд ясным, око хай буде розширене,
не в далечинь дивись, а прозирай прозорий безкрай,
вглядайсь довірливо в зірки, їх благодійність звіряна
і злине зоряність, і зникне водяність набрезкла.

Споглянь на сонце поглядом, що рівно променіється
на сході і на заході й коли воно в зеніті,
тоді безодня космосу і духа перекриються
в очах твоїх, що сонцю, зіркам, місяцю відкриті.

ЦЕ КРУЖІННЯ

Падає сніг.

Падає легко і стрімко, вихрасто і п'яно,
лапастих утворює цільну стіну до небес
і липне красою сніжин до забруднених ніг,
я дивом оцим зачудований просто застиг,
від життя я воскрес;
і мов дитинства пуста забаганка
падає сніг,
мяко стелеться безперестанку.

Падає сніг,
щоб піднятися знов у молочнім повідді туману,
й щеза, щоб з'явитись квітами, хлібами, дощем,
червоністю яблук, вдоволенням спраги земних;
з'явитися тим, хто до моря по скелях добіг
пустуном — ручаєм.
У завію ввійду і розтану —
падає сніг —
в цім паданні стану.

Падає сніг.

Вічний, кого в глибах серця відкрив я осяйно,
до тебе точусь, бредучи рівчаками життя;
я хочу в безмежжі дійти до початків твоїх
дивуюся, мов розгорнув таїну книги книг
і вдивляюся я:
відкривається вічності тайна —
падає сніг —
це кружіння — ця вічність негайна.

ПОСМІХ ІЛЮЗІЙ

Є на світі релігія:
в людей вірує Бог
Розстаюся з кормигою
безнастанних тривог.

Є на світі ілюзія,
що воскреснем усі;
от тоді помолюся й
твій світлій душі.

Я шедеври примножую
світлик марень своїх
і тепер проголошую
новостворений міт.

Ув ілюзію вірую,
я за нею — в красу!
Запашною офірою
їй себе принесу.

Я за нею у зоряність,
в полудневий міраж,
мрій моїх невідкореність —
невідкореність башт.

Їй співаю акафісти,
вічно, вічно живу,
в невимовному захваті
я крізь вічність пливу.

Так не тратьтесь на докази
про природу цих яв,
я собі всі ці фокуси
вже давно з'ясував.

Ах, моя нісенітниця,
тобі тільки молюсь.
Обрій скоро розвидниться,
я в проміння ввіллюсь.

ПЕЛЮСТКИ ТРОЯНДИ

Сама щирість — сльозини на твоїх щоках,
я їх подихом ласки нечутно зітру;
розгортає долоню самотня рука —
ти дитятко мені подаруй.

Твого тіла духм'янощів присмак вабкий
і на грудях молочно-рожевий відлив,
і тремтять від напруги пришерхлі соски,
і чудний крові нашої плин.

Не журись! Стрічу цю як дарунок приймай,
збережу я твою чистоту дорогу.
Твоїх стегон округлість, розчакненість губ
і волосся тремкий оксамит.

Самовіддано нашому щастю радій,
і солодко зідхай, і жадливо мовчи,
і тепер розкошуй у мене на груді,
і цілуй мене, віддаючись.

І здається на світі лише ти і я,
та крізь п'яно-рожевий серпанок утіх —
«Чуєш, дівчино люба, кохана моя,
нам дитятко» — шепчу в забутті.

ПЕРЕСПІВ ПРО ЛЮБОВ

Її розпинали на всяких хрестах,
на вогнищах всяких палили,
кидали її на поталу звірам
і в темних підвалах гноїли.

То людське дикунство, глупота
людська
повсюди їй шлях закривала,
та в темні щілини промінням ясным,
повітрям вона проникала.

З пекельних вогнів і з неволі пітьми
вставала струнка та осяйна,

і пута іржаві зривала з рабів,
і мертвих будила негайно.

І з темряви зла, ворожнечі людей
до блага нам шлях осявала,
їй дано велике наймення: любов,
вона до життя закликала.

Якщо б її промінь хоча би на мить
нас бідних, злидених покинув,
то щезло б добро, віри світоч загас
і світ цей гріховний загинув.

СКАРБИ МОЇ

Перечитую давні рядки,
а вони як ніч-день поновляються,
як щоранку ромен усміхається,
розкриваючи квіти-зірки.

Продивляюся скарби душі.
Ач! Якими лягли візерунками!
Як дівочими — ах! — поцілунками,

ще перлину собі залишім,
і ось ще дивовижність держім!

І виблискує вірш мов клейнод,
і духовність рядок віддзеркалює.
А я золото серця випалюю;
на гру слів я погляну з висот
і відкрию новий світ красот.

ТИ І Я

Ти — це ти, а я — це я.
Ти — це вічність, гори, роздуми,
зірниця:
ти — це космосу провалля, тіло,
глиця:
біль — це ти, а я — це я.
Ти — не простір, ти — це ти,

ти — не спека, і не камінь, і не мрія.
Через тиждень річка береги розмие;
Я, що я, а ти — це ти.
Ти — усе, а я — ніщо.
Ти — ніщо, а я — усе, але до всього
тобі ще для чогось дали ймення Бога.
Ти, а я ніщо, ніщо.

* * *

Я не знаю, нащо в цьому світі вічно
зло й добро ведуть борню. Я владу
тьми
відчував нераз морально й фізично
тільки ось стою: я чистий перед
людьми.

У ладах я був із совістю своєю,
чесна й перед злом була душа моя:
перед друзями та рідною землею
сповідаюсь: чистий перед собою я.

Не вбивав тварин нечистою рукою
і не був безумно на погоду злим;
перед птахом, небом, ручаєм, вербою,
наче перед Богом: чистий перед усім.

Не топтав ногами я святого хліба,
людську працю поважав, свободу,
хист;
перед предками, народом ніби
перед долею, перед минулим чист.

Смерть і невмирущість — промовчить
безодня,
де кінець і в чому: та на повний зріст
встану і піду, люблю життя сьогодні!
цим коханням перед вічністю я чист.

До кінця, до смертного кінця хай лине
вгору дух, щоб смерть була йому чужа
до кінця, до чесного кінця, людино
хай лишиться чесною твоя душа.

ЗНАК ОКЛИКУ

Я і Всесвіт. Шлях Чумацький.
Мчить мене у далечінь.
Окульбачу проміння хвацько
й в обшир Всесвіту людську тінь.

Роздробляючи мій череп,
років, слів, людей, подій,
міріади думок в мій жереб,
проникають у мозок мій.

А крізь голову у космос
мчать, лишивши кров'ю слід,
щось заплутається у космах,
а щось далі продовжить хід.

Усвідомилось: я вільний,
над сузір'ями пливу,
а тим часом вдивляюсь пильно
у розкішність життя світову.

Усвідомилось: безмежжя,
простір духа — в нім лечу,
а я в людській брудній одежі.
Як очиститись? Я кричу:

Бути особою —
це просто страшно,
йти попереду усіх —
це найлегша дорога

з'їхати з глузду
і заблукати.
Мати свободу дії —
велика спокуса
чинить беззаконня,
усвідомлювати
особисту свободу —
нудитись без краю
своєю самотністю.
Я вириваюсь вперед
і тут же собі дістаю покару —
мене аніхто не второпа.
Єдина надія й потіха —
розчинитись у повені духа,
закохавшись у ньому,
розтануть у вічнім паланні духа
в самозгоранні.
Воно — дійсність,
воно — правда.

Назустріч вічності вірним кроком
шляхом життя широким
Встаньте!
Рушимо, люди!
Майбуття буде!
Ввійдем же в нього без вчорашнього
дрантя
тваринности, розбрату, злуди.

Життя! Яке безмежне воно!
Життя! Яке прекрасне воно!
Й нетлінною часткою його
я входжу у вічність живого.
О, самовияву, саморозливу творча дорого.

Мірило — вічність. В ній розправлю крила
Прекрасна моя мета! так, я живу!
Мені це розуміння внутрішність благовістила,
благословенна звістка:

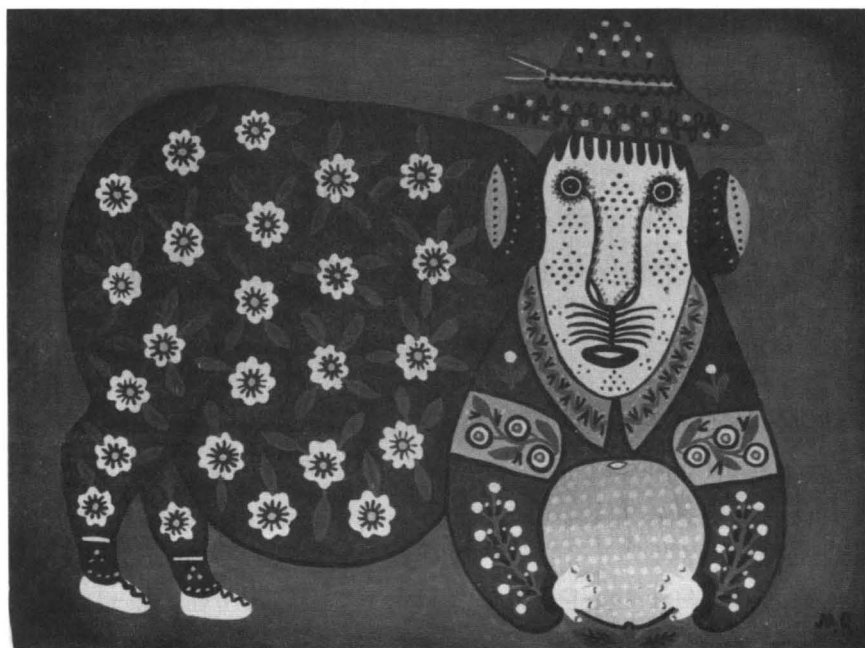
воля!

воля!

повність сил!

Луною вічність у душі вторила,
туди простую я. Еге ж, туди і вас я зову.

Цюрупинськ, Херсонської обл.

Марія Примаченко. З циклу «На Україні весілля». 1978.

ВОЛОДИМИР СУРМАЧ

З КНИГИ «БЛАКИТНА БІБЛІЯ»

ПЕРЕДМОВА

17 віршів, запропоновані читачам «Кафедри», були написані у 70-х роках і ввійшли до «самвидавської» збірки «Блакитна біблія».

То були часи, коли рух хіппіс благовійно завершився на заході, а «Готель Каліфорнія» Іглз та «Сніданок у Америці» Супертремп поставили крапку над і.

Ми всі, колишні хіппіс, відчували якийсь розпач та невлаштованість у собі, стан незавершеності. То було таке почуття, ніби ти відплив від одного берега, він заховався за обрієм, а наступного ще немає. На морі повний штиль, і ніякого, навіть найменшого натяку на подмук вітру...

Читаючи зараз старі вірші, ловлю себе на думці, що тепер написав би інакше. У чомусь забагато песимізму, щось звучить занадто наївно, як на сьогодні, та все це написано від чистого серця, від душі, повертає у ті часи, нагадує той стан...

Час здатен міняти людей, та може наприкінці року варто згадати щось з минулого, подивитись очима тих часів у майбутнє. Вітаю через «Кафедру» всіх моїх старих друзів, колишніх хіппісів, всіх тих, хто пам'ятає...

Буду дуже вдячний, як щось з того прийдеться Вам до серця, чи до душі.

З повагою,
Ваш С. В.

ЦЕ ТРАПИТЬСЯ ВВЕЧОРІ

День к кінцю наближався.
Спускається тінь
Предвечірнії присмерки ночі.
День кінчався, залишив дожити за
інших нам те,
Що набридло їм так відчайдушно...

День полишить землю, так, як була,
Та спустіють великі і сумні міста
І палаючий порох спаде на поля.

Так закрийте стомлені очі.

Мимо сірих руїн, повз спалених машт
Линуть в час мільярди ночей.
І кому так потрібне тоді це життя.
І чи варто за нього чіплятись?
Краще дати, що мав, та самотньо піти
Полишивши тінь на піску,
мов зоря спалахнути
і згаснути...

Хіба можливо таке?
Виходиш на вулицю ввечорі,
Раптом небо розколеться надвоє
іскропалаючим віалом!
Кожний із нас оступається
Хтось у провалля зривається
Тільки один раз...

Є у відлуння початок,
Є у відлуння кінець накінець,
І коридор кінчається;
Сотні глоток ревуть, сотні рук,
Та тільки тіні спіткаються...

Привиди, привиди, привиди
Вам, в міст паланні примарливім
Хай відкриється істина.

7.70

ПОЛІТ МЕТЕЛИКА

буде осінь...
метелики над лугами леліють
їх політ тендітний і ніжний
це повітря їх обіймає
і всі квіти такі чарівні і ніжні...

буде осінь...
і світ застигне
під дощем пожовкне все листя
і всі квіти опадуть

8.71 (пер. 12.88)

Ваша остання істина:
Присмерки, присмерки, присмерки...

Хіба можливо таке?
Вийдеш на вулицю ввечорі,
Комусь поля сунічні
у світлі неоносовічковому,
Іншим долини підземні
«джусі-люсі-стерноті»...

День до кінця наближається,
У присмерках все викривляється
і зберегти вже нема чого.
Хіба можливо таке?
Та.
Це трапиться ввечорі...

і повіє вітер
той, що приносить осінь...

буде осінь...
час відкриє двері
в Новий Світ,
а його ім'я — Невідомість...
метелик над квітами літає
буде осінь, але він
не довідається

ЧАС

Простір у Часі, Зорі, Падіння
Час і обличчя, Пам'ять, Вагання
Час і вічність, Сни, Забуття
Час Безумства — Смерти Час
Холод, Свобода, Мрії, Самотність
Час, Слова, та Мовчання Ночі

Час у Часі. Пошуки Істини.
Очниці пусті та Руки обвислі...

Час і Доза.
Вогонь розпивається, тіні нахлинули,
Тіні згущаються...

Час та Примари, Сон, Перевтілення.
Небо, Пісок та Політ без Падіння.
Сонце в Зеніті. Мої передчуття,
Тхнуть отрутою, лугами квітучими...

Час і Страх,
пробудження, присмерки, жахи
у серці війна, безумство,
втеча, погоня, постріл, падіння,

10.71

Час і Смерть. Нова доза сумління.

час і вічність
зліт чи падіння?

СХОДИ ДО НЕБА (інспіровано Леді Зеппелин)

Можна Небо тримати в руках
Як в вітринах чужих магазинів
Манекени тримають за мурами скла
Чийсь пофарбовані мрії...
Прийди і купи ні про що не забув
Завжди одягнена в Золото Леді
Вона отримати все могла
Що би вона не хотіла!
Та ось приснився із ночі втікнув
Їй сон про соняшний ранок
І з того часу шукає вона
(Шукає дуже шалено)?
Сходи, які до неба ведуть
Та мабуть все це даремно...

Можна небо тримати в руках
Можна завжди тримати напевно.

10.72

Вона доторкнулась таємних Дверей
І більше її не бачив.
Дзвінкий її сміх у далеких лісах
Звучав і сплітався з відлунням,
Та серце на частки розбилось моє
Я знав, що цей час не повернеш...

Я той, хто ніколи її не кохав
І мабуть кохати не стану.

Та сходи до неба
Шукав і я
І це нас безмежно зближає
Життя половина пройшла
Та вкінці — вона спромоглася нарешті
Могила її вкрита квітами вся
І сходи до неба над нею

ЗАМКИ МАЙБУТНЬОГО ДНЯ

Всередині і Зовні
У тобі та в просторі
Між сонячним небом і білими

хмарками

Які плывуть у Нікуди
Думки та Дії
Зіткані з Чорного Інсю
Нічого не значущих слів
Це чиясь душа...
і найскладніше питання
— в чому ж сенс?

... майбутні мрії пропливають
як примари повз нас

72/73 pp.

щоб зникнути у коричневій імлі
часу

Замки зроблені із
Прозорого Повітря
Замки побудовані на піску
Замки складені з гральних карт
Замки, які неможливо купити
або продати...

Якщо б не вони,
Хіба варто було би чекати
Той майбутній День?..

ПОРТРЕТ ЖІНКИ

Збирає миготіння блиску
прозорість руху бігу порожнечі,
що живе у руїнах надій
цього часу...

у відблисках каламутної води
відбита
в порожніх огнищах жовтих ліхтарів
плаче вона...

в далеких кутках її підсвідомості
сни поринають в пустелі бажання...

не отримав дощу — всихають,
щоби квітнути смертю
бутони нескінчених торкань
у самотніх алеях
її чекання

і тому
вона себе вбиває
кожен день
у брудному номері дешевого готелю
десь на окраїні міста...

8.73

ФОРТУНА

Дощ
Її тіла
Осушив
Небо

Порожнеча
Її погляду
Сад квітів
Попелу

Сон
Її Думок

За муром
Маячіння

Ніч
Її Життя
Прагне
Світла

Ти
Її зустрів
Щоб іти
До Смерти

7.73

(ДУМКА II)

Подмук
Згаслої Свічки
крізь
часу бездну

Руки Пітьми
Зірвали
Квітку
Цю

Була
ВОНА
Тільки Одна

7.73

ВІЧНИЙ ШУКАЧ

*Волод. Богуно — моєму другові
і істинному сюрреалісту, одному з останніх*

Помер Вічний Шукач
І Його Сліди
Стали Прозоріші
За літне Повітря

Помер Вічний Шукач
У Сенсі Химер. Думок своїх
Із Ілюзій і Хаоса
Зітканих

Помер Вічний Шукач
Залишивши
Справ та Подій Ланцюг
Не Розв'язаних і Незрозумілих

Помер Вічний Шукач
На Порозі Дверей
Відкритого Люстра
У Безмежжя Його Підсвідомого

Помер Вічний Шукач
У Житті тих
Для кого Його
Ніколи не Було

Але Звів Собі Пам'ятник
Із Залишених Слів та Думок
Над Уламками Нашого
Розуміння...

8.73

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ МІСЯЦЬ

(місяць над найбільшим концтабором у світі...)

Нескінчений каскад ночей
Кинув пам'яті хвилю цю
Вона мов би застигла
в вікні
Концентраційним Місяцем

Раптом дівчину будить вночі
Глевких слів настирлива маячня
Вона чує як місто спить з
Концентраційним Місяцем

Помирає жебрак старий
Під уламками прожитих днів
Смерть готує саван йому із
Концентраційного Місяця

Над казармами кисне ніч
Над бараками ніч висить
І кошмари в білизні брудній
Павутиння відчаю плетуть
Концентраційному Місяцю

Нескінчений каскад ночей
Кинув пам'яті хвилю цю
Щоб я друзів своїх пригадав
Тих, хто може іншим прийти
Тих, хто більше не прийде сюди
А найбільше тих, хто був убитий
Концентраційним Місяцем!

11.73

ДУМКИ ТА ПОЧУТТЯ

Були вони немов острови забуття
у безмежному морі нудьги.
Звали нас в далечинь так турботно,
Так кортіло піти...
Ентропія їх обернула
у спогади і танучий сніг
Та у повсякденній днів веремії
вони розчинились
разом з димом
спалених сигарет...

Не поверне нам ніхто
Тих днів, що минули назавше,
Хто б спромігся на се?
Вічна пам'ять та її постійність

нас то тягнуть, то турбують
весь час;
потаємний поклик
необізнаних снів та бажань,
все, що ми не встигли
вдіяти чи зрозуміти

Почуття та Думки були островами
у безмежному морі нудьги та шукання
кликали нас в далечинь так турботно,
але Час збираючи квіти життя
обірвав наших найкращих
і найважливіших
Почуттів та Думок
пелюстки...

12.73

ЗАКОНОМІРНА ЕВОЛЮЦІЯ

Птахи не знають мелодії флейти
Птахи не знають цієї пісні
Що їх в зелених будинках турбує
що повторяти їй неволить?

Світу, який розуміє сенс
Всепробачення
Не варто шукати іншого шляху

Все це тепер безмежно далеке
Але безмежно твоє у іскоді...

Стань тою пісню в листі зеленому
І не зрікайся свого початку
Пісню флейти птахи не знають
Та щось їх їй повторяти неволить!

5.74

ПРОБУДЖЕННЯ

У Східньому Коридорі
Еспанського Замку
Пролунала
Чиста Нота
Дзвіночок
Який Пробудив Мене

У Північній Півкулі
Чорного Померанця
Де Я Був
Фонтаном
Пізнання

7.74

ШЛЯХ ДО ДОСКОНАЛОСТІ

Прочитавши напис на Вітрі
ти розтанеш
і на цьому розповідь про тебе
скінчилась

Та лишилась Досконалість

якої ми не досягли
і це мене намовляє
пережити мільярди втілень
в колі танучої ночі
щоби бути
собою

7.74

ІСТОРІЯ ДЛЯ КОЖНОГО

Це історія, в якій кінець може бути початком,
а початок — кінцем.

Це історія Бога, який вмер, не знайшовши нас
у нашій повсякденності, вмер в тобі
і мені непомітно, і тоді наші душі
перетворились на пустелю, а зірки
одна за одною згасли над нами...

Це історія кльомби, яка розквітла весною,
та пізня осінь
опустила сніговий саван, і стебла
зів'ялих квітів зігнулись
під покровом ночі...

Це історія про кінець шляху та пізнання,
про те, як ти відкриваєш таємниці,
а знаходиш вагання, застигаючи на порозі
ще одних невідкритих дверей
втрачаючи віру,
і у твоєму серці не лишилося місця
для кохання та щастя...

Це історія розчарування, та шляху,
який веде крізь склепіння темряви
і світла,
у безвихідність, яка має стати фіналом цього
життя...

Це історія про те, як ми самі
закривасмо двері своєї в'язниці,
щоби там назавжди лишитись,
у тиші сірих камер
безнадійно чекати кінця та ісходу...

Це історія сновидінь, які перетворились
у реальність,
і реальности, яка стала сном...

Це історія світла, яке гине,
якщо згасне його джерело.
Це історія індустріального світу, який вбиває
повітря,
ліси та ріки,
битви людини з природою, у якій
вона всеодно програє,
нескінчених падінь та злетів,
всіх утопій,
що живуть у розумах одержимих...

Це історія самотності, якої ми прагнемо,
і історія самоти, від якої ми втікаємо...
Це історія всіх часів та сторіч,
у яких ми не знайшли собі місця, історія
шляху, який привів нас у сьогодні,
і майбутнього, яке нас чекає, —
Історія життя та смерті, і всього,
що лежить між ними.
Це історія, яку кожен з нас
пережив у собі,
це історія наших думок та відчуттів,
історія, у якої початок
може бути кінцем,
а кінець —
початком...

8.74

БЛАКИТНА БІБЛІЯ

За Дверима Двері
Ми не станемо їх відчиняти Сьогодні.
Давайте Відкриємо
Блакитну Біблію
Неба
На якійсь сторінці і зазирнемо туди.

Якщо в НІЙ блукають
Чотири Пори Року

І
Чотири Частини Світу

Ти нічого нового не побачиш,
якщо Нових Шляхів
ТИ вже
не шукаєш...

А над нами Безмежний Простір
Ти хоча би ЦЕ зрозумієш?

3.75

ЦІ ДВЕРІ

безсилі допомогти *нам* слова
їх реальний зміст
за порогом *того*
що ми розуміємо,
і тому
ТИ
відкриваєш *Ці Двері*
незважаючи навіть на *Те*,
Що за ними на *Тебе*
чекає

а за *ними*
безмежні далі,
той-же світ, але *вже*
відбитий інакше
і *всі* суми *цього* світу
стануть нині
твоїм надбанням

ти відкрив *їх*
і *ніби* нічого

не сталося,
та у глибинах *твого*
надсвідомого
відчинилися *ще*, одні двері
та більше *цього*
ти ніколи
вже
не пізнаєш

відтепер
ти нарешті зрозумів,
що ХАОС,
той, що нас огортав,
був ГАРМОНІЄЮ,
той, що ти не осяг
і тепер, відімкнув
ці останні двері
за порогом вічних страждань
ти
полинув *звідти* тихо
у зірок мовчання.

Канів, 8.76

Марія Примаченко. *Диво-птиці*. 1971.

ВОЛОДИМИР ЯРЕМЕНКО

Володимир Яременко народився 31 січня 1962 року в селі Руновщина на Полтавщині в українській сім'ї. У 1983 р. був виключений з 4-го курсу харківського університету за організацію бойкоту військової кафедри. Відмовився від служби в армії у зв'язку з окупацією Афганістану. За це його поміщали в «психушку», де запізнав лікування галаперідолом, інсуліновим шоком тощо. Діагностика — «психопатія».

У 1985 році закінчив філологічний факультет Полтавського педагогічного інституту заочно.

Протягом двох років працював викладачем кафедри іноземних мов. 3 листопада 1987 року безробітний. Автор кількох поетичних збірок українською та російською мовами — надруковані у Самвидаві. Співробітник незалежного тижневика «Демократическая оппозиция» (Видається в Москві-Ленінграді, вийшло у світ 33 номера). По факту цього видання Ленінградське управління КДБ порушило кримінальну справу за ст. 70 КК РРСФР («антирадянська агітація і пропаганда») наприкінці минулого року. Одним з мотивів «справи» був вірш Володимира Яременка «Росія»: «Россия лежала нагая И Ленин на ней сидел»... Літературний архів автора був конфіскований Ленінградським КДБ під час обшуку восени 1988 року.

Живе в Ленінграді. Адреса: 191194, Ленінград, вул. Чайковського, 54-38. Дом. тел. 272-98-83.

ВОЛОДИМИР ЯРЕМЕНКО

* * *

Народ, що звів святі основи
Новгородського кремля,
Хай воля славиться митця!
Жнеці, мисливці, риболови
Дивились тихо, як вівця
Крокує полем мирно, чємно
Вона щипає очерет
Та озирається даремно
На принців, вилізлих з карет!

Шепоче хтось: — Вівця крокує!
Вівця крокує, Боже, ти
Що світ створив із темноти,
Помилуй мя! не стану більше
Грішити я перед тобою,
А краще з торбою, з торбою
Піду по світу, по хатах,
Вклонюся тут, вклонюся там,
Щоб прибувала воля ця!

І щоб дивитись, як вівця
 Крокує полем, лісом, лугом,
 І стати їй надійним другом,
 Оберігати і пасти,
 О, святий Господи, прости!
 Прости мене, прости народи,
 Що обробляють їх городи,
 Щоб потім перти на базари,
 Мов дикі, лютії хазари,
 Картоплю, яблука і сало, —
 Та все їм мало, мало, мало!

Світило сонце, вітерець
 Гойдав в низині хутірець,
 І курка не несла яйця,
 А всі дивились, як вівця
 Крокує полем мирно, чемно
 Вона щипає очерет,
 Та озирається даремно
 На принців,
 Вилізлих з карет...

ДЯДЬКО В КОРОНІ

1. Сховався хтось у цьому лісі,
 Та тихо гілками гойда.

2. Колись я бачив —
 Дядько лисий
 Тікав до річки,
 Де вода
 Була червоною від крові.

3. Надів корону він на лоб,
 Та тут побачив він ворону —
 Її гаяв зелений жлоб.

4. Бджола летіла за нектаром,
 Баби водили хоровода,
 А дядько лисий
 Даром! Даром!
 Шукав в бурхливій річці брода.

5. Оришка з лантухом картоплі
 Дивилась — Лисий роздягався.

6. Щоками розітерши соплі,
 Вона побачила —
 Купався
 В короні дядько лисий...

7. Темно

Ленінград, 23.01.1989

На дворі стало,
 Ніби ніч.

8. Оришка гикнула напевне,
 Забувши соромність дівочу.

9. Купався лисий дядько в річці.
 Співали на деревах птахи.
 В той день згоріли в жаркій пічці
 Туди потрапивши, комахи.

10. Оришка з лантухом картоплі
 Прийшла додому тільки вранці,
 Де мати в ранішньому сонці
 Вже працювала на ділянці.

11. ховався хтось у лісі темному.

12. Зелений жлоб гаяв ворон.

13. А дядько в царстві у підземному
 Знайшов ще кілька й там ворон.

14. І, зблизши зубом діамантовим,
 Він снідав гілками ялинок.

15. І розпускались платтям
 бантовим
 Листочки ягідок-малинок.

* * *

В сараї хрюкали кнури,
Помії сьорбали з корита.
Та раптом,
Ніби з-під кори
Берези — крапля,
Вийшла ти —
Струнка,
Наряджена,
Умита.
Сідало сонце.
Лютій вітер
Ніс холод,
Ніби воду з відер
Плескав на нас.
Панас сердитий
Стріляв з рушниці по качках.
І роздавали діточкам
Дядьки якісь чужі, не наші,
Цукерки, яблука, гамаші,
Книжки з малюнками,
Платочки,
Яскраво вишиті сорочки.

Коли б не вітер був, вони
Зазнали б, сукині сини,
Як до дітей отак, з дарунком,
Я регіт відчував під шлунком.
Казились діти
Раді, раді,
Дівчата хусточкам, помаді,
А хлопці вже були в засаді,
Щоб відібрати у дівчат
Їх скарби.

7 лютого 1989

Цвів вишневий сад.
Оришка-баба —
товстий зад —
чесала
Та співала:

— Я хочу сала, сала, сала!!!

Гуляли, любя, ми з тобою,
Тут, розпустивши хвіст трубою,
Пробігла кішка,
Біля яру
Зустріли ми уже отару
Кішок, собак, качок, коров...
Вони брели кудись,
Немов,
Шукали щастя в чистім полі,
З людської вирвавшись неволі,
Брели отак кудись.

Дарма!
Де їм знайти такі корма,
Що їм давали на селі,
Дари полів,
Дари землі!

Сідало сонце за хати,
З'явилась перед мною ти,
З липкої сажі темноти.

Кішкам хвости ми накрутили,
Та їх на волю відпустили.

ДРАНА ОРИШКА

Оришка Драна захотіла
Купити мила,
Бо потіла
Старенька ратиця її:
А у сім'ї сказали:
— Годі!
Бо не бувають такий нагоді,

Усі ми хворі та брудні,
Не тільки ратиці одні.
Про нас подумай,
Та іди
На кухню поратись,
Піди,

Щоб не було від тебе знову,
 Ти краще зший собі обнову
 З ганчірок
 Та з мішків з-під проса,
 Ти не одна брудна і боса,
 Вари вечерю,
 Та поноса
 У нас щоб потім не було,
 Бо буде знати все село,
 Що знову ми дристали в полі
 В кущах картоплі та квасолі.
 Оришка ратицю потерла,
 Шматок старого сала зжерла,
 І почувалала за сарай,
 Де був прив'язаний бугай.
 Гіркі вона ковтала сльози,
 А біля хати пахли рози.

Січень 1989

* * *

Поезії прозора цівка,
 Мов молода весела дівка,
 Вірш,
 ніби тополь при дорозі,
 І слово,
 Як ліхтар на розі
 Двох вулиць,
 Що схрестили місто,
 Без сенсу,
 Наміру,
 Без змісту.
 Блукаючи по місту цьому,
 Зустрінеш крапку,
 Ризку,
 Кому.

м. Ленінград, 19 лютого 1989 року

Марія Примаченко. *Птаха, що квіти народжує*. 1971.

ЛЮБОМИР УГРИН

Народився у Львові в 1960 році. Уже в дитинстві зформувалися якісь початки самоізоляції. Тоді я весь час перебував у світі вигаданих мною ігор. Там відчував справжнє, найбільш властиве мені життя. Оточення не викликало у мене бажання долучати його у свій світ. Тільки згодом, коли ігри вже здавалися не відповідними до віку, настала потреба відтворювати їх на папері. Але такі відтворювання були просто нашаруванням одних образів на інші, і ця забава, скоріше всього, залишилася б лише приємною згадкою.

Однак доля дала мені свій шанс. Опинившись у Києві, місті зовсім інакшому за своїми устроями, а що найважливіше, національними чинниками, я знайшов той стрижень, ту основу, якої мені не вистачало у рідному місті. Я відчув свою національну гордість, яку саме тут потрібно було відстоювати, і завдяки цьому усвідомив своє місце у світі, нарешті зрозумів що я — у к р а ї н е ц ь. Не скажу, що це була значна переорієнтація цінностей. Це все було, але спало ніби у летаргічному сні, а тепер ожило, наповнилося реальним змістом. І я почав писати вірші, витворювати свою гру в уяві і втілювати її на папері. Я зрозумів, що таке рідна мова, як вона болить, я зрозумів, що таке носталгія, я зрозумів що таке Україна. Для мене.

Своїми віршами намагаюся відтворювати той національний ритм, співставлення кольорів, ту гостроту болю, ту своєрідність бачення, все те що властиве нашому народові.

ЛЮБОМИР УГРИН

УСВІДОМЛЕННЯ

Чорний місяць
на червоному небі
коли це було?

Сміхом як болотом
залипано пам'ять полеглих
тільки
посивілі діти

з щойно обважнілими лицами
дозволяють
виходити звідти
але даремно
темрява така кам'яна
що я позбивав до неї
босі ноги
ціле щастя —

вона тільки внизу
хоч інколи перевертається
і стає збоку
тоді ще гірше дихати
крізь вуха тих
що постійно намагаються
не попадатися на очі
але всі вони
в твердих обкладинках підлости

невже справді
ми ніколи не зможемо
цілувати холодні чола
своїх братів
що затуляють собою
отвори
крізь які витікає
Україна
з твого серця

ЗНИКАННЯ

Тебе я вилущую з натовпу
як лісовий горіх з шкаралупки
ти зникаєш заходиш
в трамвай чи у пам'ять
ніяк не збагну
та тебе вже немає
навіть дзеркало
Руської вулиці
що засмоктує роки
як трясовина сліди
тебе не впіймає
ти уже поза шелестом крові
хоч іще не зійшла

з найпершої
теплої миті
коли починалось
це божевільне ламання
бронзової тиші
наших окремих сердець
та тебе вже немає
на строкатих обкладинках звуків
тільки хвиля
тільки хвиля твого волосся
все б'ється і б'ється
у мій усамітнений жаль

НЕРІВНОСТІ ЧАСУ

Жовта криза
розведених місяцем слів
що просвічують тишу
на кожній нерівності часу

скільки бажаних впіймати вітер
але це вдається
тільки стрілкам годинника
розмитого на твоїй долоні

коли почуття
виштовхують мене з мене

виникає образ плачущої жінки
що виглядає
як загашена
наполовину згоріла свічка
тебе я розсуваю
доторком душі

зосереджуючись
втискуюсь в себе
як невстигаюча людина
в переповнений автобус

ГОЛОД 1933 РОКУ

Тридцять третій
гумові хустинки мозолів
побілених смертю
в зелений спадаючий крик

Тридцять третій
до блиску начищені чоботи

задушені очі
в прозорих могилах небес

Тридцять третій
портрети позичені в страху
розпиляні сльози
стальними напилками душ

ІСТОРІЯ

Товсті двері
пропущених ударів
дають можливість
інколи
підглядати
за переодяганням страху

але довкола
лиш поламані олівці
і десь глибоко
у їх серцевині
замість грифеля
згустки пресованої крові
якою можна писати
лише осягнувши
кому ця кров належить

Скоріше скоріше
бо пауза
між собачим гавкотом
така коротка
як тривалість твого погляду
не встигну ще очі підвести
а сміх вже заграбований
всі слова спалені
і через тріщинки їх попелу
просочується тільки мовчання
Скоріше скоріше
не старайся нічого довести
не встигнеш
смерть все одно спритніша
за твої губи

відстріляні постаті
вже всі приготовані
це ті що не хочуть як інші
на них вже мішені

Скоріше скоріше
ти ще жива скоріше
під стінами дощу
можна сховатися
там де цвинтарні коридори
мають свої душі
і де фарба мішеней
розчиняється в смерканні
тільки б стемніло
тільки б стемніло твоє серце
бо інакше тобі ніщо не допоможе
ні темрява ні дощ

Важкі
темно-бурі
віконниці стиснених звуків

Вагаєшся
залишаєш відбитки босих ніг
на червоному вині
але всі вони там були
хто з подихом на шиї
хто з небом в руках
тепер тільки шкрябаються
до скла мовчання
ці солодкі пустки
у футлярах голосу

В СТІНІ

Товщають стіни ночі
вростають у тебе
запалюєш сірник
боронишся
спалюєш всю коробку
та лиш зруйнував її краєчок

але даремно
ти вже весь темний
тільки голос не затвердів
в рукавичках з холоду

* * *

Я голос
похилений в тебе як верби у воду
під місяцем стигну
у пісні ридая
з надією

Я совість
козацької слави окрасць
китайки шматочок
що тіло порубане
вписував в вічність
у вічність твою Україно
Україно
я біль твій
той проклятий біль
закатований в тишу як в мармур
що зіштовхував
слабших з дороги

а сильнішим прискорював подих
я слава твоя і зневага
так зрошена в темряві
холодом внуків потріскана
що навіть у тінях
найвищої долі не бачена
Я радість твоя
малесенька крапля бадьорости
що як сльози
протікає крізь тисячі років
і змістом глибоким
єднає усіх у ділах
Я слово твоє
що густішало з кожною смертю
за волю твою
і за правду твою
Україно

ЗБЕРЕЖЕННЯ

Завойовників тиша
притримана першою кров'ю
татарські копита
в покручених лініях сліз
невіднайдений спокій
на століття спізнився покорою
що як віз без коліс
густотою зв'язала всі руки
тільки небо вечірне
мішком
продірявленим зорями
невичерпно сховало

залишену внукам надію
до волі прорватись
крізь тунелі боліт і пустель
і на зламаних сонцях
що відділять колись порожнечу
відмежують байдужість
у зраних словом вустах
України видіння
заросте
щонайпершою силою
братства святого
що єднає всіх нас у народ

НАБЛИЖЕННЯ

Вони приходять
з різних сторін
світліші ніж це потрібно

завдяки
накритим обличчям
які я поливаю водою
з білої склянки

тоненький холод
від неї

ще турбує мої пальці
що кріпляться нервами
до свідомости

чорний вітер
поступово руйнує
скло
твого голосу
що знаходиться
в целофані з повітря

ПЕРЕХІД В НЕБУТТЯ

Сірий профіль
з якого сиплеться попіл
в глибину
невловимо зсувається
залишаючи завісу
з дрібних шматочків

невдовзі
десь на межі притомности
легенький обрис
вгадується
поміж зламаним снігом

РІДНА МОВА

Вона живе
в думках і в голосі
живиться з наших вуст
годує наші душі
заповнює музику
наніч ховається
в поцілунки і сон

вона така рідна
як усмішка дитини
і така таємнича
як очі коханої
вона наше спільне серце
щоб її намалювати

не вистачить вітру і степу
в дитинстві
приходить невідомо звідки
вона маленька
весела і лагідна
тепла тепла
як сонячний дощик

тільки потім
проростає в минуле
просвічує душу
вибухає в серці
мучить і болить

ПРОЗА

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

МАДОННА ПОВІСТЬ

*Світлій пам'яті матері моєї —
Осадчої Олени Парамонівни*

Дивлюся і не надивлюся. Приковує душу. Відчужує тіло. Мадонна. Її животворну суть пробували збагнути найвизначніші маляри, найзнаменитіші скульптори, найгеніальніші барди усіх часів і народів. З немовлям в утробі, біля грудей, на руках. З немовлям за руку, з немовлям в обіймах, коли немовляті літа посрібнили чуб, або голова, як вибране до колосочка поле.

Життя, присвячене спадкоємству роду, прізвища, мови, звичаїв, побуту, народу. Ось на прижовклій фотографії обсідають її діти, а вона в центрі, у поношеній шалі, тільки очі блищать якоюсь печальною теплотою — і радість матері в них, і сум за безпечність дітей. Вдивляюся пильно і довго, а уста самі рознімаються, аби вимовити перше на землі сказане слово: ма-ма.

Мама приїхали до мене за тисячі і тисячі кілометрів, привізши на гостинець біль розлуки, свої посивілі сімдесят і добрий шматок свинини з часником, що так і обвіяв мене далеким сільським побутом дитинства.

— Мамо, — запитав я, — а ще є? Ще є?

Я називав поіменно наш домашній антураж хати, двору, городу,

підмет, левади, поля, села, ріки, лісу. Всього, від чого відлучився тому небавом півстоліття, а чув у відповідь приглушені роками, однак статечно виражені мамині слова:

— Є ще, синочку, та не таке, не такі, не така, не такий... Яблуня на корені всохла, саж в землю угруз по стріху. Зруб на колодязі порівнявся з землею. А сусіда, ото уже по батькові нашому, ворався так за межу, що й наша солодка груша «олександрівка» йому вже перейшла...

— Чого ж Ви не усовістили, та не звернулися...

— Ой ти синочку мій, чи ж я мощенна уже дійти, сказати, й хто послухає мене, та же й пролопотіла чутка, що ти ось тут... Так я все покинула, й приїхала, і така вже рада, що побачилася хоч перед смертю...

— А спориш на подвір'ї високий, як осет, бо нема кому витоптувати його —

— Як давно я не був, мамо, у вашому та батьковому гнізді...

— Так уже в тебе склалося...

Я притис матірню руку до гарячих вуст, до налитих кров'ю щік, а слізьми — очей. У густі зморшки засмоктався чорнозем. А шкіра була ніжна, як квітнева мурава. Матірні очі не одбивалися од мене, горіли вогнем любови і захисту, а вся їх постава горнулася до сина, як сонячний промінь до яблука в росі.

— Мені й приснилося, що ти саме в отакому живеш...

Я схопив би і поніс їх на руках, але одне, що носять переважно закоханих, а друге, тут немає й простору для вияву цього пориву. Я б потішив їх скривджені моєю долею роки, але не я, вони приїхали, — «а скільки оце буде до тебе верст?» — щоб втішити мене. Для мене ж тоді не було ані квитків, ані потяги не бігали у край моєї мамини. Навіть ім'я його ставилось мені в докір.

А мама... Затуляли мене своєю поставою у грізні роки воєнного лихоліття. Схилялися наді мною в землянці, аби, не дай Боже, розбита снарядом, не впала на мене стеля. Аби впала на неї перша, найболючіша земля.

Мама виходили на шлях, коли я відлітав у безвість міста, і остання з рідні прощалися зі мною в сльозі і сподіваннях на зустріч.

І ось вони переді мною по втраті коханого чоловіка і наглої смерті наймолодшого сина, а мого брата. А дочка за тисячу кілометрів, а я за дві з гаком, та ще й у такій осоружності... І є у них я, й немає мене в них. Мама з мокрими очима і полинню на душі. Мама, що ось-ось відходять від мене, наче кров мою виносячи з собою. І я стою блідий, мов крейда, безкровний, скелет. Як стовбур з обчухраними гілками, і вітер його гойдає важко і стривожено.

А ще пригадую я мамину прядку. І маму на днищі, і схилену їхню голову над мичкою, з котрої, мов з казкового клубочка, без-

перервно в'ється нитка через затверділі мамині пучки. Фуркоче колесо, біжить і зникає в прядці суцільна нитка, а мама наспівують, або оповідають мені казку.

Яка ж вона, та мамина казка, захоплююча і цікава! Розбурхана маминими словами фантазія моя несе мене в невідані світи, в незвершені подвиги, знайомить з небаченими ще людьми і звірами, й краями...

* * *

Погнав я гуси за село на пастівень. У Сірикове — яр так називається. Сонечко припікає, гуси траву все лівніше поскубують, все частіше поміж осетом воду дзьобом розбовтують, а нам з однолітком не лежиться долілиць із зажмуреними очима, і теплокрилий вітерець не заніжує поривних душ. Хочеться, аж свербить, дії, виливу енергії, пошуків і відкрить.

— А знаєш, — каже Іванко, — вчора заготувач об'їздив село і казав, що за ховрашині шкірки гроші даватиме. А на горі, вище яру, тих ховрахів, як оце гусят перед очима. Тільки воду треба з криниці носити, аби виливати їх з їхніх нір.

Коли ввіллеш одно-двоє відер води в нору, ховрашок, захлинаючись, витикає гостреньку та округлену свою мордочку з нори, повітря хапає, зубки шкiрить. Дихає-ненадихається.

Ми тоді — цап! — його за шкірку над шийкою — тільки смуга колом проляже та — гоп! — в землю. А як треба — і вдруге. За пару разів задніми ніжками подригає, головою кивне і Богові душу оддасть. Прорізавши над задніми ногами шкірку, знімаємо її з тільця і головки, складаємо в «малу купу, дай верха», а вечером мідяки од заготувача цупко стискаємо в долоні — і чимдуж додому — матерям та братам-сестрам похвалитися.

Біля мого двору стоять батько з матір'ю і така їх солідарність в літній вечір гарячої роботи зловісно передається моєму буйному та веселому настроєві. Щойно я хотів розкрити рота та заціпенілу жменьку з мідяками, як тут батько опередив мене:

— А де гуси?

Як грім з ясного неба! Кам'яна скеля на мою розбурхану радістю голову. Я тільки тепер пригадав, що я пас гуси, а де вони, що з ними, яка їхня доля — грець його відає:

— Де гуси, — люто проціджує батько, ступаючи на мене все ближче, — питаю тебе, стерво ти собаче, де троє гусят, як соколів?

Та й повертається до матері: «Що будемо робити, жінко?»

Я стояв анічирк, понурившись, сопучи, затискаючи уже немилі мідячки. Коротка феміда перед вироком вирішує все таки уточнити, а де ж я вештався?

— Що вже я перетривожилася, все Сірикове, як навіжена оббігала, в кожний виярок заглянула, кожний кущик розгорнула. Думала вже, яструб заклював, що й кісточок у полі не знайду. Всі криниці перекаламутила, гадала, втопився і мулом занесло... І коноплями обійшла, чи не заснув де... Де ж ти була, моя ти дитино...

— А ось, — сьорбаючи слину і біль душі розтуляю я жменю з мідячками. З Іванком ховрашків з нір виливав, а це за шкірки одержав. Я більш на три здав, ніж Іванко...

— Боже ж мій, Боже, скрушно похитали головою мати, — ноги вибігало, руки осквернило та запаскудило, весь брудний, як земля. Побіжи ж мені негайно в лавку, поки відчинена, купи мила та помийся мені дочиста, а то як чортеня.

Я миттю повернувся, аби бігти з місця суду, і тільки почув за спиною батькове: «І що за демонська дитина, як захопиться чим — про все на світі забуває... Троє гусят, як соколів, затеряв».

А я придбав у кооперації кусок господарського мила, на який мідяків стануло, заліз у ночви з водою і шкрябався з ніг до голови.

— Та йди мені зараз спати, — нагримали мати, вимиваючи мені спину та голову. Не чіпляй пригод, як реп'яхів собака на хвіст. Не крутися в батька перед очима, не дратуй його.

* * *

А це я вже на канікули прибув. Студент. Іду зі шляху, переповнений гордошів за своє «високе суспільне становище», кланяюся сусідам і подальшим уже забутим односельцям, статечно відповідаю на їх «чий же ти, чи не Оленин?», «чи на довго ж?», поглядаю на підмети.

А з підмет дівчатка, хлопчаки-школярики та жінки носять обремками, носилками і на мотузках коноплице. Дехто згрібає в копиці, аби потім підводою або трактором підтягнути у дворище. Вглядаюся в метушню різнобарвних платів, косинок і блюз і пізнаю матір з носилками на плечах, наче важкими, розпростертими крилами. «Мамо!» — вигукую я та бігцем до них, «Для чого так багато на плечі! Згребли б, а я до вечора щось найшов би підвезти».

Мама опустили тугу здавлену гору коноплице під ногу, підняли обличчя і ми поцілувалися.

«Я вже думала, що й не діждуся тебе. Та й батько казав, як впораємося: не буде вже його сейгод, а ти, бач, прибився таки. Ходи ж, будемо полуднувати. Зголоднів з дороги».

Я взявся було молодецьки закинути носилки на свої плечі, та й не розрахував на розгоні.

«Підожди, я пособлю». «Не нутужся».

Уже вдома я почав тактовно дорікати мамі, що такою вагою

можна й підірватися. Мама вислуховували уважно і мовчки, зосереджено стоячи.

«А я ж сама і на плечі беру. Чим же зимою піч топити. А там Прудкі (сусіди), ти б побачив, що вже напташили!»

«Напташили» — врізалося в пам'ять нове, нечуте досі мною слово. Що воно означає?

«Ну, наносили стільки, що й на зиму стане. На плечах, як пташка в дзьобі — по билинці, Напташили!»

Я вслухався в маму, наче пив джерельну воду. Але що криниця — промочує горло, заповнює випаровану в сльозі, в поті воду. А мама відживляли мій дух невичерпною наснагою. Вони вже й забули, що подарували мені слово. Голос їхній далі дзюрчав, як вічно свіжий гірський потік — нестримно і природно. «А ти ж знав, царство йому небесне, Бута, що бригадирював? Він такий, як і ти віком, чи може й старший трохи... Так ото я пішла було до покійного, а він снідає саме, зелену цибульку смачно покусує, а я йому: Ладимировичу, ти вже з свіжою цибулькою яєшню їси, а в мене ж ще й город неораний. Дай конячину, я зорю собі. Та й діти може підспіють на цибульку свіженьку... А він перестав жувати, якось аж рота розциндрив і баньки на мене гнівно вилупив — такий невдячний, що перебила йому смак. Та й каже, оговтавшись: «А мені, бабо, без діла, що в тебе город неораний».

... Тече струмочок, потічок гірський, обіймаючи ноги красунь-смерічок, розлогих буків, омиваючи зарослі, папоротники. Аби десь там, глибше, внизу поширшати, набратися сили ріки, моря, океану.

«Зайшла до двору з кооперації, а він, клишоногий той ледащо мотається по дворичу. Що ти, кажу, непростений, тут поробляєш? А він, як води в рот, очі заячі, як дав крутька, та тільки й бачила».

Чистий, мов сльоза, потічок. І скільки тих камінчиків мис, шліфує на своєму шляху, перетирає один о другий, землю гірську кам'янисту прориває, річище собі вишукує-уподобляє, аби найти постійне собі місце, де б спочилося у вічному бігові з-під землі, з джерела, і в землю. Куди вода біжить? І звідки: з дощів, снігів, хмар, туманів, рос? Сонце опалює, висушує, вітри вивіюють, а він дзюркочить, шукаючи і власний слід поміж чагарами, коріннями, камінням, прагне туди, де зможе злитися з простором, — у власну великість, шир, снагу, красу і силу.

* * *

Мама мої квіткарка не для базару і вулиці, а для очей і серця. І для душі.

Якось прийшли сусідські дівчата і нарвали жоржин. Круглозілля, гвоздик і айстр. А мама побачили те їхнє квітколюбство і насва-

рилися. Не квітів їй було шкода, а дівчаток. Одній — 12-й, а сестричці 13-й. Уже б годилося і самій випещувати квіти. «Я ж бо відколи себе пом'ятаю, виростала серед квітів власних рук».

«Покладіть, — попрохав, я свою 69-річну маму, — по обережку квітів на могили батька і брата. Тепер, коли я не можу зробити цього, від мого імені покладіть». Мама мовчки сплакнула, і заледь чутно відповіли: «Так, синочку, квітів у мене є багато, а твого батька і брата уже не буде ніколи».

Я не знаю жодного випадку у своєму житті, аби мама пахтили себе парфумами, прикрашували пудрами, помадами чи фарбами. А квітами любили клечати усе, що їх оточувало, і передо всім житло: кімнату, сволок та образи, рамки фотографій і дзеркала, двері. І тоді всюди пахло і все свіжило. А коли пробуджувався, то відчував себе першої миті в маминій оранжерії, що оточувала нашу хату. І тоді через ці пишні запахи мамині руки ніжно доторкалися до моєї голівки, щічок, і в їх лагідності я засинав, м'яко і солодко.

Якою б втомленою не поверталися мама з важкого післявоєнного колгоспного поля, і якої б пізньої години не заходили на подвір'я, ледве поставивши вила, косу, лопату, чи ще якусь нехитру «малу механізацію» — першим їх напрямом була стежина до квітів. На жердку схиляться біля ружі, чи кріселечко приставлять собі поруч з пахучим та кушастим любистком — і немов переінакшуються. Лагідніють, одухотворюються і стають подібною до святої мадонни, яку я побачив у хатах на образах або на журнальних вирізках.

Дивляться, плавно дихають, і ні словом не обмовляться. В такі хвили мені здавалося, що вони самі стають квіткою — наймилішою в нашій саду, найчудовішою, говорящою, живою, найкращою в світі квіткою в плоті, з найніжнішим і найщирішим серцем. І тоді я тихо підходив і пригортався до мами-квітки, і в мене переливалося їх дихання, доброта, ніжність і материнська любов. А мама обіймала мене і мовчки гладили.

* * *

Я завше пробуджувався, коли сонце підбивалося вже ген-ген над солом'яною покрівлею нашої повітки. Молодший братик рівномірно посапував у своїй постелі на лежанці, а я, поніжившись у абсолютній тиші хати, нарешті протирав очі і вискакував на росяний спориш свого подвір'я, за ворота. Сонце щулило очі, і я, приклавши понад бровами руку козирком, углядався в простір дороги. З підмет, зсутулившись, широко закидаючи поперед себе висохлий соняшниковий стовбур, поверталися від гусей додому моя бабуся Катря.

— Уже пак піднявся, — надходили бабуся до двора, — снідай же мені та йди гусей пасти. Вони понаїдалися, викупалися і зараз сидять.

Уже коли теплий, тихесенький вечір спадав на землю, мої мама поверталися з роботи і вели на налігачі нашу корову з чорними латками на густій білій шерсті.

— Я добре підпасла Ластівку на шляху, — зверталися вони до свекрухи, до баби Катрі, — сьогодні по обіді вона уже й ярма не могла тягати. Хай відпочине.

Про свою втому мама не говорили ніколи і нікому.

Тільки присідали в квітковому гербарії на хиткому ослінчику, розчинялися в пелюстках і пригортали мене до себе.

Наповнившись їх теплом і пестошами, я роздобрювався і переймався невідпорним бажанням стати в пригоді і допомогти своїй мамі.

— Будіть мене завтра, — говорив я до мами, — піду з вами на роботу, а Володя (братик) попасає з бабусею гусей.

Мама довго і ніжно кудлатили мої патли (і в кого ти вдався, га, в нашому роду кучерявих не було), а потім глибоко поринали в мої очі і довірливо промовляли:

— Підеш, синочку, підеш, любий, тільки ж як Ластівка наша втомиться, ти ще ярма з бороною не потягнеш...

Я був дитиною великої війни. А одразу по війні, як писав Петро Панч — «Україна обернулася у жіночу республіку». Жінки запрягалися в ярма, коли корови втомлювалися.

* * *

Жити і вижити моїй мамі допомагали квіти. Вона було не нахвалиться: це ті розцвіли, що ти ото прислав. «Та я і більше міг, та все якось...» «Де таких розкішних ти тільки дістав... а... більше, куди вже більше...» «А зацвітуть-зацвітуть, як оце небо, а їхній пахін мені й за Чаплиною чути... Проходило проз двір городських двоє. Зупинились, приносяються... Де то так гарно квіти пахнуть, жінко?... А я: та пахне десь...»

* * *

А коли проводжали мого ще не одруженого брата, а маминого сина в останню дорогу, звідки вже немає звороту, мама повеліли дівчатам: «Оце невіс-точки мої, зривайте всі квіти та устеляйте йому стежечку до уже його довічного вінця».

* * *

А в листах до мене, продиктованих мамою і написаних моїми небогами, жодного разу не виявив я квітки. Це був наче забобон у

мами: любили вони квіти свіжі, в росі, повнощокі, з святим ароматом рідної пахучої землі. Землі квітів моєї мами.

* * *

Телепатія — це передовсім материнські відчуття, що проникають повз межі часу і простору, в Антисвіт, хід якого, напевно, зворотний до нашого. Що в нашому вимірі уже відбулося, там має бути, і навпаки, що там відбулося, ми те ще перейдемо. За місяць перед загибеллю брата мамі приснилося, буцім то він збирається їхати за дружиною. Ніби одружується брат.

Кінь у його руках вороний, аж вилискує, а він зістрибнув на стремено та й каже: ну, мамо, ви ж тут приготуйтеся, а я поїду за молодістю. «Та постривай же, Володю, — відповідаю, не годиться ж без сватів, боярина, світилок». «Нічого, як завжди заспокоїливо, покладаючись тільки на власні сили, каже Володя. Ви, мамо, не клопочіться. Я сам усе влаштую». По-молодецьки вдарив коня, і тільки смуга лягла. Я дивлюся, як він віддаляється, не надивлюся. Так воно невдовзі й трапилось. Одруження у сні — це ж і є смерть. А вороний кінь — чорна земля. «А ви розповідали цей сон братові, — питаюся я мами, — і що ж він?» «Нічого не відповів, тільки вислухав і головою похитав».

Він, бідний, чув свою судьбу.

А в листі, написаному напередодні своєї наглої загибелі, брат сповіщав мені, що мамі приснився я, нібито там, де я живу, море води. А вона з криком кинулася рятувати мене: «Ой, синочку ж ти мій» — і вихопила мене з води. І на її руках я обернувся в маленьку дитину, а вона обіймає мене, цілує і промовляє: «Що ж це вони з тобою зробили...»

Я порівняв сон зі своїм побутом на той час. В помешканні, в котрому в березні 1975 року я мусив жити, густо продіравилася стеля і кімнату геть залило водою. А вийти не можна було, бо замок, і замок з другого боку дверей. А блискавка, грім і злива працювали неблаганно, ніби змовившись з тими, в кого були ключі від замка зі зворотного боку дверей.

Після загибелі брата 8 квітня 1975 року я в мамі лишився єдиним і малим, як дитина, бо був недоступно далеким від неї. І не було в моєї мами ключів від замка, бо своєї власної хати вона ніколи не замикала, як і всі довірливі споконвічному звичаєві мого рідного села на Слобожанщині.

* * *

Саме так я розтлумачив мамі її сон про мене, і вона тільки скрушно запитала: «А ти не замерз тоді, як вода в твою хату налилася?» Хатою в їх лексичі була моя камера.

Бачать моя мама крізь відстань, крізь прийдешній час і бачать точно. І тому вони для мене пророчиця, жриця. Моя мама.

Я зустрівся з мамою на короткому побаченні і багато людських голосів перебивало нашу розмову. Мама взяли мою руку і довго тримали в своїх руках, тримали тепло і мовчки. Мама ніби звірялися мені і самі пересвідчувалися, що я — та жива плоть, яку вони дали світові, і хоча далеко від них, але існує, що в цій плоті пульсує їх кров, б'ється запущене ними серце і живе подарована ними душа. Мамі хотілося глибше впевнитися, що такі не самотні вони на світі, що є ще їх плоть, їх подоба, створені одвічними скульпторами жіночої Природи.

І аристократизм жінки, і найвища її гордість — не вишукані манери, не дорогоцінні плаття і хутрові вбрання, а продовження роду, т в о р е н н я живого життя. Увічнення людини.

* * *

Я знав жінку, в якої не склалося особисте життя. І ось вона, чуючи роки, все частіше почала навідувати криницю, що на вгорді, в кінці греблі.

Бог не наділив її ані чарами, ані відповідним хистом до залищань. Не відаю, за які гріхи, але саме тому не таланило їй і в дівочі літа. Передчуваючи відквітання жіночости, у неї потроїлося бажання продовжити себе. Ця жінка відособилася від пересудів, нашіптувань законниць і ревнителів пуританської моралі. В цей період вона керувалася почуттям найсвятішої жіночої гордості. Її запізнілі чаклування над криницею невдовзі виправдали себе, і вже обважніла, душевно піднесена мов і кожна людина, що сягає мети, вона гордо виходила у світ і трималася достойно і самовпевнено. Погляд, статура, поза, манери — все підкреслювало її самоповагу і віру в себе.

І поволі вщухали громадські пересуди, а по всьому все частіше вчувалися голоси схвалення. Яюсь, розповідала вона, син бавився і несподівано для мене, де тільки він навчився, сам до себе заговорив: у світі є багато людей достойних і гарних, але найліпшим серед них є мій тато, тато, тато... Я вся згорнулася їжаком і настовбурчилась голками, а що як питає, де його тато? І вся моя думка шалено запрацювала, як тактовно перевести плин синового монологу в інше русло, і я таки зуміла це зробити, що він і не помітив, а сама погадкувала: підросте і все йому треба сказати, як було і як я його витягнула з криниці, коли напувала корову Оришку... Хоча жодної корови, як це у батьків Остапа Вишні, а йому й належать останні слова, у мене не було і я весь свій вік прожила в місті...

* * *

Переді мною, уже одруженим, сам-на-сам і віч-на-віч стояла жінка, що її чоловіка Бог обділив самою можливістю мати спадкоємця, і вперто благала: хочеш — впаду перед тобою на коліна, а традиційно повинно б бути навпаки. Обцілую, обещу, все вчиню сама — ти тільки не відштовхуй мене. У тебе син, отже, більша ймовірність мати саме сина. Такі ж гени. А я до божевілья хочу сина. А ти вже перевірений на цьому. І я б не бажала жодних сумнівів. Це ж тобі так легко — ну, кілька хвилин у житті для мене! І тільки не противитися...

Благання цієї жінки знехтували моральними міркуваннями і подружньою вірністю, — і вона перекреслила навіть знайомство зі мною. Образа жінки, що вилила душу, поза межами логіки і умовностей.

І живе на світі інша жінка, у співжитті якої з чоловіком трапилася вимушена десятирічна перерва. Важкий тягар виховання двох немовлят підірвав її душевні і фізичні сили, ослабив волю, чому сприяв ще й приятель родини, удвічі старший за неї. Десятирічний ангел-хранитель цієї жінки і дітей.

Відтак по десяти літах розлуки вона заявила своєму воскреслому чоловікові: ти батько цих дітей лиш лічені хвилини свого життя. Та й то хвилини гріхопадіння чи екстази — називай як хочеш. А що ті хвилини супроти десяти років батьківства, котрі віддав цим дітям той, кого зовеш «дідом».

І вдарила чоловіка в обличчя, і спорядила дітей і відійшла.

* * *

Моя мама в своєму житті кохали один раз, одного хлопця, що став їй чоловіком і батьком її дітей. Двох синів і дочки. Здорового, міцного, трудящего селянського кореня Науменків, беручка до будь-яких фізичних робіт, заппадлива у всякому ділі, невтомна в праці, ласкава з чоловіком, ніжна і саможертвна з дітьми.

Моя мама — моя розрада і мій «священик», якому я сповідався впродовж свого життя.

Не довіряю я поговірці «не щастить у житті, пощастить у коханні», можливо тому, що в моєї мами все було навпаки. І сьогодні в моїй уяві живе радість матері, коли вони серед небагатьох сільських жінок зустрічали батька з війни. І повернувся він «всього тільки з однією раною», з двома медалями «за відвагу», з безліччю зіпсутих німецьких кишенькових годинників, з німецьким бльокното-м у речовому мішку, густо списаним дрібненьким не батьковим почерком. То були пісні воєнних років і батько завжди, коли до нас приходив гість і вони засиджувалися за столом, витягував той бльок-нот, говорив, що має відшукати його власника, однополчанина з

Луганщини, найближчого товариша літ лихоліття, що загинув од німецького осколка, лежачи біч-обіч з батьком в окопі. «У нього і дітки є, оце б я і годинничків їм дав би», але тоді не було ще червоних слідопитів, а адресу батько загубив, коли виривався буквально голим через річку з оточення, і так, як пам'ятаю, бльокнот і не відшукав родини свого власника.

Після цієї передісторії батько зупинився на улюбленій сторінці бльокнота і тихенько, хай діти і не чують про кулі, голосом без абсолютного слуху наспівував: «Темная ночь, только пули свистят по степи»... Гість з такими ж співацькими даними, як і батько, підтягував, а завершувалася трапеза батьковою улюбленою:

Наливайко і Павлюк,
І Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
На святеє діло...

І вже ані батько, ані гість не контролювали висоту ані силу голосу, а мати, що були невідступно поруч батька, в проміжку між паузами вставляли: «Добре, що хоча живий... І куди ото тебе ще кличуть? Війна ж закінчилася»...

А сама мама переживала постійну війну своєї життєвої долі. І уже в пенсійні літа, що самі по собі потребують розміреного, щасливого спокою та гармонії, ця житейська війна моєї мами з долею не лише не ущухла, а досягла апогею. До зношеного у важкій праці спадкоємного здоров'я прилучаються, мов за командою Всевишнього, нещастя, що кожне з них могло б приголомшити будь-якої волі людину, а в своїй сумі вони обернулися в безпросвітню трагедію старости моєї мами.

Арештовують старшого сина і етапом відправляють за тисячі кілометрів і непрохідний колючий дріт од матері. Пригорнутий до грудей та скроплений цілющою вологою її сліз чоловік, здіймає вверх висушені жиласті руки, а вуста, ковтаючи склади, натужачись останніми душевними силами промовляють: «із мо-и-ли ки-ли-чуть нас на святе-є ді-і-ло» — і леденіють навіки.

Єдина надія і годувальник — молодший син. Кожної п'ятниці мама на вулиці коло воріт углядаються в шлях і ловлять очима кожний зупинений автобус з боку Сум. «Е, таке ж як мій Володя вийшов з людьми і направляється до мене»...

Ці хвилини були єдиною радістю її похилих літ, проте в п'ятницю 4 квітня 1975 року ця радість спохмурніла. «Щось не подібне до нього, говорила сама до себе мама, він же насіннячко мав би привезти. Квіти ще ж недосіяно і недосаджено. А весна ж аж грає».

Не було його і в суботу-неділю, а в понеділок машина привезла в труні.

— Мамо, а то справді був він? — мені ще хотілося вірити, що не міг брат попрощатися з білим світом в такому ранньому віці.

— Він, сказали мати і затужили. — Труна вузька і коротка, голова в стелю впиралася, а руки зв'язані. Я розв'язала і склала їх, як належить. Моя ж дитина гордо лежала, красивий такий, як і приснився мені на вороному коні. Різні говорять...

І мама розповідають: дивлюся в вікно — ідуть молоді, здорові, енергійні пари. Ідуть з діточками. Тільки моєї клямки в дверях ніхто не поворушить. Та оце спечу пасочку, чи там коровай на Різдво, покладу на рушник на столі, уклеаю калиною і м'ятою — і дивлюся. Дивлюся і плачу. Дочка за півтори тисячі кілометрів. Ти ще далі. Може ви ще прибі'єтеся до рідного порога, а найменший уже ніколи.

* * *

Надворі весна прикрашає себе, цвіте і радується, дні стоять довгі та світлі, а моя мама, передають мені, копають город. Хочуть обсадитися, аби все літо копирсатися, відвертати увагу і думки од своєї самотності. Я написав до них листа, законвертував, опустив тюремному цензору в скриньку і подумав: мало втішить цей лист її, та все ж нагадає про сина, який любить свою маму, а своєї любови виявити не може. Не словами, а на ділі.

* * *

Спитав якось я свою маму, кого з трьох дітей вони найбільше любили. І відповіли мама, що всі діти для неї однакові, та найчастіше вони клопоталися мною, бо зростав я хворобливим і кволим. «Оце було сядеш на присьбу, підборідочок на кулачки і дивишся на сонце. Очі псуєш, кажу, проміння аж горить. На сонце через засажене скло дивляться. А ти питаєш: а сонце живе?»

Матері найбільше опікуються дітьми, які слабі, у кого лихо, неспокій, хвилювання. Хоча й не завжди дістають належну віддачу, а радше й не мають її зовсім від дітей. Навіть прислів'я я чув не від однієї матері: «Малі діти — малий клопіт, великі діти — великий клопіт».

* * *

З «великим клопотом» виняткової дивини я стрічався віч-на-віч. Це був здоровань бугаєвої сили. Рука за зап'ястям грубіша, аніж мій кулак. Шия туга, воляча, дебела. Обличчя кругле, віспувате, місцями затемнене, як місяць. Він і кличку мав «Місяць». В таборах він прижився, сам шукав пригод, аби «намотати» собі новий термін,

коли старий добігав до «дзвінка». Подейкували, та де там подейкували, на гарячому ловили — педераст. Усе свідоме життя в тюрмі, ні роду, ні плоду. І раптом, мов сніг серед літа: до «Місяця» приїхала на побачення мама. Ішов на стрічу щонайменше, як король на іменини. Важкою, гордою поставою. Земля двигтіла, очі блискали, уже пізніше хтось зауважував — неприродний, звірячий то був блиск. Ішов на три доби, всі знали, і важко було вірити своїм очам другого ранку, коли на вмиванні біля спільного корита з дірочками віч-на-віч стрілися з... «Місяцем». Ні з ким не вступав у розмови, та й не дуже хтось випитував, усі знали важкий його кулак і легку звичку запускати його в дію.

А потім поповзли слухи, що побачення перервали на крик і вимогу матері, яка 20 років не бачила сина до цього. І ось перше побачення з рідною дитиною і перша в її житті спроба... згвалтування!

* * *

Якось на пересилці мене кинули в одну камеру з таким же смугастим рецидивістом, але з побутових. Людей прибуло, як хмари і конвой не вникав у деталі, яка стаття. Назвичай політичних утримували окремо. Та випадки сумісного утримання на пересилках були не вдивовиж. В камері перегоріла лампочка і, навіть, серед дня стояла темінь. Я шукав собі заняття і зупинив свої очі на павуках, що спускалися зі стелі на невидимих нитках. Зі стелі або з верхніх нар долу.

Мій співкамерник не витримав гнітючої тиші та мого упертого спостереження за павуками.

— Гордуеш, падло, а я може поговорити хочу, — ринулося на таран його пружне, зношене, худорляве тіло. Я вже знав деякі прийоми самозахисту і самооборони дзюдо, ступив півкроку вбік і він з розгону гепнувся на цементну долівку, вчепившись руками в підлогу замість моїх грудей. Аж шкіру здер на суглобах пальців. Був він уже з битих-досвідчених табірників і швидко збагнув, що його духовитість натрапила на стіну. Обм'як.

— Гаразд, — сказав, пригузнівшись на нари. Чи знаєш ти, з ким оце звела тебе доля?

— Не маю чести, — відповів я, — а духовитість свою прибережи. Здасться. А етапні камери — не гостини в кума.

Мій «колега» відсапався, протер слиною кров на збитих пальцях і врешті заговорив.

— Я ненавиджу тебе за те, — вичавив з себе те «основне», заради чого й причепився до мене, — за те, що ти чистий!

Я запитально вп'явся у його погляд: тобто як, всі пройшли лазню перед камерою?!

— Не корч з себе фрасра! — твердо продовжував він, — жінку маєш? Дітей? Вони тобі Богом дані і найдорожчі?

— Жінка тепер овдовіла на моїх десять років, — сказав я, — а додай ще й матір. Маю ще самотню і вбиту горем моєю долею матір. Матір!

— Ну ось, — уже на всю пельку загорланів він, — і матір. Жінку і матір! Ось за цю родинну сув'язь я і ненавиджу тебе не на життя, а на смерть. І з святістю ставишся до них... Чистий... І він зіскочив зі свого гнізда і дзигною завертівся по камері.

— А перед тобою — гад, сука остання, падло паршиве, в рот траханий підніжок. Він гостро стиснув кулаки і наблизився до мене впритул, аж я приготувався нанести відпорний удар, він це помітив і заматляв «ні-ні», «а я, в рот, ніс і бога мати», — жив зі своєю матір'ю, як з жінкою, — ну, що, — процідив він слину з рота, — тепер і ти мене ненавидиш, як я тебе?»

— Ненавиджу! — твердо сказав я, відійшов убік і відвернувся.

А він раптово, як і спалахнув, зжух, посмирнів, зсунув з верхнього ярусу нар матрац і кинув його, не розгортаючи, в найкромішніший кут, вткнувся пикою і почулися періодичні надсадні спазми.

Я витягнув з свого наплечника целофановий мішечок з чаєм, відсипав на газетний лоскут добру заварку і подав йому.

— Бери. Більше з одного горняти ми пити чаю не будемо. Мені бридко. Ти справді брудний.

Не розгортаючись з свого нервового клубка і не повертаючись до мене, вивільненою з-під себе рукою він відсунув, аж просипав, лоскут газети з чаєм і просичав:

— Не потребує!

Схопився рвучко, аж тім'ям дошку верхніх нар підняв, сів на матрац і розсміявся, та так, що камера, здалося, луснула від того сміху.

— Скільки я пам'ятаю себе — в тюрмі. І не я — мати не витримала, жаліючи мене. Три доби жив з нею на побаченні, як з жінкою.

Знаю його прізвище, але не назову. Ім'я — Олексій. Справжнє.

* * *

Мама моя на межі сімдесятиріччя. Сказати, що цвіте, мов соняшник, і радується світу й сонцю, було б несправедливо. Вони тримають мою руку в своїх шкарубких долонях, а я пильно вглядаюся в їх вицвілі, колись небесно сині, заглиблені в себе, відчужені очі. І чую, що тремчу, як від доторку шкільного електродинаміка. Якими соками відживити мені їхнє висхле обличчя, чим навіяти в них таку пам'ятну мені силу і завзяття, жвавість і волю...

На мій крик вибігла мама з хати, хижо накинута на батька, а

мене вирвала з-під його рук, підгорнула під крила і виставила себе під дубець. В безпеці я пом'як, схлипуючи і заспокоюючись. Все моє подальше життя мама була єдиною людиною на землі, яка ніколи мене не скривдила.

І ця нелукава материнська педагогіка, інстинкт захисту, беззастережна віра в свою кровину при найтяжчих життєвих обставинах не дозволяла мені впасти в останній відчай. Доки живе моя мама, я кладу свою голову на карб, що є на земній кулі одна людина, для якої я найкращий і яка любить мене. І яка вірить у моє слово і в мою дію.

Мав я прояви щирої, саможертвної любові до себе і відданості мені з боку мого брата; опікався неопалимим вогнем пестоців моєї дружини, — та мамина любов до мене більша і саможертвниша, ніж моя любов до самого себе. Вона всевидюща крізь простір і час, вона всечуюча крізь землю і небо, всевибачаюча і **в с е б л а г а**.

І видається мені, що десь далеко-далеко, немов обрій, до якого ніколи не дійти, людське суспільство, побудоване на взаєминах і за законами материнської любові до дітей.

* * *

Певне, з того часу, з тієї самої хвили, як відірвала мене моя мама від свистячого карального дубця, я відчув, а пізніше усвідомив, що потребую. Що потребую любові до себе з боку бодай єдиної людини в світі. І такою людиною була для мене моя мама. Інакше я не зміг би жити. В іншому випадкові я не витримав би злигоднів долі. В пагубні, жорстокі миті мого життя, коли відчай і безнадія спопелили душу, а життєвий спротив спадав до нуля, коли я помишляв про самогубство, я беззастережно учинив би його, коли б не віра в любов матері до мене, коли б не усвідомлення її горя над моїм безживним тілом. Ця віра, мов скеля, як гора, вічна, як небо, неподатлива, мов гірська брила.

Найцінніший скарб, який подарувала мені моя мама — це не вишита її руками сорочка, якою я снів, а отримавши, спав у ній, аби ніхто тієї сорочки не відняв у мене. Це навіть не моє здоров'я, не моя кров і плоть, зір і слух. Це навіть не моя мова, не хист, що завдав мені стільки лиха, що його б старчило на багатьох і багатьох.

Мама подарувала мені віру в мою потрібність! В мою потрібність для неї! І ця віра мене ніколи не полишала в спокої. І коли зловіщими, закривавленими до останньої кліті, пудовими, вигодованими на народньому сокові кулачищами, мене, в'язня, бив по голові майор Гальський у застінках львівського КДБ і я, гадкуючи, що це мої передсмертні хвилини в житті — не покладав надій на скарги, не міркував про долю України та її дітей,

а сподівався, що й побитий і мертвий, я потрібен. Потрібен мій мамі.

— Згною в тюрмі, — несамовито горланив бандит Гальський, — відцураються діти від тебе, плюне в твій бік дружина й перехреститься.

Та навіть схарапуджений у свій злодійський екстазі майор Гальський не посмів сказати, що я не буду потрібний своїй мамі.

* * *

Мамі я потрібний завше: в щасті й лихові, славетний і в неславі, в модерному одязі і обдертий до нитки — «гол, як сокол», дужий і слабкий і, навіть, загиблий я був потрібний єдиній людині в світі — своїй матері. Як потрібен їй мій брат, а її найменший син, могилку якого вона відвідує щодня, цілує і чепурить, обсіює і обсаджує квітами, зігріває своєю теплою материнською сльозою. «Ма-ма» — перше в житті слово, а часто й останнє, лебедине. Мені оповідали, що коли я опритомнював у 1973 р., я кликав «ма-мо». Хоча я цього й не пам'ятаю.

Мама моя не лікар, не сестра милосердя, не свята Богородиця, не володіє чародійними засобами зцілення і оживлення, але вона творить чудеса зі мною... Жив я поруч довгі, не найкращі роки в житті, із святим отцем Василем. Слово «Бог» у нього було найулюбленішим словом. Але коли він вимовляв «ма-ма», я знав без розпитування, що в нього скрутне становище, в яке мені треба вміло втрутитися. Він ніколи не розголошував, що саме в нього, але його «ой, мамонько» засвідчувало про щось незвичайне і болюче.

На моїх очах через мур конвою мама кинулася в групу ув'язнених до сина — і конвой не посмів її відштовхнути, відкинути, зрештою, застосувати силу і зброю за статутом. Я певен, що на чудотворні дії спроможні не герої й не маги, а звичайні люди, які глибоко відчують серцем і душею, що потрібні світу, як вони потрібні своїй матері. І мати для них не ідеал, а щоденна підзарядка вірою!

* * *

В Комі краю, місці мого заслання, в Троїцько-Печерську, є висока гора на лівому березі Печори, з котрої добре проглядається вся величавість, весь обшир і значна довгота цієї могутньої ріки. Печора тут робить вигин, коліно, поправляє своє річище. Я знав жінку, яка півроку, з дня в день, а в літні білі ночі й цілодобово виходила на цю гору і вдивлялася у водний плин. Я навіть пробував заговорити з нею, але з жодною людиною вона не вступала в розмови.

Увесь тодішній Троїцько-Печерськ знав, що ця жінка з Усть-Іліча, що за 45 кілометрів уверх проти течії, в бік Уральських гір.

Що єдину дочку цієї жінки забрала весняна печорська повінь. І ця жінка переконала себе, що тіло її дочки вирине тут, на вигині Печори, і вглядалася не в широку північну ріку, а в плоть від плоті свою дитину. Жінка змарніла, схудла, харчувалася торішньою брусницею, але віри в зустріч не полишала.

Відтоді я, коли бачу поштівку з Тарасом над Дніпром, переймаюся уявою Жінки-зирянки, над такою ж високою кручею на Печорі і живою стоїть вона в моїй пам'яті, як пам'ятник Віри в матір.

* * *

Спитав я одного свого родича: бродять чутки селом, що ти б'єш свою маму? Він затривожився від несподіванки, промимрив, «уже, мовляв, донесли» і взяв у руку склянку: «налий». Випив без передишки, понюхав шматочок хліба, витер ним губи, упав чолом на кулачища і заплакав. Спазма не відпускала горла, коли й звівся. Ще якийсь час не міг вимовити й слова. Пронизав мене поглядом, що-правда без неприязні, а як людину, якій ось має звірити свою таємницю.

— Так, сказав, як відрізав він, — б'ю. Як згадаю, як вона порола мене малим, так і б'ю. Знаю, що зле чиню, але не можу в душі простити. За віщо вона була мене дитиною?

Він зупинив на мені свої благальні очі, мов занурив у моєму погляді і тепер чекав рятунку. А я тільки розвів руками: моя мама мене ніколи не колошкатила.

* * *

У рівнянні «мати і діти» є щось глибинніше, аніж те, що проглядається зовнішнім оком. І суть зовсім не в тому, хто кого, як і коли притісняв, коли мав можливість, силу і підставу. Десь є центрова точка опори, навколо якої ширяє думка і важко окреслюється. І точка та — моральна категорія, що називається обов'язком. Взаємним обов'язком матері перед дітьми і дітей перед матір'ю.

Матері створили нас такими, якими вже є. Визначили нам такий зріст, який маємо. Саме наявний колір очей, а не інший. Виділили хисту стільки, скільки суть. Вони започаткували красу лиця і душі.

Я в студентські роки мешкав у гуртожитку з ровесником, якого за вишуканість костюмів і педантизм у поведінці прозивали «піжоном». У нього був одяг усіх фасонів і кольорів. Його він міняв, узалежнюючи не лише від пори року, але й погоди протягом дня. І завше зі смаком.

Він був войовничим поборником модних кроїв і вголос кепкував з тих, хто на одяг не лише не зважав, але й по-молодецьки аргумен-

тував свою позицію: головне в людини — розум. Всі гадали, що наш чистюля на дотації батьків, а коли підловили в місті під руку з літньою жінкою, зодягненою в бавовняний селянський костюм, а згодом і довідалися, що то була його мама, — все це ще більше заінтригувало нас: в який спосіб і з якої скрині він так чепуриться?

Цікавість розпалювадалася ще й тим, що ніхто не міг пригадати, аби «піжон» отримував переказ, а ось мамі він надсилав нерідко і це було зауважено на пошті. Ця загадка розв'язалася сама собою і досить несподівано. Його судили. За дрібне хуліганство. Він побив двох хлопчиків-забіяків, наніс їм легкі тілесні пошкодження. За образу своєї матері, на очах свідків, у центрі міста, коли ті зневажливо штовхнули маму і обізвали «брудною селючкою».

На суді він тримався без виклику, але з гідністю; почуття власної правоти не зраджувало його протягом всього процесу. Одягнений був вишукано, чистенько, з голочки. Його охайність і зібраність звертали на себе увагу присутніх. Тут же була і його мама. Виступаючи в ролі свідка, захищала сина, а на питання судді, як він до неї ставиться, відповіла, що з часу смерті батька, а її чоловіка, вся родина — вона і його сестра — тримається на ньому. На його ж прохання і кошти вона щомісячно приїздить до сина, аби підтримувати його на дусі і не поривати зв'язків. «Ви ж студент, — звернувся до нього суддя, — де ви берете кошти на прожиття та ще й на утримання родини?»

— Я скажу тільки одне, — відповів він все з тим же резонансом, — що не краду. Заробляю чесно, а в який спосіб — це до справи не стосується. І хай високий суд ласкаво вибачить йому, уточнити він не буде.

— Справи це не стосується, — відбив суддя, — але вашої характеристики стосується саме враз. Ви студент, громадянин, син своєї матері.

Студент так би й не відповів, але слова судді про матір зачепили за живе. Статечність не зрадила йому, але губи пересмикнулися. І він сказав:

— На розвантаженні вагонів, якщо суду вже так кортить — нехай огляне бухгалтерські відомості.

Мама з криком «ой, годувальнику ти наш» заплакала. Я, сидючи в куті, не стримався: «Не судити його, а взірцем синівського обов'язку проголосити!» Залом розбіглися хвилі підтримки підсудного. Громадськість стіною стала на боці сина і матері, і вимагала не тільки виправдати, але й залишити в університеті. «Сьогодні це взірцевий син і громадянин, — гомоніли присутні, — а завтра він буде першокласним спеціалістом».

* * *

В багатотиражній газеті, де свого часу працював, я помістив оповідання свого приятеля, герой якого був наділений прізвиськом Тецишин. Другого чи третього дня на мене в редакції чекав юнак і коли я зайшов, він познайомився зі мною і тут же відрекомендував свою маму. «Ви тут поговоріть з нею без моєї присутності. А коли завершите розмову, покличете мене. Я аспірант катедри філософії».

Тільки-но за ним прихилилися двері, жінка поклала переді мною купу листів: «Це від сина, Василя Тецишина».

Аж тепер я збагнув, що й герой оповідання — Василь Тецишин, тільки він не листувався з родиною так довго, що занепокоєна мама змушена була оббити пороги всього міста, доки віднайшла сина.

Я переглядав листи, а мама воркотіла:

— Такий уже мій Василько турботливий син, що такого другого у всій нашій Славгородці немає. Приїде — до старого й малого привітається. Ось хрест кладу — свята правда.

І вона перехрестилася.

Я запросив автора оповідання і аспіранта Василя Тецишина. Ми як могли, пояснювали, що це просто випадковий збіг імен, і що ні автор, ні я, працівник багатотиражки, навіть не знали і не чули про нього, готуючи цей художній твір до друку.

— А ви зрозумійте мене, — наполягав Тецишин, — група фізичного факультету відмовилася, аби я в них вів практичні заняття. Каже: чого може навчити відступник від матері!

Я дав слово і матері, і сину від імени редакції заладнати справу і в групі, і перед керівництвом катедри, слова дотримав, а сам і досі з лагідністю в серці думаю, як високо стояло в університеті моєї молодости почуття обов'язку перед мамою.

* * *

Пишу і розмірковую — не зовсім так. «Обов'язок» тут якось аж надто великовагове слово. Хіба можна ним визначити поняття, що витікає з природного потягу людини, з голосу її крові і душі, з кличу предків і відповідальності перед нащадками? Чи не втрачають наразі актуальності ці благородні душевні якості, що витримали іспит Вічності?

Не знаю, хто як, а я голосую за родовий герб, за сімейні традиції в кожній родині, за збереження і передачу з покоління в покоління родинних реліквій і, коли хочете, за кімнату-музей, чи хоч куточок у кожній родині. Аби з молоком матері кожна людина всмоктувала шану до свого родового і національного походження, а кожна хата для кожної дитини оберталася в святиню. І тоді відчуття прізвища зіллється, переплавиться з відчуттям Батьківщини, як єдиного начала життя. І тоді щезне ґрунт для виродження в безбатченків і не буде

розриву між глибоко інтимним почуттям до власного роду і дорослим, громадянським почуттям до нації, до Батьківщини.

Якось, наелектризований шкільним вихованням, я запропонував мамі зняти три образи з кіоту нашої хати. «Бога нема» — сказала в мені наївна школярська самовпевненість, — а на їхнє місце я ось приніс». І при цьому розгорнув трубу з крейдяного паперу. Всіма барвами веселки там переливався портрет вусатого генералісімуса.

Мати не сподівалася такої пропозиції і від напористих якостей моєї поведінки аж зупинилися посеред хати. А потім проступили кілька кроків і поклали руки на стіл. Якби вона активно заперечувала, або люто розірвала на клаптики пригиреного мною замітника Бога, як це вчинили матері моїх однокашників, я б протестував. Власне, я приготував себе до такого повороту ситуації. Один однокурсник, приміром, утік з дому і спричинився до клопоту і батьківських сліз. Інший на друзки розбив образи і навіть ударив маму, яка метнулася обороняти їх. А ще хтось там ножом осквернив святощі родинні.

Я був підготовлений заперечувати мамі своїми, як тоді здавалося, невідпорними аргументами: «Бога нема і край. А ти, мамо, темна і затуркана з віковичними пережитками. Вчителька нам детально пояснила, а вона закінчила інститут у самому Глухові». Але моя мама обеззброїла мене тим, що не вступали в дискусію. Вони просто прохилилися над столом у незвичайній для себе задумі і, вглядаючись у свої порепані долоні, перевели погляд на образи і повернули обличчя до мене.

— Це ще моєї мами, а твоєї бабусі Мотрі образи, подарунком мені, як виходила заміж за твого батька. Їм уже бозна скільки й років. Їй — її мама подарувала, а тій мамі — її мама... Ну, хіба ж ти свої подарунки б'єш або вишпурюєш на смітник? Бережеш же батьківського годинника?

Батькового годинника, хоча й без стрілок, аля я зберігав ретельно. Ховав його і в душі сподівався, що ось ще трошки підросту і знайду такого майстра, який мені поставить стрілки на подарованому годиннику і тоді я часто, коли збереться гурт таких же хлопчиків і дівчаток, буду витягувати маленьке, кругленьке, відполіроване залізне яйце і поважним тоном буду оголошувати, котра година. Це було моєю заповітною мрією і співзвучність мого і маминого ставлення до подарунків зупинила мене в моєму войовничому ставленні до маминих образів.

Однак, відступати так одразу не хотілося, я тільки великодушно змилюстився:

«Ну, нехай повисять твої подарунки, а я біля них повішу товарища Сталіна». Тут мені з'явилася рятівна думка — запитати вчительку, як поступати, коли це не просто образи, а подарунки.

Минуло горе років, давно відійшла з цього світу моя благально ласкава бабуся Мотря, а моя мама вже й сама у посивілих літах, — і три образи біля неї все у тих же кіотах за склом висять на тих же місцях в гнізді материнської хати. І пригадується мені давня розмова, як біль; він вшух, але не загоївся.

* * *

Розповідав мені Богдан Р. з Івано-Франківська. Вчителька вела атеїстичну бесіду з ними — школярами. Стояв теплий травневий день — вікна у клясі були відхилені. І раптом вона звернулася до нас, учнів: «Ану, діти, просіть у вашого Бога хліба, чи він дасть?» Раз, два три — і ми дружнім хором заволали: «Боженьку солодкий, дай нам хліба!» І зупинилися в очікуванні, поглядаючи на вчительку. Але вона спокійно мовила: «А тепер просіть у товариша Сталіна!»

Ми звернулися до товариша Сталіна і на наших дитячих очах сталося чудо — з усіх відхилених вікон влітали до кляси пухкі, молочно-білі крупчатні булки...

* * *

Моя мама сказали мені, коли я хотів зняти образи: «Не знаю, як у вас з учителькою, а в мене Бог є!».

* * *

Богданова вчителька сказала його клясі: «Тепер ви переконалися, що в Бога хліба немає, а в Сталіна хліб є, і Сталін багатший і щедріший, ніж Бог».

* * *

Коли я вперше почув років за тридцять тому пісню, в якій любов козака до пирогів сильніша, ніж до дівчини, що вона важливіша для нього, ніж військовий обов'язок, страх перед ворогом, — ворухнулася думка в душі, що не один, отже я, змалку з такою жадобою ласував пирогами. Що це наша, певне, найулюбленіша національна їжа. І для мене вона навічно пов'язана з мамою, з її чудотворними руками і легким на руки хистом на всілякі кулінарські страви.

Пирogi з маком, з картоплею-капостою, з вишнями-порічками, агрусом, яблуками, сливами і королівського смаку пироги з сиром. Ті, в які був залюблений нашенський герой пісні... А на Великодні свята мама моя любили жарити великий пиріг з мідною копійкою в начинці. Такий пиріг розрізався за кількістю душ у родині, свою

часточку кожний обирав по старшинству і кому потрапляла до рук дешиця з копійкою, той вважався щасливчиком-іменинником.

Та найсмачнішими були мамині пироги з калиною. Її кетяги зривалися з кушів тоді, коли щодня прохоплювали перші приморозки. Вчасно зірвані, не рано, але й без запізнення, коли доторк морозу їх тільки посолодить, а ще не розквасить і терпко не перетре своїми мацаками, — вони зберігають свої смакові та поживні якості всю зиму. Лежать у кошику, що підвішений на сволоці в коморі. Один з найбільш пам'ятних ритуалів дитинства — витягування калини з кошика.

Мама розкладає на столі пишні, повновиді, червонощокі кетяги калини, що палають на скатерті, як червоні жарини. «Оце, — урочисто каже мама, — завтра на пироги». І мій дух переповнюється їхньою красою. Неповторна чудова ватра калини взимку, на тлі віконних шиб, замерзлих білими стеблами розквітлої папороті.

І мама в такі хвилини видається мені небуденно красивою. Все, до чого вона доторкається, ніби оживає, рухається, уподібнюється до мами, тихо, ніжно і сумовито співає чарівним маминим голосом. Оцей дух мами на речах, що так гостро і пам'ятно передався мені в дитинстві, відчуваю я, пахне він мені і потішає душу протягом всього мого життя. І мав змогу переконатися, що заповнений ним не тільки я.

* * *

У свої студентські роки, саме в перший день Різдва, я вже досить пізньою завітав у кафе. Мій улюблений столик у кутку був зайнятий, я присів поруч і вимушено став свідком події, що повернула мене в дитинство, під мамину опіку, розчулила і зігріла мене подум'ям домашнього вогнища.

За «моїм» зайнятим столиком сиділо двоє — юнак і дівчина. Юнак у приношеному кравничному одязі з притертого крепу, а дівчину виокремлювала вишита блюза і надмір засмагле, аж вилущене сонцем обличчя, що й посеред зими не набрало міського манірного та підсолодженого кремами й духами виду.

На маленькій території пластикового столика дівчина почувала себе повноправною господинею. «Зажди, — сказала вона коханому, а може братові, бо надто вони були подібні з лиця, — мама ж приїздила». І витягнула з тайстри до коричневого заковчену ковбасу, розгорнула у скляній банці кутю, поставила чверточку медівки, поклала домашні пироги, звільнила від паперу, аж заіскрилося, рожеві кетяги калини. Акуратно встромила їх у вазочку з салфетками, поклала по гілочці на тарілочки.

По-хатньому обставлений столик привернув не лише мою увагу,

але ніхто не посмів втрутитися. Кафе було в центрі міста і захмелених у ньому я не стрічав ніколи.

— До гуртожитку тебе запрошувати не хотіла, — сказала вона юнакові, — хоча тут і люди, але серед незнайомих почуваєшся за-тишніше.

І вона налила два келишки медівки. «Боже поможи». «Дай, Боже». І дівчина повторила: «Це мама навістила. Дай, Боже, мамі довгих літ і здоров'я».

Можливо, у ній пробуджувалися уже свої материнські почуття. Може перейнялася духом матері через речі, до яких доторкалися мамині руки. Не відаю. А я завдячував долі, що мимоволі став свідком цього епізоду — він переніс мене в світ моєї далекої від мене мами. Тільки матері творять своєрідну домашню психологію, що ферментує лагідні почуття причетности до роду, а відтак і до рідної землі, до материнського краю.

* * *

Родинну психологію творять усі її члени — дорослі і діти, поступаючись одне одному. Але рушійним двигуном домашнього осередку була й залишається мама. Основним його змістом слугує правило: «Чого не можна зізнатися нікому в світі, то можна сказати єдиній у світі мамі».

Коли мою 4,5-літню доньку дружина відрекомендувала найдосвідченішим педагогам музичної школи, вони з неї не могли витягнути й слова. «Чого ти зі всіма мовчала?» — запитала в дочки мама вдома. «Або вони чужі», відповіла донька. «За те вони тебе й до школи не прийняли, що подумали: раз ти німа, то й глуха». «А хіба глухі можуть вчитися музики?»

«Я все чула й розуміла, і знала, що вони питають. Та не хотіла відповідати, бо вони чужі» — вперто стояла на своєму дочка.

Це не таке вже й рідкісне явище, коли в дітей міняється поведінка, як тільки вони переступають поріг рідної хати. Вдома — гуляйвітри, на людях — солідні й послухні, безугавні базіки — на людях сором'язливі і мовчкуваті. Той, кого вдома не примусиш взяти до рук книжки — в гостях не видереш її з рук.

Родинна психологія вкорінює в людині почуття спільноти, групової солідарности, потаємно автономної в своїй основі. Звідси кожний член сім'ї черпає силу і завзяття, активність і спротив усьому, що не звичне для родинно-групової психології, складених у ній традицій і світорозуміння.

Пам'ятаю себе, коли я ще не вилітав із домашнього гнізда. В критичних ситуаціях, що складалися довкола мене, в становищі, здавалося б, безвихідному, я сміливішав, наливався спротивом і духо-

витістю, коли раптом бачив, а навіть відчував поруч маму. Тоді я міг перебороти і навіть перемогти цілий гурт агресивних хлопців, які геть зацькували були мене і ось-ось мали покласти на лопатки.

Якось з відчайдушним окриком «Мамо!», якої й не було поруч, просто-напросто я домислив її, я поборов навіть першого забіяку на вулиці, старшого і здоровішого за мене ледве не вдвоє. І моя жертва, лежачи вже на лопатках піді мною, засапана і підневільна, прохропла: «Так ти ж не сам, ти з мамою». Вона, жертва, ще поглиблювала свою поразку.

А я вигукнув «Мамо» і наче виштовхнув з ества якусь підсвідому, приховану досі енергію, немов розчепив атом і він уже став неконтрольованим.

* * *

Психологія домашньої атмосфери, справді, тільки в дитячому віці видається відчуженою від загальнонаціональної психології. А в дійсності вона є тільки її низовим осередком. І чим міцніша і тривкіша психіка кожного члена родини, тим життєздатніша психіка нації. Якщо психологію національного духу прирівняти, скажімо, з Дніпром, то її родинні клітини будуть не що інше, як притоки Славутича. Ними він живиться, набирає снаги, міцніє і величавішає, у них запорука його одвічності і довічності. Дніпро не шукає своїх приток, вони його знаходять, але він узалежнений від них у такій же мірі, як і вони від нього.

Кожна з приток, не перетнувшись своїм річищем з Дніпром, обернулася б у плесо і заводі, зміліла б, висохла на сонці, зануртувалася б у свої джерела, розгубилася б калюжами, занедужала б лишаями жабуриння, сітників та очеретів. Шлях кожної притоки до Дніпра свій, як і шлях кожної людини з психології домашнього затишку в дорослу психологію національного і загальнолюдського виру.

Неприступною скелею для мене, сільського юнака, що до 17-и років не бачив навіть залізниці, малювалися в уяві вступні екзамени до університету. Закінчуючи десятирічку, я порадився з батьками, що мені робити та як бути далі. Батько, який протягом життя окрім армії у війні з Німеччиною під кермом свого улюбленого Малиновського не любив виїздити навіть з рідного села (якщо обставини залишали його на ніч у сусідньому селі, він не спав і в рідної сестри, чекав світанку і з першими проблисками у сутінках вирушав додому) рішуче сказав: «Ідь будь-куди, тільки не залишайся ішачити в колгоспі». І все.

Батько й мати своє життя і здоров'я віддали колгоспу, не отримуючи нічого і вийшли на пенсію з 20 крб., — такої ж долі для своєї дитини вони не бажали.

Мати порадили мені слухати батька, але що діяти конкретно, сказали, вирішуй сам.

Перед кожним екзаменом до університету, я, виходячи з помешкання, подумки промовляв: «Допоможи мені, мамо». І скеля, яка здавалася мені неприступною, була взята. Позаду залишилися досвідчені альпіністи і, певне, не слабші за мене волею, знаннями й хистом. А я наздогнав і випередив їх тому, що був переконаний: поруч зі мною мама, її віра, що я найкращий, найспритніший, що мені доступне все, навіть те, що неприступне.

* * *

В найсутужніші і найскрутніші перші дні, тижні і місяці першого арешту мама мені щоніч снилися, може ввиджалася, бо сон був мілкий і чутливий до найдрібнішого шурхоту в камері. Хтось невидимий кидав і втискав мене в болото і коли я вже вгрузав з головою, тут вчасно з'являлася мама, подавали руку і витягували з багна. Коли «хтось», як мені ввиджалось, проламував піді мною тонкий лід — рятували також мама. Подавали сухий полотняний одяг, точнісінько такий, який подавали щосуботи в дитинстві, витканий, пошитий і попраний ними, — і я проймався теплом і лагідністю шкорубної полотняної сорочки. Ще одного сну не забуду повік життя — сну-покручу перших тижнів першого арешту: я зовсім маленький, а якісь злі дяді вивертають мені руки і ноги, тріщать суглоби, я кричу на весь світ, а мама, як колись захищали від батькового дубця, розмстали роззвірлих дядь і припешували мене.

Мені боліло і мама додавали свої ліки — це живошкур, це — сонтрава і чистотіл, а «до рани приклади подорожника, я щойно зірвала, а ранком босий поброди по росі».

* * *

Часом, особливо молодь, мене запитує: як ти вижив, у тому числі й сім років каторжанського особливого режиму. Василя Стуса замордували, це з найвідоміших, а скільки їх лягло кістями на безіменному цвинтарі мордовського Дубравлагу, в тому числі і мій сусід по нарах в 11 камері в політичному таборі Сосновки. Відбій о 21-й зустріли разом, а на підйом в 5.00 ранку його виносили вперед ногами.

І я відповідаю: це вижила в мені енергія і воля до життя моєї мами. Всю до останньої краплі вони перелили мені. Я ж, повернувшись із брежнєвської душогубки, обійняв мамин хрест.

* * *

Та це сталося пізніше. А свої сорок я зустрічав у мордовській Сосновці. І по-тюремному урочисто: приборіг на кілька заварок чаю. Обстановка не спонукає до тостів. Та й теми для обговорення є вагоміші і життєвіші — заціпають за живе...

Десь там на верхніх щаблях влади дрімота, глибокий застій, а в камері 5 єдиного в країні табору особливого режиму — збуджений настрій. Посеред прикутого столика — закіптявлене горня із щойно просто над парашею завареним міцним чаєм. Щось середнє між чифіром і купецьким. Відсьорбуючи по два ковтки, передаємо заварку по колу. Трапеза в розпалі.

За ґратами і залізними дверима, за двома замками і двома засувами періодично шрамчить заслонка над «вовчком», сновигають цупкі підосви наглядачів, але нас не розгонять: їм уже сидить в печінках ворохобний норів п'ятої камери. Зачепи — не даси потім ради з голодівками, протестами, «голосами Америки». Ліпше доповісти: чаюють, поводяться спокійно. Тимчасом трапезники обмінюються інформацією, бо ж дехто повернувся з етапу, інші отримали важковхідні в крамольну зону листи з «великої зони», або мали побачення, виклики на вимушені розмови...

* * *

Новини невтішні: у розпалі слідство над хельсінськими групами у Москві, Києві, Ерівані, Тбілісі. Отже, прибуде поповнення. Актуальне для камери-5 та й для всього табору й інше питання — внутрішні конфлікти, зумовлені каторжним режимом: психологічна несумісність, різний рівень духовності, темпераменту, умонастрою, неоднакові індивідуальні звички, хвороби... Все це, до того, диригується нашколеною рукою хазяїна політтабору — КДБ.

Як зарадити ситуації? Як піднятися над закованими буднями, всього розмаїття дрізб'язковостей? На одній з таких «тайних вечір» і народилася славетна, або як ми тоді говорили історична ідея: **К Н И Г А!**

* * *

Книга про українське дисидентство! Саме українське! Бо кількісно воно переважає всі інші національні секції. Детально обговорено тематику і визначено жанри книги. У процесі написання кожний сам відповідає за свій твір. Хай пише так, аби вихоплений з його рук, аркуш не дав жодної поживи «ментам».

Чітко встановлено, як діяти на найнебезпечнішій ситуації і стадії, при переписуванні на чистовик і особливому виді конвертування. Вразі нападу ментів розстановка сил така: Н. вправно володіє при-

йомами — він вступає в бійку. Решта створює стінку і зав'язує свою боротьбу. В безпечнішому куті Н.Н. спалоє все написане.

Забігаючи наперед, скажу, що, за винятком напружених моментів, праця була завершена успішно. Рукопис обсягом понад 20 друк. арк. вийшов на волю і дійшов до адресата влітку-восени 1978 р.

Та повернімось назад: наразі усе прийняте, обумовлене в деталях, а розроблений плян безпеки звучав, мов клятва. Адже у випадку вимушеної бійки з ментами кожен наражався на смертний вирок. Відпруження після передачі книги на волю було схоже на саме звільнення.

* * *

Мама уважно вислухали мою розповідь про цей драматичний епізод мого табірнього побуту і тихо промовили: «Робіть так, діти, аби вам краще було».

— Ми й робимо так, аби жодна українська мама більше ніколи не зустрічалася з своїми дітьми в камері побачень політичних таборів. Хай зустрічаються тільки в родинному гнізді, на власному обійсті.

* * *

З української абетки моя мама знали сім-шість (у жіночому роді) літер свого прізвища. І коли я в розчулені хвилини коротких зустрічей і розмов читав їй свої вірші, закуті в кайдани алегорій і метафор, гадаючи, що їхнього змісту не розклубочить ніхто, окрім мене, завше помилявся. Мама, прослухавши, дарували мені одну-дві репліки своєю пом'якшеною слобожанською говіркою і я дивувався: яка то-тожність її сприйняття з моїм задумом! Вони з достовірністю зна-тока простими словами передавали те, чого, певне, не схопив би і критик-професіонал. В ситуаціях, коли мої вірші були віч-на-віч з моєю мамою, я завжди відчував щось абсолютно протилежне до того, що відчував Іван Драч перед своєю ріднею. В інтерв'ю «Молоді України» від 30 квітня 1977 р. він висловлював таке: «І так доля запрограмувала, що одразу після Москви, де я виступав перед фізиками-теоретиками і де слухачі непогано сприймали вірші в оригіналі і в перекладі, і де контакт з читацькою аудиторією склався, існував і був досить міцним, так ось після Москви мені довелося виступати у своєму рідному селі. Перед найдорожчими мені людьми — тітками, дядьками, ровесниками, — серед яких я ріс, учився, пізнавав їх, землю і себе. Саме тут побачив, яка неоднакова мірка сприйняття моїх поезій там і тут. Деякі вірші і вони сприймали, як фізики, а більшість...

Мені було важче добирати вірші для читання перед моїми хліборобами, ніж перед фізиками-теоретиками».

* * *

Барометром, який чутливо вказував моїй душі прогнозу на погоду в душах моїх земляків, була мамина прогноза. Не відаю, якими чуттями проникали вони у мій душевний стан, в мою психіку, але схоплювали і усвідомлювали найзавуальованіші метафори і не тільки моїх, а навіть і Драчевих найскладненіших строф. Мама надивно тонко вихоплювали з віршів саме той зміст, який я намагався укласти в них інтонацією свого читання.

Звичайно, не ерудицією, не поінформованістю в сфері поезії і художніх тропів опановували вони мною прочитане, — а тією здатністю світосприймання, яке було прищеплене нам психологічною атмосферою нашої родини, атмосферою, яку створили в сім'ї мама. В ній і діти, і батьки були настільки близькі одні до одних, як кровно, так і душевно, що розуміли світ другого, наче свій власний.

* * *

— Уже ти, синку, нашого кутка на селі, Мочара, не впізнаєш, — сказали мені мама по шестирічній розлуці з нею, в камері побачень мордовського політичного концтабору. — Хати у всіх красуються, як лялечки. Вікна широкі та світлі, як у раю. Колись батько любив, аби в нього хата була найкрасивіша, а тепер вона стоїть, як сирота. А цим боком, до колодязя і берестка, розвалюється. Де мені тягтися з мурованими стінами та оцинкованими дахами.

І хата, і мама моя посивіли і перехнябилися. Я так давно не був на своєму обійсті, дворищі, у своїй хаті, що вся обстановка в ній переростала тепер свої межі, опоектизовувалася і набирала казкової загадковости, овіювалася серпанком легенд мого дитинства і ранньої юности.

* * *

Яблунька, кисличка стояла на вгороді за озером і хоча родила плоди завбільшки з кулачок дитячий, проте вони висіли на гілках до перших снігів і я просто під нею і на ній набивав собі яблуками повні кишені, пазуху і привезений батьком з війни ранець — офіцерську пляншету для топографічних карт, — коли ішов до школи.

— Е, скрушно говорили мама, — уже й кореня її немає. Всохла. Спіяли. А коренище викорчували.

Батькова яблуня, антонівка, що родила плоди тугі, крупні, жовто-

білі, соковиті, — і зберігалися вони до нового, квітневого цвітіння садів. Татогою називалася, бо він дістав у питомнику деревце і власноручно посадив навпроти свого вікна.

— Довго і ясно, — пояснювали мама, — щоліта родила без передишки, — тут очі мамині пойнялися сльозами, — а першої ж весни, як помер батько, зазеленіла, як у крепдешинове плаття зодяглася, та так і не розпустила листочків, зжухла, вичорніла, стовбур змарнів і вмер на пні. Так і пішла за батьковою дорогою.

Я причіпливо допитувався про кожне деревце і кущик на нашому подвір'ї, про хатній наш інтер'єр і кожну річ, яку пригадував, — і все було не таке, не те. І мені ще гостріше дошкуляла в серце думка, що ми з мамою вже не ті... Не такі... І ореол моєї хати блід і блек, як ті загатні зорі, що повивалися хмарою.

Пишу слова, що ось зараз лягають на папір, думаю над тим, як їх промацуватимуть на крамолу уїдливі очі цензорів і хворобливо-болісна спазма душить горло і обволожує очі. І мама моя вже інша. Удари долі передчасно зістарили їх, обсіяли попелом чорні коси і блакитні очі, напнули завісу печалі на погляд. Він став задумливий і занурений у глибину душі. Усмішка назавжди відцуралася їхніх вуст, жваві колись руки омертвіли, життєрадісність прищерхла.

— Думала, не переживу батькової смерті, — тихо шепче вона, ніби в моєму казематі й слова голосно сказати не можна, — але ще трималася. Та коли привезли Володю в труні — здала зовсім. Нічого мені не треба. Втомилася я жити. До свого чоловіка і сина хочу. Хоча б ось ти... Чи ж тебе ще довго ждати?

* * *

Мама вгорнули мої руки в свої, вироблені фізичною працею долоні, і міцно притиснули до змарнілих грудей. І я всім еством відчув, як моя душа бурхливо наливається енергією і пружністю, наче розмірзлими навесні соками життя молодий пагінець на кореневищі. Мамині вуста зворушилися, мов пелюстки в бутоні, щоб розгорнутися і заговорити своїм цвітом.

І раптом — сколихнулася камера побачень. Задрижали і перейшли в лихоманний брязкіт шиби. Десь зовсім неподалік скоромовкою проговорила автоматна черга. За замкненими дверима почулося безладне човгання підощв, тупіт, панічна метушня.

Хтось у поквапі не міг потрапити ключем у замкову щілину. Мама прихилилися до мене і прошепотіли: «То в твоїх товаришів стріляють? Не дам!» — і вони з незнаною їй літам міцно вгорнули мене в свої груди. Та два дебелих менти, що встигли відімкнути двері і вже вицупили мене з маминих обіймів, — вштовхнули (я й не отямився) мене в кухню, звідки маленьке заготоване віконечко дивилося в

пусту сторожову смугу. Значить не втеча, подумав я, окинувши оком міждротяну сторожову смугу, — що ж то за автоматна черга, як блискавка?

На всю ширину одвірок мною опікувався приставлений до мене цербер, а з-за його спини доносилися до мого слуху команди мамі якнайшвидше збиратися, бо наказом начальника побачення обривається. Огородний служивий був моїм земляком, подеколи ми навіть перекидалися звичними для Слобожанщини народніми жартами, його земляцьке співчуття інколи матеріалізувалося навіть в тайком передаваній мені пачці чаю, — але тепер він стояв незворушний, глухий і німий.

«Дай хоч попрощатися з матір'ю, — несамовито благав я, — що то за постріли?». «Йй-богу, не знаю ще, — процідив він і заляк, як мумія. І шепеляво, не розтискаючи зубів, прошепотів: «ЧеПе!»

Мати тужили за мною, мов за покійником. «Ой, синочку мій рідне-е-се-е-нь-кий»... Двері відчинилися, хтось когось виштовхнув (мою маму!) — двері хряснули, заскреготів замок, — я стояв під вартою. В серці відлунювала автоматна черга...

І мамин надсадний плач...

* * *

У забороненій смузі — ані душі. Отже, не втеча. «Запретка» — безгамовна... І знову — автоматні черги. Поривисті, короткі... А крізь град куль — мамині руки. Вони вихоплюють мене з метушні ментів і неугавних пострілів — і несуть попід дахом синього неба додому. В хату, де народився, де зустрічав схід сонця, ранок життя, де вмивався росами свіжих трав. Де торкався гілки, на якій співала пташка, уславлюючи весняну юність і красу.

Я здобував усе, що втратив, і тому мої радощі були подвійні. А хто це йде з-за берегів? Жваво й поспішно! Це мій батько. А хто з шляху, від кленів і тополь? Та це ж мій брат, мій Володя. А хто здійсмає руки вгору, нахиляє гілки і вишні рве? Та це ж моя сестра. А хто межею йде в городі, а в пелені — зелені в білих поздовжніх смугах огірки, лиш щойно з гудини...

Це моя мама... Трапеза буде. Родинна, первинна в світі, та, що гуртує й веселить, та та ж, якої вже не буде... І літаки, і потяги — колеса у мій ріст. Стривайте всі, кому потрібно поруч зі мною бути. Я ледь затримаюсь. Я присяду повбіч мами. Я поможу їй мити, шаткувати огірки й готувати салат. Удвох бо швидше. Бо як же це — без відчуття родини й мами, без вітру й сонця, без дощу... З одним морозом. Та й то крізь вутлі стіни й не вишитий дах...

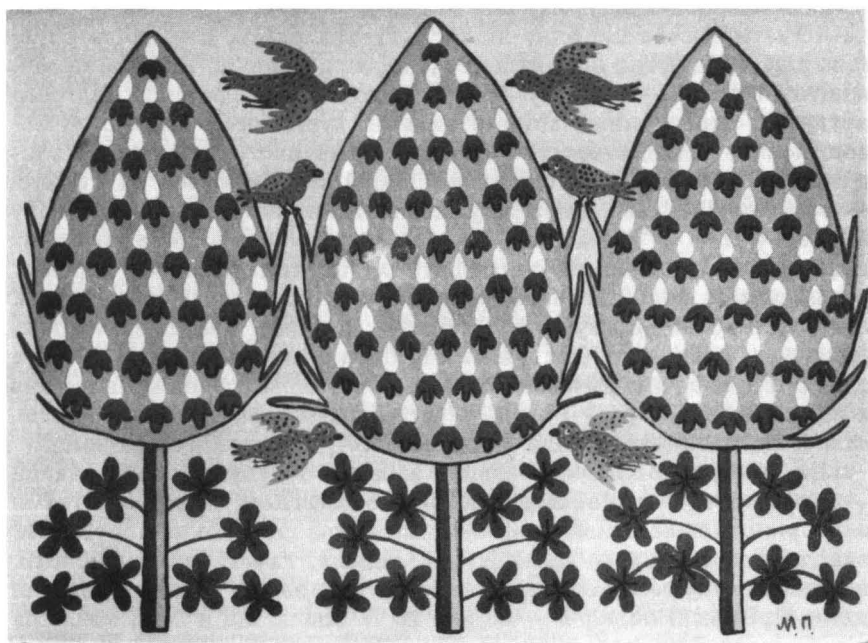
Не чую я ні сонця-вітру, ані снігу-дощу на дотик. А я ж мужик, хіба повірю, як не помагаю?!

Стривайте й ви, ах, ви — це двері. Залізні, міцні й непроглядні. А ти — хто ти? А ти мент, ти мусор! Ти не стриваєш? Вартуєш?

* * *

Десь моя мама на тлі травневих садів, що киплять цвітом. Нема її — і є, і мені легше, і я діждуся, бо мама суща і цілюща, а ви, менти і кулі — ви минуці, як сміття.

8-14 травня 1977 р., жовтень 1988 р.

Марія Примаченко. *Гаї шумлять*. 1983.

АНАТОЛІЙ ЩЕРБАТЮК

ЯСНЕ СВІТЛО ПОРОЖНЕЧІ

*І якщо хтось покидає цей світ,
не побачивши власного світу, —
то світ цей, як непрочитана
Веда, або невчинене діяння не
приносить користи йому*

(Бріхадараньяка-упанішада 1.4)

Заховавшись в забутому Богом і людьми селі, я починав випускати й тягти із себе ще одну липку павутину рядка, і не задля блудства слів я підшукав оцю метафору, це, якщо хочете, життєва поза й навіть позиція — провокувати й підглядати в шпарину. Відтепер отут, між занедбаними крільчатниками, курником і кислою жомовою ямою, знаходиться та унікальна точка цього Всесвіту, де сходяться всі його невидимі структурні лінії й пересікаються, як у фокусі — в центрі моєї уяви. Спрагла уява моя давно потребувала простору й тиші. І тут їх віднайдено, — особливо, якщо відійти на певну віддаля в поле і звідти розглядати хутір, тоді убозство окремих осель зникає, його поглинає, вбирає в себе грудкувата масна рілля, що з усіх боків обступила й облизує чорними язиками, потроху надкушує жменьку побілених хаток, одна з яких — моя, ота, п'ята скраю, під високим дахом з веселим полив'яним комином, що купив я якось його в Чорній Греблі, в четвер на базарі, де окрім віників, сала й підсвинків продавали також поезію — Шевченків «Кобзар».

На тлі бруднозелених і чорних записин обчухрані деркачі акації — деревини суто нашої, подільської — в поєднанні з білими хатками витворюють лаконічний графічний малюнок, що його не порушують навіть пістряві рухомі курей, індиків, качок, іншої дрібноти, незмінних супутників сільського побуту. Подовбані осінніми дощами стіни й розкислі подвір'я — це вже не та земля, що в полі, земля ця перебутляна й вталована ногами численних моїх прашчурів і поодиноких теперішніх родичів, — це їхні руки замісили колись глину й солому з оцих полів, наліпили вальків, зв'язали їх в мури і вкрили

все тою ж таки соломою, попередньо відділивши її на току від хліба. Адже з тої мерви, що лишають тепер на стерні комбайни, сніпків вже не зробиш, а звичайно сніпки, що ними вшивають, роблять так: на перевесло кладуть навхрест дві однакові купки рівної соломи, в'яжуть дерев'яним коликом — «орком», а потім ще й перекручують в протилежні боки — доки кінці обох купок не зійдуться в один, вже міцно затягнутий в перевесло кулик, в двійко цупких близнят, що простоять вік, захищені на латах з боків іншими близнюками. Розказую це тому, бо по натурі я оптиміст і здогадуюсь, що років через сорок, після теперішнього господарювання, кращого і доступнішого матеріялу на покрівлю ви ніде не знайдете, а надворі, можливо, вже «ядерна зима», «озонні дири» ет цетера... Традиційна наша оселя може простояти до ста років, тобто може захистити й примістити під своїм замнілим дахом якраз двоє людських поколінь, а потім солома трухлявіє, глина осувається — якщо збудовано хату на «цільнику», то рівномірно й поволі, — стіни пухнуть і репають, набравши знизу вологи, і ці тріщини навіть сочаться й слизять, особливо зсередини, весною. Але доки вогонь не погас в челюстях печі, доки тепла її черинь — стіни не впадуть і бабка самотня, чи там дід і хата їхня протистоятимуть мокрій важкій силі, що терпляче чекає, аби повернути собі свою частку, колись, після щедрих і гарячих жнив в неї нагло забрану. І коли, зрештою, кілька днів підряд не куриться з комина, і хата і мешканець її охолонуть — це зауважують всі на хуторі, і певні старші жінки, що цим опікуються, йдуть «обмивати» покійника. Покійника, частіше — покійницю, обмивають, споряджають, взувають на дорогу легенькі дешеві капці — все необхідне заздалегідь надбане, знаходять у скрині, — набряклі незграбні долони вкладають на животі й до пальців стромляють жовту свічку, грубші ж ставлять на скриню, під божницю, і запалюють. Кін готовий і прибраний і настає ніч, а з нею приходить головна дійова особа містерії — висока й чорна, як коцюба, баба Параска, що «читає».

До ранку в осиротілій і вже приреченій хатині тріщить, спливає бурюльками фальшований парафіном чорногребельський віск, і в холодному, просяклому тухлістю й чебрецем повітрі, коливаючи язички свічок, урочистий голос старої дівки, всім і нікому водночас, читає із засмальцьованої книжки історію неймовірних пригод одного Чоловіка, що стались із ним якимось в далекій країні. Історія, зрештою, дуже проста, в ній ідеться про Чоловіка, що був безгрішним і задумав спасти людей Своїх від їхніх гріхів. Але одразу ж його Суперник і Спокусник наш став шукати, щоб знищити Його — таємно випитував, нюшкував підступний, однак Ангел Господній щоразу остерігав вві сні добрих людей, що сприяли Безгрішному. І всі ці події були наперед визначені: і як Діва в утробі зачне і Сина породить, і як розгнівається Суперник і Ворог Його і пошле повбивати

всіх діток від двох років і менше, і як небо розкриється і Дух Божий зійде на Нього, тихо як голуб, і голос пролунає: «Це Син Мій улюблений, що його Я вподобав». Потім Дух повів Обранця, що його вподобав, в пустелю, де Ворог спонукав його. І перша спокуса була знаменна: «Коли Ти Син Божий, скажи, щоб каміння стало хлібами!». Але не знав Ворог Його, що від їжі земної, потом людським зрошеної, є соки поживніші, сотворені Подихом, що виходить разом зі Словом із уст Божих, — а може й знав, а лише спокушував, підступний, щоб перевірити й переконатись, чи дійсний Обранець, а не вдаваний і самозваний? І оскільки не може проста людина відчувати, а тим більше досягнути присутність Бога поруч себе — то посилає Отець Спокусника, щоб перевіряв...

Друге ж питання іспиту було таке: то Ти, виявляється, дійсно Той, за Кого Себе вважаєш і знаєш про справу Свою і майбутнє, — тож кинься з наріжника храму вниз, адже ж не загинеш? (Очевидно, був перед цим один — чи не теперішній Спокусник? — що не втерпів і стрибнув з неба, упав мов блискавка на землю, аби Самому стати Богом). Однак, стоячи на вітрі наріжника храму, Безгрішний наш, з властивою Йому смиренністю показав, що знає більше, ніж здавалось, і не лише про свою неуникність...

Напевно оце тоді й там, із Самим Отцем розмовляючи, Він проник і під наші солом'яні стріхи, проник також в безліч інших, нам невідомих осель і світів, і став ключем до глибини, котра захована в нас самих і якої можемо досягти лише пройшовши крок за кроком Його шлях, повторюючи й рецитуючи Його життя до найменших не випадкових подробиць — підозрюю, що доведеться навіть постояти якусь мить на пронизливому вітрі наріжника храму...

І тоді, на краю безодні, ти неодмінно побачиш, як з жовтої розпеченої пустелі, в центрі кола, що росте на очах, стрімко наближається оточений світляним ореолом райдуги, чарівливо усміхнений Вищий Володар Космічного Танцю, що змушує дозрівати плоди Карми, — Його блакитне тіло звивається, рухається й міниться сліпучими барвами і лише піднесена права рука виблискує непорушно, безіменний палець її торкається великого пальця, вказівний і мізинець випростані, а середній притиснутий щільно до рожевої вузької долоні — Володар Космічного Танцю вітає тебе, твою душу і запрошує зробити перший крок, перше на назустріч...

1-4 лютого 1989 року, с. Лозовата

АНАТОЛІЙ ЩЕРБАТЮК

ЯСНЕ СВІТЛО ПОРОЖНЕЧІ №. 2

*... Майбутнє ж знов різьбитимуть мечі
При смолоскипах, що запалять війни
В сей чорний час. Отсе тепер. Вночі.*

(Є. Маланюк, збірка
«Перстень Полікрата»)

Неквапно сочаться дні на хуторі, на позасоціальному споді, де немає отого дратівливого протистояння мешканців міста, чий подих завжди відчуваєш на своїй потилиці, подих знеособлюючого людського скупчення, — село ж натомість ставить і залишає наодинці з проблемами іншими, і думаєш як обігріти, нагодувати й опорядити самого себе, особливо взимку, коли дні пропливають безмовними інтервалами сну, а з настанням весни, коли інтервали довшають і наповнюються поступово теплом, голосами і змістом, ти залучаєшся до кола турбот ще щирого, окресленого іншими живими істотами, що сонце їх пробуджує і навертає до життя активного в незмінній, віками усталеній послідовності, і ніхто тут вже не підштовхує тебе в бік і не сопе в потилицю. Людина не є обов'язковою ланкою в цьому колі поступовості, вона самовільно нав'язує свої часто ведмежі послуги оточуючим рослинам, комахам, тваринам, і чим ближче вони до неї — тим більше кволими й беззахисними стають, ризикуючи взагалі зникнути разом з людиною, — як ті клясичні хрущі, що «над вишнями гудуть». Вони вже років п'ятнадцять як не гудуть на Україні, скуштувавши пестицидів у ґрунті. А я ж таки пам'ятаю як щовесни, наприкінці травня, теплими вечорами ці великі й поважні комахи літали в місячному світлі, іноді незграбно падали і можна було підняти важку комаху, відчуті її гладенькі і свіжі, як шкірка каштана, боки, чіпкі ніжки... Відгули, і добре бачиш, що людська істота не довершує це живе коло невинного руху матерії, що є вона лише крихкою ланкою, узгодженою тимчасово з іншими живими ланками цього кола обміну й засвоєння енергії, в повному невіданні про вигадані в місті біо- й ноосфери... Коло завершилось і розпочалось

знову, і в лоні його залишається незмінним щоразу тільки сім'я Слова — щоб вічно оберталось коло.

Пишність та розмаїття форм в природі робить можливим боротьбу й обмін енергії між різними типами створінь, так само і в людському суспільстві відбувається постійна боротьба між окремими особами та цілими національними організаціями, що їх люди творять, об'єднавшись навколо найбільш виразної риси власної окремішності. Звичайно мова й культура народу є такою живою рисою і носієм відмінності від інших, і коли зникає в людини це внутрішнє чуття власної унікальності й особовості, — разом з ним зникає й сила відпору та захисту особи проти підминаючого впливу й засвоєння її чужою вітальною силою, блідим і повзучим корінням чужої культури. Зрештою втрата цієї внутрішньої опори в окремих людях шириться як зараза на інших і призводить в кінцевому рахунку до політичної несаможитливості й визиску всієї нації першим-ліпшим загарбником, призводить спершу до економічного безправ'я народу, а потім і до занепаду власної культури. Шкідливою також є надмірна щедрість, «культуртрегерство» платонічне, коли здорові буйні сили нашої культури залишали матірній організм і живили чужу культуру — не так вже й багато родить їх, прокоповичів-гоголів. Але тепер процес цей припинився і Україна постачає «старшому братові» лише поголів'я, робоче й «гарматне м'ясо». І ті мільйони зрусифікованих українців, яких ми бачимо сьогодні, зовсім не прилучились до російської культури — це вона засвоїла їх лише як матеріал, зробивши таким чином ще один крок до власного спрощення, яке, звісно, важко назвати вселюдським ідеалом. Інтелектуальні сили, які ще збереглись на Україні, неминуче будуть націоналізуватись, зважаючи на занепад і стагнацію російського, донедавна жвавого культурного ринку, цьому сприяють також нові об'єктивні умови, що постали зрештою в СРСР у зв'язку з так званою «перебудовою», тобто ерозією системи. Соціальний вже спокій, що його з усіх сил намагаються зберегти на Україні центральна влада, потрібен лише для того, щоб далі без перешкод висмоктувати з України її людські й економічні ресурси. Україна цікавить лідерів КПРС як матеріал, і з їхнього погляду українській окремій культурі немає місця під одним дахом з російською, їм потрібна Україна аморфна, що своєю плоттю годує російську національну культуру, економіку й науку, а відтак всіляко сприяє імперським амбіціям новітніх вождів; тому то політична й культурологічна активність на Україні вкрай неприємна Москві, що так довго вогнем і залізом вишмалювала українську національну свідомість, підступно щепила антитіла зневіри й відрази до самих себе.

Варто було інтелігентним колам Києва і Львова організувати Товариства української мови і висунути в пресі проєкт Програми

народного руху — як через кілька днів із трапа літака в Борисполі вже сходить усміхнений Московський Щуролов, з незмінною сопілочною примирливою «інтернаціональною» демагогією. Замість кривавої морди маніякального російського шовінізму, до якої всі вже звикли, ми побачили лисячу настороженість, намагання зрозуміти, що робиться з донедавна сумирною жертвою, як заглибоке національне пробудження «українців»? Не обійшлося без інспірованих виступів холоїв, що просили захистити їх від каверз української творчої інтелігенції, від «екстремістів», що хочуть розмовляти на Україні по-українськи. Почули ми також сентенцію про те, що Україна й Росія майже одне ціле, «поскольку Русь-то Киевская...».

Спостерігаючи цей недолугий фарс, переконуєшся, що матеріялізм Маркса прижився в Росії не випадково, він влаштовує сучасних виразників традиційного російського абсолютизму якраз своєю односторонністю, поперше — вони знаходять в ньому готові спрощені форми для інтерпретації і «вирішення» будь-яких найскладніших історичних і соціальних явищ, подруге — матеріялістичний світогляд дозволяє проголосити фатальний примат продуктивних відносин над всіма іншими: цей фантом продуктивних відносин, народжений в Лондонській королівській бібліотеці бідним багатодітним євреєм, мав стати інтернаціональним ідеалом, що його росіяни покликані нав'язати всім нетямущим народам світу. Не вийшло, як показує новітня історія, якраз національні форми цьому перешкоджають, вони зовсім не є такими собі субтильними і безпосередніми продуктами матеріяльних людських зносин, — за фасадами національних культур все виразніш просвічують етичні прапервні, що визначають рух людства в напрямку зовсім протилежному закликові «Усі пролетарі усіх країн єднайтеся!» Зумисне примітивні гасла вже не спрацьовують, спрощення й уніфікація мислення, відсутність плюралізму й здорової конкуренції в СРСР вже призвели до неминучого застою, тоді як індивідуалізація була й залишається головною рухальною силою всякого розвитку, і справжній індивідуалізм передбачає щось прямо протилежне вузькій оборі «скотського хутора» марксистських догм, він передбачає свободу, внутрішню, чисто людське чуття свободи, тотожне в кінцевому рахунку прагненню вічності й безсмертя. Тому вони зустрілись і неминуче зударяться — оборо й одвічне людське прагнення безсмертя. Раби завжди матеріялісти, раби хліба, убога уява якого шукає десь зовні — і тоді неодмінно прилітають і спускаються з трапа лайнера усміхнені Щуролови. І лише коли людина в зовнішніх ніби «випадкових» обставинах починає прозирати внутрішню причину, інтенцію свого розвитку — вона зможе скинути ярмо служіння матеріяльній пристрасті. Тоді в людській особистості з'являється розуміння своєї ритуальної передвизначеності, розуміння того, що свобода — не зовнішня дія, що на кожного з нас покладено

місію самопізнання й повернення до Першоджерела, яке не дасть там — в злючих екранах телевізорів, а в кожному з нас. І лише зневаживши своє дотеперішнє життя, очистившись від нього, можна віднайти свою сутність, своє справжнє і свободне «я».

Г. С. Сковорода першим окреслив для нас цей «малий світ», мікрокосм, в безодні якого приховане все, що є в цілому світі — і це було насамперед визнанням етичної цінності індивідуума, його потенційної богоподібності. Шуролови приходять і відходять, але припада, яку вони кидають щоразу залишається незмінною, вони приходять і апелюють до нашого шлунку, потім розбещують душі й викрадають тіла. Протистояти їм можна лише опершись на правду, освячені якою ми стали через жертву Христа. Власне хрищенням і С п о в т о р е н н я м, відтворенням ритуальним того, що було й що має статись, адже й окремих мікрокосм-душа і Макрокосм, як поширене тіло Христове — назавжди пов'язані містерією жертвопринесення Духу. І нікчемний шахтар-холуй, що ненавидить рідну мову й всесильний Шуролов — вони не є самодостатніми, це фантоми, що прийшли спокушувати й випробовувати, щоб здійснилась велика містерія жертвопринесення, щоб ми в собі почали шукати і нарешті віднайшли інтимну свою причетність до Макрокосму, до загального сценарію цього грандіозного світового з'явища. На жаль, віра в персоніфікований і до того ж трансцендентний Абсолют стає для більшості різновидом атеїзму, матеріялістична уява не може вийти за свої межі і творить в собі ж таки за допомогою попів затишний закуток, закриває «бога» в комірку, час від часу принагідно цей символ використовуючи. Найогидніші форми цієї сатанинської експлуатації Христового вчення і Божого імені явило й являє світові російське православ'я, що з однаковим успіхом доходило лакейської згоди із царями, виставляючи їх помазанниками Божими — і останнім часом з уже щирими богоборцями, якими є більшовики.

Христос не трансцендентний захмарний Бог, навпаки, він уподібнився нам і прийшов і був тут, і зараз присутній, вказуючи шлях до Себе, до самого себе, тут і зараз. Його далі розпинають і саме тіло його на хресті стало символом, що пов'яже мікрокосм і Макрокосм єдиним принципом метафізичним — жертвопринесенням. Хрест дерев'яний повторює дзеркальну симетрію людського немічного тіла, розуміння цього символу є осяянням позачасовості, що знімає ілюзію минулого й майбутнього, яку ми самі творимо. І лише мовчання й зупинка може нам відкрити глибину, котра присутня в нас самих, все інше — втеча від себе, втеча в ілюзію, втеча в майбутнє. Страх себе жертвовного і богоподібного змушує людей тікати від себе і любити Бога трансцендентного і прийдешнього, заперечувати його реального, бо «тепер» для них — порожнеча повторення, порожнеча чистої тотожності, що так жахає — я є, я — вічний, бо в мені —

Бог... Ісус Назарянин, Цар Іудейський, пересічення невидимих структурних ліній цього Всесвіту є хрестом, Христос не втік від внутрішньої порожнечі повторення, дав розіп'яти Себе і наповнив нашу порожнечу Собою, став символом і шляхом повторення всього сущого, повернення до Нього. Щоб відчуті це, треба йому уподібнитись, треба відмовитись від себе тілесного і поглянути на всю ситуацію збоку, і відчуті подив — як це незвичайно бути людиною і взагалі жити! Адже фізичне наше тіло теж маніфестує, повторює це перехрещення, пропускаючи світ крізь себе, — тому не спирайтесь, не заважайте світові проходити крізь себе й позбудьтесь гріховної екстравертності. Зрештою, якщо бути послідовним, заклики ці стосуються лише мене самого.

На цьому місці непередбачені обставини змушують мене поставити крапку, поки що. Оце щойно спровадив непроханих гостей, що завітали до мене на хутір, вони приїхали до райцентру забрюхоаним «Москвичем», на якому було написано жовтим «Учебная ДОСААФ». Один з них, чомусь в захисних окулярах, зайшов до хати і треба було чути з якою урочистістю він сказав, зауважте, по-українськи: «Н-співробітник „КДБ“». Він підійшов до столу, взяв найближчу книжку, погортав її, потім обернувся до мене і несподівано подав свою долоню.

Я теж підвівся.

— Гаразд, не будемо більше повертатись до цього, — сказав він, показуючи на стіл і папери, — розстанемось друзями.

І ми розстались «друзями», і це був не перший чоловік, що назвав мене своїм «другом». Отже, користь моїх дотеперішніх досліджень, навіяних самотністю, телевізором і «Біблією» в перекладі д-ра Огієнка — безсумнівна, тепер в мене є справжній друг, і він пам'ятає, думає про мене, медитує... Кружляє, потрапивши в світло моєї орбіти, як нетля довкола каганця, що його, як відомо, не ставлять в потайному місці. Сказано ж: «Він спокушує горе світові, — бо мусять спокуси прийти; але надто горе людині, що від неї приходить спокуса!» (Єв. від св. Матвія, 18.7).

25 лютого 1989 року, с. Лозовата

ВАСИЛЬ ЯРМУШ

БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

Василь Ількович Ярмуш народився 15 вересня 1940 р. в с. Острів на Тернопільщині, в селянській сім'ї. Коли Василю виповнилося 9 років помер батько. Крім Василя у матері ще було три дочки. Після смерті батька весь тягар ліг на материнські плечі.

Закінчивши Острівську семирічку, продовжив навчання у Тернопільській СШ No. 8. З атестатом зрілості почав трудову біографію помічником комбайнера у колгоспі, а пізніше — помічником машиніста екскаватора в Тернопільському кар'єроуправлінні.

З 1959 року він воїн Радянської армії. Служив на одній з бойових точок Заполяр'я. Але недовго. В грудні 1959 року Василя і його трьох товаришів понесло на крижині у відкрите Баренцеве море. Як на біду, розпочалась пурга і пошук став неможливий. Лише після пурги обмерзлих, виснажених, напівживих їх підібрав вертоліт. Потім був госпіталь, боротьба за життя... Так служба для Василя і його товаришів закінчилася. Сильне переохолодження організму не минуло безслідно. Василь повертається додому. Знову шпиталь...

Підлікувавшись, влаштовується робітником на цукровий завод «Поділля». Та сирість і важкі умови праці далися взнаки. І знову лікарня...

Згодом Василь завідує клубом у рідному селі, закінчує заочне відділення факультету журналістики Львівського державного університету ім. І. Я. Франка.

Вірші почав писати ще в школі. Перші публікації на сторінках районної газети «Ленінський клич», яка виходила у Микулинцях, з'явилися у 1959 році. У наступні роки його поетичні добірки друкуються в обласній та республіканській періодиці, у колективних поетичних збірниках.

Впродовж останніх десяти років працював позаштатним кореспондентом обласної молодіжної газети «Ровесник».

З 1968 року і до останнього дня Василь очолює районну літературну студію «Розмай». На жаль, після його смерті студія перестала існувати.

Василь був активним членом клубу творчої молоді «Сонячні кля́рнети», членом обласного літературного об'єднання.

У 1972 році видавництво «Каменяр» випустило в світ його першу поетичну збірку «Казка про тебе». Через два роки підготував і здає в «Радянський письменник» другу збірку поезій «Граніт і полум'я», завершує

працю над драматичною поемою «Соломія Крушельницька», п'есою «Олеси́на любов». Створює ряд новель, гуморесок, повістей, нарисів. Згуртувавши навколо себе сільських аматорів, здійснює ряд постановок, які з успіхом були сприйняті трудівниками району.

Та працювати ставало все важче і важче. Недуга забирала надто багато сил. Знову в лікарні, санаторії. Довго так продовжуватись не могло. Серед його поезій є такі рядки:

У вересні
Я вгледів сонця зблиск,
Що пробивалось
Із провалля тучі...
І тому восени
Я так душею мучусь,
Тамую в серці
Розпачливий крик...

Так, він не любив осени... Вона приходила до нього не тільки позолотою, але й затяжними дощами, туманами, які так важко переносив...

Цієї осени він пішов... Пішов, всього піроку не дочекавшись виходу збірки «Граніт і полум'я». Пішов, залишивши молоду дружину з двома дітьми: дочкою Мирославою і сином Тарасом. Пішов, віддавши нам до кінця жар палкого серця, яке так любило життя, народ і отчу землю.

На його пам'ятнику викарбовані рядки із його «Думи про життя»:

Це нічого, що я згасаю, —
Лиш би пісня моя жила!

Пропоную «Кафедрі» новелю, яку відкинули видавництва як занадто пессимістичну, а також кілька забракованих віршів.

Серпень, 1987

Ярослав Гевко

ВАСИЛЬ ЯРМУШ

ЖУРНО ТОПОЛІ ШУМІЛИ... (НОВЕЛЯ)

Остап напівлежить у ліжку, обкладений білими тельбухами лікарняних подушок. Мокрі пасма вилинялого волосся непокірно зсуваються на жовте, воскове чоло, на якому тоненькими нитками синіють прожилки. Очі обведені фіолетовими колами, запалились глибоко-глибоко, що навіть повіки не в змозі прикрити їх. Фосфорним блиском виглядують з вирвів лиця бліді білки.

Висушені хворобою руки, неначе присохлі гілочки, несилено під-

тримують кисневу подушку. Чорна змійка трубки, гадюкою в'ється по запалих грудях, зникаючи в загостреному носі хворого. Та життєдайного настрою вже мало; відкритий рот часто втягує в себе йодизне повітря палати і не може насититися. А в грудях булькоче, хрипить, висвистує, немов у смертельному поєдинку зустрівся життя із смертю.

Мовчки дивиться стара Явдоха, як догоряє її дитина. Широко розкритими, червоними від недосипання та сліз очима, дивиться вона на Остапа і не може надивитися.

В кабінеті головного лікаря сказали:

— Операції робити не можна, надто великий абсцес, крім того — мокрий плеврит... Що в наших силах, те зробимо, але довго він жити не буде...

А за вікном сонце, лагідно цвірінкають приласкані весною го-робці, а в нижньому листі дерев гомонить радо вітер.

І здається Остапові, що то не вітер виспіває весільну коломийку в зелених косах беріз, а шумить далеке полярне море. Важке і сіре, як розтоплене оливо.

Вдалині, де кінчається похмура ущелина острова, самотнім бовдуром стовбичить казарма.

Над головою, немов велетенське чудовисько з обрубаними кінцівками, розгойдується антена потужної радіолокаторної станції сприймання. Поруч — великим колом розмістилися в сталевих колісках гадючі тіла ракет.

Віє вовком пурга. Дрібна снігова пилюка гнана крижаним подихом Льодового океану, забивається в ніс, заважає дихати. Здається, що це велетенська хвиля накрила навіки найжачену групу озброєних до зубів людей.

Та пальці звично притискують до тіла чорний автомат. Очі, крізь дикі зойки хурделиці пильно вдивляються вперед, охороняючи цвинтарний спокій прикордонного краю.

— Вам Батьківщина довірила найвідповідальнішу ділницю, — дзвенить далеким гомоном у вухах Остапа, голос чергового по дивізіону, — Де б ви не були, щоб з вами не сталося, вона завжди з вами і завжди прийде на допомогу...

І знову заметіль. Їдким хрипом захлинається море. Але чому так важко?.. Чому так болить в грудях? А, це певне автомат стиснув ремнем, а може, то обмерзлий кожух так гне до землі?..

Та це нічого. Ще рік, ще один тільки рік, а там — додому. Вдома чекає мати, та й Дарійка нетерпеливо вичікує його, адже разом поступати до інституту будуть...

Але чому так страшно болить? Чого пекельний вогонь перехоплює подих? А може то сон?.. Йому стає страшно. Здається, що він — маленька піщинка, згублена в розпечених просторах пустелі. Чорний

вихор підносить його на страшну висоту і крутить ним в суцільному мороці безодні. Навколо пустота б'є страшним, хрипливатим дзвоном: бов... бов... бов... Голова розколюється від цих несамовитих ударів...

Нараз над ним схиляється окровавлена паща величезного страхиття. На гострих іклах звисають кусні м'яса. Паща наближається, ось вона вже заступила собою цілий світ і він уже відчуває її спопеляючий подих. Диким криком виривається з його уст:

— Мамо!

— Що, Остапку, що? — чує над собою мамин голос. Остап відкриває очі, і крізь руду пелену бачить маленьку кімнату і схилену над ним постать матері.

Дійсність ще страшніша за сон. Гіркий клубок підкочується до горла і вже ніщо не може стримати нелюдського жалібного зойку.

Явдоха з невеличкого вузлика виймає кілька яблук і ставить їх тремтячими руками на тумбочку. Потім намочує волохатий рушник і прикладає синові до розпеченого чола. Тяжкі думи роються в її голові. Хіба цього хотіла вона від доброї долі?.. Хіба цього просила вона в Бога, сидючи довгими ночами над колискою?.. Хто ж тепер догляне її старість? Хто, безпомічній, подасть кусень хліба? Хто? І поховати нікому буде... Сину мій, сину. Дитина моя єдина, — сповнюється страшною розпукою мати, — ніхто не відає, скільки сліз виплакала вона в своїй сирітській пустці... Нащо людям знати. В них і свого горя досить.

Остап знову відкриває очі і невидячим поглядом водить навколо себе, поки зір не зупиняється на Явдосі.

— А знаєте, що сказав тоді полковник, коли мене хворого комісували додому?

— Що сину?

— Тепер, — каже, ти нам не потрібний. Їдь до своєї мами. Ти, можна сказати, за бортом военного корабля...

— Нічого Остапку, ти ще вилікуєшся.

— Але коли я був здоровий, то був потрібен. Всі знали тоді мене. А зараз ні, га? Висмоктали здоров'я і викинули, мов непотрібну ганчірку на смітник. А я жити хочу, чуєте, жити!..

Смертельна синява покрила обличчя хворого.

— Успокийся, дитино, ти будеш жити, чуєш, будеш, — гладила синову голову жорсткою долонею.

Остап жадібно ловив посинілими устами повітря і задихався. В цю мить він нагадував велику рибину, викинуту морською хвилею на прибережний пісок.

— Я знаю... Я розумію... ніхто не дав мені цієї недуги. Я був солдатом і до кінця виконував свій святий обов'язок перед людьми та власною совістю... Навіть тоді, коли обмороженими руками тяг-

нув дві нитки проводу, від якого залежало життя півсотні бійців... Я знав, що так вчинив би кожен навіть тоді, коли б для цього треба було віддати життя... І тоді, коли мене напівживого обрубували ломиками від торосів, мені здавалося, що я переміг саму смерть заради врятування інших. А тепер, тепер від мене відкинулися всі: «Ти — каліка, ти нам не потрібний...».

І знову важка і глуха мовчанка, немов могильна яма. Тільки чути як по вікні шкребе гілка тополі.

— Мамо... — ледве шепоче Остап.

— Що, синку?

— А садок наш вже цвіте?

— Цвіте, Остапку.

— А ця яблуня, котру я пересадив перед відходом в армію, цвіте?

— Дуже цвіте, сину, як молоком облита.

— То добре. Мамо, коли я вмиру, ви зріжете одну розквітлу гілечку і положите мені на груди...

Старенька кінчиком хустини витирає крадькома виплакані очі, покриті сивим туманом горя.

— А яке надворі небо, мамо?

— Тепле, дитино, і лагідне-лагідне...

— А трава вже зелена?

— Зелена, Остапку.

Остап судорожно хлипав повітря і давився слізьми.

— Нічого, Остапчику, ось в колгоспі дадуть аванс, поїду до міста, куплю тобі гарну вишиту сорочку, — тішила, немов дитину, стара Явдоха.

— А ви, мамо, знову пішли на роботу?

— Дали мені, дитино, гектар буряків. А що я висиджу вдома? — ніби виправдовувалася мати, — хто нас годувати буде?

Остап відкрив очі, що блищали страшним внутрішнім вогнем, глянув на біле-біле волосся матері, на скорботну похилу постать і прошепотів:

— Коли б мені хоч трошки здоров'я. Я б вам робити вже не дав, мамо...

— Вам треба йти, — відкривши двері, промовила сестра з маленьким червоним хрестиком на білосніжній шапочці, — хворому треба відпочити...

Явдоха підвелася і відійшовши кілька кроків в напрямку дверей, повернулася. Рука похапцем витягла з кишені гроші.

— Ой, трохи не забула. Тобі нині поштарка пенсію принесла. Назначили таки. Двадцять один карбованець.

— Дайте мені їх, мамо...

— Бери, бери Остапку, це ж твої гроші.

Син випустив кисневу подушку і тремтячими пальцями почав рахувати хрусткі папірці.

— Три, шість, дев'ять, дванадцять, п'ятнадцять, вісімнадцять, двадцять один, — шепотіли потріскані від гарячки вуста. — Двадцять один карбованець, а мені двадцять перший рік... Значить, по карбованцю за кожен рік...

В грудях заклекотало, застогнало і на безкровних вустах появилась рожева піна. Ще мить і чорний потік крові, вирвавшись з грудей, оббризкав новенькі «троячки» в застиглий руці.

А за вікном журно шуміли тополі розгортаючи до сонця ніжні молоді листочки.

Ялта, 21 липня 1965

ДО МОЇХ РОВЕСНИКІВ

Дайте слово мовити вогненне,
дайте підвестись на повен ріст,
бо ще й досі з закутків скажено
б'ють в лице: «Он націоналіст!»
Перестаньте грати в гру подвійну,
а давайте краще саму суть —
чом два слова: мати Україна
викликають в вас нестримну лютть?
За лунке батьківське рідне слово,
за народні радощі й жалі —
ви мене розіп'ясти готові,
або змести геть з лица землі.

Душі наші скуті не з заліза —
хай їх кропить приязні роса,
чом нам досі тичуть на обрізи,
що тріщали в здіблених лісах?
Батько ччив мене пісень співати,
він мерців у хащі не волік —
чом повинен я відповідати
за нещасний сорок сьомий рік?
Чом повинен все життя мовчати,
підібгавши ген під себе хвіст,
лиш за те, щоби вар'яти
не сказали: «Націоналіст?!»

1965

МОНОЛОГ МИКИТИ З ПОЕМИ «ЧОРНИЙ ЛІС»

Щире серце,
Добра вдача,
Ідуть всі до нас у гості,
Бо не дав ти нам
Всвишній
Ані краплі гніву й злості.
Нам і радять,
Нас повчають,
І, як жити, як вмирати,
І вже зараз,
В своїй хаті

Ми не маємо, де стати.
Посходилися сусіди,
Повсідалися на лаву
І паюють по кавалку
Материнську добру славу.
Ми для них і нерозумні,
То не можемо, то не вмієм,
Не так дихаємо і плачем,
Не так косим, не так сієм.
Чужі свині на городі,
А в стодолі — вітер свище.

Ми зідхаєм, ми не бачим,
Бо на голову ми нижчі.
Крізь століття невгамовні,
Сидячи у рідній хаті,
Ми, вже навіть, своїх тіней

Починаємо боятись.
Ото ж просим: добрий Боже,
Вирви нас із чарів млости,
Подаруй нам по краплині
Трохи гордості і злости.

* * *

Поезія — серце народу,
А пісня — душа його...
Хто там в чоботях
ходить,
топче
святий вогонь?
А, то це ви,
твердолобі,
кажете, ще й
земляки?
Чому ви завжди
у моді,
потурнаки?

Чом ви живучі, як хроби?
Де ваш кінчається шлях?
Як вас тримає
на собі
наша земля?
Історія —
гордість народу,
а мова —
сила його...
Хто там в чоботях
ходить,
топче
Святий вогонь?

Марія Примаченко. *Цар звірів* — лев. 1981.

На
перехрестях

В ПОШУКАХ БЕРЕГА
(ПРОДОВЖЕННЯ)

ПЕТРОГРАД

Щоб у назві столиці «непереможеної» Російської імперії не було німецького звучання (Німеччина була головним противником Росії у війні) Санкт Петербург було перейменовано у Петроград. Тимчасом обстановка на фронті ускладнювалась. Після перших тріумфів російської армії настали дні невдач. У червні 1915 р. російська армія покинула Галичину, а протягом вересня залишила Польщу і Литву. Петроград був переповнений біженцями. Полагодивши усі справи в Академії мистецтв, Севера попрямував у гуртожиток імператорських театрів, в якому знайшли притулок біженці і там «коло двох місяців жив із біженцями — латишами». Найяскравіший спогад із того часу — знайомство із родовитою княгинею артисткою Марією Черкаською, яка привернула увагу Севери своїм українським прізвиськом. З дня знайомства красуня-княгиня всіляко старалася допомогти нещасному галичанинові. За її клопотанням його переселяють із гуртожитку імператорських театрів у гуртожиток для «интеллигентных беженцев русско-западного общества».

Після двомісячного відвідування Академії мистецтв, Севері здавалось, що усе лихо уже позаду, але тут виникла нова проблема — прописка. Яка прописка, що за прописка, для чого прописка? Про те, що кожен у Петрограді повинен бути прописаний, чув уперше. Для нього це була незрозуміла дикість. У Львові він прожив кілька років, але ніхто й не згадував про якусь прописку, так чому ж тут? Його не хотіли слухати. Своїми аргументами нашкодив собі — наставив проти себе представників влади. «Царська поліція арештувала мене і пояснила, що як австрійський підданий я не маю права жити ні у Петрограді, ні у Москві». В той час, як Севера сидів під замком, вислуховуючи розпитування все нових і нових арештованих (тримали у загальній камері): — «Тебя за что?» — «А тебя за что?» княгиня Черкаська разом із впливовими людьми з Академії мистецтв почала клопотання про прописку і звільнення талановитого галичанина.

Через градоначальника Оболенського мила княгиня таки домоглась свого. «Вас освобождають» — лаконічно заявили Севері і він, наче під дією магічної палички, знову опинився на волі. На виданому документі для прописки було написано: «Австроподданий, галичанин, студент Императорской Академии художеств».

Випадкове знайомство із Черкаською переросло у міцну дружбу. Севера часто бачився із княгинею, ходив майже на всі її виступи і не міг намилюватись її чудовим сопрано. «Не знаю, як це трапилось, але у помешканні Марії Черкаської я якийсь час жив, вона мене кормила, і дуже добре до мене відносилась». Якого типу це стосунки — дружба, чи взаємна інтимність — сказати важко. Одне незаперечне — у цьому помешканні Севері було цікаво. Марія Черкаська підтримувала широкі зв'язки із культурним світом. Серед її гостей були Шаляпін, Собінов, та інші видатні представники мистецького світу. Чоловік Черкаської Томчен (судячи із прізвища, чех), займав якийсь пост у департаменті, постійно був заклопотаний своєю працею. Як віднісся він до чудернацьких захоплень дружини і до її молодого друга — талановитого галичанина — сказати важко. Видно, що не обійшлося без непорозумінь, бо Севера через деякий час змушений був піти від княгині — знайшов куток у самій Академії.

Байдужість Севери до політичного життя викликала велике невдоволення серед галицьких біженців. До Севери відносились якщо не з відвертою, войовничою ворожістю, то з неприязню. В душі молодого художника нарастав бунт. Врешті-решт, що йому до усіх тих проблем галицьких русинів, що йому до різних балачок навколо статті «у своїх чужії», надрукованій у «Подкарпатской Руси». Він приїхав у Петроград здобути освіту, а не проповідувати політичні ідеї про «единую и неделимую». Те, що галицькі біженці почали його бойкотувати, не було для нього образою. Від часу закінчення львівської художньо-промислової школи він встиг багато передумати. А тому вирішив остаточно порвати із колом запеклих галицьких москвофілів. То не була примха — життя давало для такого рішення щораз нові підстави. У середині 1916 р. у Петрограді поширилась «радісна вістка» про успішний наступ російських військ у Галичині. 9 липня 1916 р. Севері хтось показав статтю у «Колоколе», щоб побачити, як прореагує на неї самовпевнений і скритий галичанин. «Колокол» писав: «Українське питання, не є питанням, над яким слід призадуматись, але таким питанням, з яким треба так раз на все покінчити, як покінчив Тарас Бульба зі своїм сином зрадником. Що ж, українці, допомогли вам ваші німці? Ми знов увійшли у Галичину...». Севера починав розуміти справжню мету російської політики в Галичині. Виходить, не визволенням народу вони турбуються, а розширенням російської імперії за рахунок галицьких земель. Прагнуть раз назавжди покінчити з людьми, які стоятимуть на перешкоді. Масове

знищення корінного населення? Це питання тяжким каменем лягло на його душу. Мучився сам, не хотів ділитись своїм болем із збаламученими русинами. Чув до них відразу. Не міг знайти собі місця. У книгарні побачив книжку якогось Верещагіна «Львов». Хоча книжка коштувала 6 крб., все ж вирішив купити. Переглядаючи сторінки ілюстрацій, відчував незрозуміле хвилювання. Довго вдивлявся у кожну фотографію — все було знайоме, дороге, від кожного спогаду щеміло серце. Пробіг очима рядки тексту. І знову, як і в «Колоколе» його боляче вкололи останні рядки передмови: «Старый Львов к нам вернется, как вернется все от нас отторгнутое». Уважно читаючи книжку, Севера підкреслив ще одне місце, в якому Верещагін характеризує дві останні політичні партії в Галичині:

«Первая, русско-народная — партия, — поклонники единства Руси, исповедует, на основании науки, действительной жизни и глубокого убеждения, национальное и культурное единство всего русского народа, признавая своими плоды его тысячелетней культурной работы.

Вторая — украинофильская, признавая русский народ в Галиции отдельной славянской народностью, с своим особым, кстати сказать, специально изобретенным с этой целью языком, отличным как от русского, так и от малороссийского, — стремится, за исключением незначительного, более умеренного, ея меньшинства, к бессмысленной утопии создания независимой Украины отъ Кавказскихъ горъ до Сяна».

Севера ще більше замкнувся в собі. Не вступав в суперечки, не ділився думками та враженнями. То був свідомо одягнутий на душу панцир, який повинен був захистити його від усяких можливих неприємностей воєнних років. Усю увагу, всі сили спрямував на навчання в Академії. «Здобуті ним у Львівській школі художнього промислу знання виявились тепер недостатніми, і йому довелося покласти дуже багато праці, щоб надолужити недороблене раніш. Він рисує поза годинами навчання гіпсові відливи в академічному музеї, вивчає шедеври російського та світового мистецтва в музеях Петербургу. Тут, в Академії художеств, починає кристалізуватися самобутній талант молодого скульптора». На здібного студента звернув увагу професор Академії Володимир Олександрович Беклемішев. Ламана російська мова Севери з виразним українським акцентом нагадали йому рідну Катеринославщину. У світогляді Беклемішева дивним способом поєднувались, як і в більшості столичної інтелігенції, демократизм переконань із офіційним великодержавним курсом в національному питанні. Перетирання національної «розни» розглядалось ним під традиційним поглядом як «вопрос времени». То була типова двоїстість передового російського інтелігента. З одного боку прихильність до демократичного руху передвижників, у 1898 р. Беклемішев виконав навіть портрет Шевченка — своєрідне відлуння «малоросійського» походження і «малоросійських» симпа-

тій, а з другого боку — у 1907 р. створює для Новочеркаська пам'ятник завойовнику і жорстокому душителю вільних народів Єрмаку. Після повернення із поїздки до Парижу і Риму, у 1892 р. Беклемишеву було присвоєне звання академіка, а в 1894 р. звання професора. Це остаточно вирішило академічний напрям його творчості. Те, що учителем Севери в Академії мистецтв був саме Беклемишев, поклато відповідний відбиток на формування таланту та естетичних смаків молодого скульптора. Захоплений мистецтвом скульптурного портрету вчителя, Севера почав мріяти про самостійне випробування сил в цьому напрямку, але якась сила наче гальмувала його енергію. Та коли почав відвідувати «Новую художественную мастерскую», організовану художниками-передвижниками Добужинським, Лансаре, Кустодієвим та Яковлевим, життя пішло новим трибом. Тут зустрів молодого, але вже відомого у мистецьких колах столиці скульптора Мойсея Федоровича Блоха. З часом Севера довідався, що Блох народився у Варшаві, деякий час вчився в Одесі, а у 1913 р. закінчив Петербурзьку Академію мистецтв і з того часу регулярно брав участь у виставках. Визнання йому принесли скульптурні твори «Голодні», «Комісаржевська», «Охота», «Скарб», «Після бою». У Блоха була власна скульптурна майстерня і він шукав помічника. Зацікавився Северою. Його вразила впевненість, з якою працював молодий мистець над рисунком. Не скриваючи наміру познайомитись, Блох підійшов ближче, похвалив рисунок і запитав Северу звідки родом, як добрався у Петербург і як влаштував своє життя. Севера коротко розповів про себе. Випадкова зустріч і не менш випадкове знайомство стали початком дружби. Блох запросив Северу у свою майстерню, показав деякі твори, розповів, що брав участь у «Виставці творів мистецтв у користь інвалідів-поляків» і що готується до нової виставки. Блох запропонував Севері, звичайно, якщо той має бажання і час, допомогти йому у праці над розпочатим «Прометеем закутим». Севера згодився, його захопив задум, він спробував поговорити на цю тему із Мойсеєм Федоровичем, але розмова не вийшла. Севера відчув, що Блох виношує глибокі задуми, але не кожному звіряє їх, хоча і не належав до скритих людей. Іноді, коли бував у доброму настрої, годинами розповідав Севері про драматичні перипетії інтимного життя. Дружина Блоха — дочка якогось великого фабриканта, часто тікала з дому, а коли поверталася, то обов'язково з новими претенсіями і гримасами. Блоху тоді було 32, Севері — 26.

Якось у відсутність Мойсея Федоровича, у майстерню зайшла просити милостиню старенька жінка. Сказала, що втекла із дому перестарілих. Обличчя її було настільки виразне, що Севера довго не міг відірвати від нього очей. Він бачив його в портреті. Попросив жінку присісти, сказав їй, що за позування заплатить і тут же роз-

почав ліпити. Вперше в житті він працював з такою впевненістю, з таким збудженням і з такою швидкістю, що не завважив, як миттю пролетіли години. Під вечір портрет був майже готовий. Те, що він не був повністю викінчений, що відчувалась у ньому енергія ліпки, надавало йому якоїсь особливої сили, яка пропадала в академічно вигладжених творах. Блох був захоплений, покликав Бродського і обидва почали доводити спантелченому від похвал Севері, що його «Бабуся» — твір високих мистецьких якостей. На жаль, гарячковий творчий неспокій молодого скульптора перервала хвороба. Простуда була настільки серйозною, що змушений був лягти в лікарню. Через кілька днів, його відвідав Блох. Був схвильований хворобою Севери, сказав, що вже привик до нього, що не хотів би шукати нового помічника, що з дружиною у нього все по старому, словом — нема життя, і мабуть, уже не буде. Перед відходом розповів, що хотів якось допомогти Севері, але не знав як, бо з грішми в нього в останній час трудноувато, а тому порадився з Бродським і той знайшов вихід. Трапилась нагода і вони продали «Портрет бабусі» якомусь грузинському князю-колекціонеру. Севера був огірчений. Гроші, які тут же передав йому Блох, не втішили його. Було жаль, що перший скульптурний портрет, який приніс йому стільки радості, потрапив у невідомі руки, не залишилось навіть фотографії. Не дорікав Блоху, і все ж було прикро. За час хвороби у майстерні Блоха появився новий помічник і стосунки між ними припинились. Невдовзі Севера довідався, що у Москві відкрилась «Виставка картин і скульптури художників — євреїв», в якій узяв участь і Мойсей Блох. Чи був виставлений на тій виставці «Прометей закутий» — Севера так і не довідався. Але все це було пізніше.

Після лікарні Севері кинулась у вічі дивна зміна у стосунках між студентами. Замість того, щоб працювати, студенти щось вічно шептались, домовлялись про таємні зустрічі, обмінювались забороненою літературою, заводили політичні дискусії — все це не було у вдачі Севери. Перейнятий навчанням і дрібними заробітками, був далекий від невпинно наростаючої революційної хвилі, а тому не мав повного уявлення про те, що відбувалось.

У лютому 1917 року виконував якусь роботу на Василівському острові. Там почув про страйк робітників Путіловського заводу, але не придав тому ваги. У нього виробилась стереотипна думка щодо страйкарів: пострайкують та й перестануть. Декого арештують, інші злякаються — ото і весь здобуток страйку. Та на цей раз було інакше. Не встигли припинитись розмови про страйк путіловців, як через кілька днів усі заговорили про масову демонстрацію робітників проти війни. Севера і до цього віднісся досить спокійно, але якийсь неспокій штовхув його відвідати Академію. Не міг пояснити причини дивного збудження, переміщеного із хвилюванням. Заспокоював себе

звичайною логікою: демонстрація — демонстрацією, а він знає своє — треба працювати. Йшов в Академію з метою трохи порисувати — це завжди його заспокоювало. Приходить в Академію аж там пустісінько, жодної людини. Щойно тут появилось відчуття, що відбувається щось дуже серйозне. Майже інстинктивно попрямував на Невський. Проспект був переповнений збудораженим народом. Студенти, військові, робітники, жінки, діти — все перетворилось на якесь суцільне рухоме місиво. Тут уже не могло бути сумніву — то була революція. Розмах подій Севера почав усвідомлювати щойно тоді, коли побачив, що солдати якогось гарнізону замість того, щоб розганяти натовпи народу, приєднались до демонстрантів. Севера продовжував проштовхуватись крізь натовп. Бачив кілька вражаючих сцен. Царський офіцер вистрелив в когось із демонстрантів. За ним гналась гурма людей, офіцер тікав з усіх сил, кілька разів намагався проникнути крізь привідкриту щілину під'їзду але двері перед самим його носом закривались. Вскочив у якусь браму, але тут його догнав натовп і розірвав. Під враженням від жахливої картини Севера почав вибиратись із збудораженого натовпу. Не встиг пройти і сто метрів, як побачив кількох курсисток, що обеззброювали офіцера. З сльозами на очах офіцер просив не вбивати його. Раптом з провулка появився патруль. У Севери якось механічно, на повну силу голосу вирвалася команда: «Поварачивай!» Патруль зупинився і мовчки повернув у протилежну сторону. «Мене дуже здивувало, що патруль підкорився моїй команді». З того часу був переконаний, що наділений силою впливу.

З Невського Севера пішов глянути на Літейний проспект. Там уже пронеслась чутка, що солдати приєднались до революціонерів. І справді, Севера побачив, що в автомашині робітники сиділи поруч із солдатами. Пройшов трохи далі і мало не потрапив між два вогні — перестрілка. Тут стріляють, там горить — куди подітись? По замерзлій Неві один-однісінький попрямував на протилежний бік. Дивувався, що ніхто за ним не стріляє.

На Василівському острові було відносно спокійно. Переповнений враженнями довго не міг заснути. Не все міг пояснити, зрозуміти. Вирішив перечекати, поки все заспокоїться. Через кілька днів довідався, що самодержавство повалене, що створено Тимчасовий уряд, що цар Микола II зрікся престолу і що всім керує парламентський кабінет під проводом Георгія Львова, який став головою земгору — союзу земств і міст, першим президентом російського революційного уряду.

Проте до спокою було далеко. Новий уряд діяв мляво і нерішуче. То були тяжкі, тривожні, невиразні дні. Нарушилось постачання, до Петрограду не довозили харчів: важко було дістати шматок хліба. Вдвох із знайомим одеситом, який студіював в Академії архітектуру

і жив разом із Северою, пішли просити хліба до матросів. Кілька хвилин мовчки спостерігали, як якийсь матрос вивантажував із папроплава хліб — кидав його, наче цеглини тим, що стояли на човнах.

— Дайте и нам буханку, мы уже несколько дней не видели хлеба. Матрос ніби й не чув, мовчки продовжував свою роботу. Та ось у нього, може, під поглядом голодних очей, затремтіла рука і буханка хліба полетіла у воду. Матрос глипнув на зніяковілих студентів і кинув їм по буханці. «Ми так бігли з тим хлібом, наче б виграли його на льотерії».

Новий уряд не зміг встановити порядку — збурений Петроград продовжував шуміти, наче вулик. Протягом кількох місяців — мітинги, демонстрації, стрілянина. Величезна, стотисячна демонстрація проти війни 21 квітня, 18 червня знову демонстрація, на початку липня — демонстрація з лозунгами «Вся влада Радам». Козаки зброєю розганяли демонстрацію. Почалась нагінка на більшовиків, шукали Леніна. Із 8 липня головою Тимчасового уряду став Олександр Керенський. У кінці серпня у місті нова метушня: поширилась чутка, що на Петроград сунуть війська Лавра Корнілова, який поставив собі за мету повалити Тимчасовий уряд і встановити диктатуру. Повстання Корнілова було придушене і повноваження верховного головнокомандуючого перебрав Олександр Керенський. Тимчасовий уряд терміново вживав заходів для відновлення у столиці нормального життя. Було встановлено хлібний пайок: для робітників — 1 фунт хліба на день, для студентів — півфунта. Тимчасом більшовики готувались до виступу. Знову таємні зустрічі, розповсюдження літератури. Із 7 на 8 листопада — переворот. Рознеслась чутка, що Смольний зайняв Ленін, а Керенський чи то втік, чи то вбитий. Весь той час Севера перебував на Василівському острові — там було відносно спокійніше і легше було прожити. Через кілька днів після повстання більшовиків Севера наважився відвідати академічний музей, щоб трохи порисувати. Зайшли два матроси. — Братишка, ты что здесь делаешь?

— Люди революцию делают, а ты рисуешь, — з докором сказав матрос Железняков.

— А в феврале что было? — Замість відповіді, запитав скульптор.

— Революция.

— А теперь?

— Тоже революция?

— Выходит, революция против революции?

Побачивши, як глянув на нього косо другий матрос, Севера обірвав діалог і пояснив, що мистецтво також потрібна річ і що він за революцію в мистецтві.

— Смотри, а он не дурак. Видишь, как интересно разговаривает, — сказав один матрос другому, але той у відповідь презирливо, наче

лайку, протягнув по складах «ин-те-лли-гент» і дав команду «Пойдем с нами!» Перейшли міст через Неву, привели в адміралтейство. Під загальний сміх розповідали як у пустому музеї знайшли Северу за рисуванням. Накормили кашею.

— А тепер расскажи про себя, — звернувся до нього добродушний матрос.

— Да рассказывай же, ей богу, — додав ще якийсь.

Северу вразила не обстановка, в якій він опинився, а те, що революціонери божкаються. На його думку, одне з одним ніяк не клеїлося. Коротко розповів про себе. Сказав, що син селянина-бідняка, хоче стати художником. Хтось розпорядився і його відвезли до коменданта Смольного Ковліка, а там офіційно доручили відправити на станції якийсь поїзд. Того дня був свідком однієї сцени. Під гуркіт мотору заведеної машини, щоб не було чути криків, розстрілювали групу людей. Не міг спокійно дивитись. Підійшов, намагався переконати, що так не можна, але його ніхто не слухав «не мешай работать». Був вражений. З людьми поводитись як з мухами. Без суду, без розслідування, під гул мотору — бах-бах — і все. І робилося все це з якоюсь привичною, спокійно-професійною жорстокістю — такого не дозволяли собі навіть австріяки під час війни. Почував себе в тій обстановці не дуже добре. Зрозумів, що якщо хоче жити, то треба мовчати. Про нього не забули. У січні 1918 р. після короткої співбесіди з Бонч-Бруєвичем направили працювати у бібліотеку Смольного. Тут мимовільно був у курсі справ усіх розпоряджень Ради Народних Комісарів. На відміну від Тимчасового уряду, Рада Народних Комісарів офіційно визнала право на незалежність нових держав, що постали на окраїнах колишньої царської Росії. Та водночас в приватних розмовах майже всі відвідувачі бібліотеки накидувались із грубою лайкою на національну буржуазію, яка зуміла обманути робітничу клясу на окраїнах Росії і захопити владу у свої руки. Севера почув, з якою ненавистю згадувалась створена у Києві Центральна Рада. Хтось сказав, що Центральна Рада в основному складається із співробітників московського журналу «Украинская жизнь». Севері дали вказівку розшукати підшивку «Украинской жизни». Вдалося знайти тільки окремі примірники. Незнайомі йому люди уважно продивлялися зміст, підкреслювали прізвища Грушевського, Винниченка, Єфремова, Петлюри, робили виписки з їхніх статей, окремі висловлювання зачитували вголос. Северу попросили записати, на випадок, якщо комусь буде потрібно склад київського міського партійного комітету РСДРП — Ванін, Савельєв, Майоров, Лебедев, Іткінд, Крейсберг.

Мимовільно Севера став ознайомлений із іншими подіями, що відбулися на Україні. Він дізнався, що 11 грудня 1917 р. у Харкові відбувся на противагу київському, I Всеукраїнський з'їзд Рад, який

проголосив Україну республікою Рад, що з'їзд оголосив недійсними розпорядження, які видала Центральна Рада і її Генеральний Секретаріат. Севері знову ж дана була вказівка тримати під рукою склад обраного харківським з'їздом Центрального Виконавчого Комітету (41 чоловік) і склад першого Радянського уряду України — Народного секретаріату у складі: Сергєєв — секретар у справах торгівлі і промисловости, Аусем — секретар фінансів, Бош — секретар внутрішніх справ, Бакинський — секретар міжнародних справ, Люксембург — секретар судових справ, Скрипник — секретар праці, Шахрай — секретар військових справ, Лугановський — секретар продовольчих справ, Терлецький — секретар земельних справ, Затонський — секретар освіти, Ланчинський — головний писар. Обов'язки голови уряду виконувала секретар внутрішніх справ Євгенія Бош.

На цей раз Севері неважко було передбачити до чого все йде. Невдовзі він почув про великі успіхи, які здобув у боротьбі проти Центральної Ради комісар по боротьбі з контрреволюцією Антонов-Овсієнко. Весь місяць був заповнений повідомленнями: «17 січня повалено уряд Центральної Ради в Одесі, встановлено радянську владу в Криму, 26 січня після запеклих боїв Радянська влада встановлена у Києві, 30 січня 1918 р. український радянський уряд переїхав із Харкова до Києва — Київ став столицею Радянської України. Від усіх тих новин Севері гуло в вухах, але зовні тримався спокійно, врівноважено. Тимчасом до нього привикли, йому довіряли, при ньому вголос обговорювали різні питання, іноді просили вести протокол. У бібліотеці Севера вперше почув про чоловіка, ім'я якого майже всі вимовляли пошепки — Фелікс Едмундович Дзержинський. Севера дізнався, що Фелікс Едмундович — один із керівників Жовтневого перевороту, входив до складу партійного Військово-революційного центру ЦК для керівництва збройним повстанням, а невдовзі до приходу Севери у бібліотеку, деś у середині грудня 1917 р. Ленін назначив Дзержинського головою Всеросійської Надзвичайної Комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем ВЧК. Тепер Севера іншими очима дивився на відвідувачів бібліотеки. У бібліотеку даліше безперервно приходили якісь люди, розповідали різні новини, в тому числі і про успіхи керованої Дзержинським ВЧК (в ті місяці чекісти вистежували якусь змову проти Країни Рад), про плян перенести столицю деś на початку березня із Петрограду в Москву. Як приймав усі ті чутки Севера? За час праці у бібліотеці Смольного дуже підупав, усім говорив, що сирий клімат Петрограду не для нього. Попросив направлення на лікування. Його прохання задовільнили, тим більше, що на днях столицею Країни Рад мала стати Москва — все готувалось до переїзду. «Там у Петрограді я захворів на легені, мене вислали на Кубань лікуватися». Крім направлення не мав жодного документу. «Куферок, у якому я тримав свої рисунки і

документи, пропав у час революції. Коли я перебував на Василівському острові, Академію зайняли збудоражені люди. У ті місяці дівчата і жінки, щоб підкреслити свою революційність, зумисно надягали чоловічий одяг і з ще більшою, ніж чоловіки, заповзятістю, руйнували все старе. Коли я побачив, що витворюють в Академії, то пробував обстояти, але мені кричали майже хором:

— Академії нам не потрібно. Академія — то буржуазна освіта, а ми революціонери».

Та хоч все загинуло — і рисунки і документи — Севера не думав про це. Він поспішно готувався в дорогу. Надивився, наслухався — мабуть всього досить. Останні дні провів із єдиним найближчим товаришем з Академії — Зіновієм Подушком. Багато переговорили. Подушко признався Севері, що в останні місяці його страшенно тягне на Україну, боїться тільки, що трохи запізно прийняв рішення їхати, але раз іде Севера, то і йому нема чого тут робити — він теж іде, з тою різницею, що буде добиратись до Києва — хоче все побачити власними очима. Тут Академію розігнали, а там Академію мистецтв щойно відкрили і його тягне туди.

Зіновій Подушко був на кілька років старший від Севери, сам із Донеччини, до війни вчився у Київському художньому училищі, а потім поступив у Петербурзьку Академію мистецтв, де й познайомився з Северою. І хоч Подушко був живописцем, проте привітнішого і люб'язнішого товариша від нього не було. Севері аж не вірилось, що серед українців можуть бути такі добрі люди. Але виходу не було — треба було розлучатись. Через багато років Севера довідався, що Подушко дотримав свого слова, таки добрався до Києва, але довго там не був: переїхав до Польщі і провів там все своє життя. У березні 1963 року помер у Лодзі.

Я довго роздумував над поясненням Севери про причину виїзду з Петрограду на Кубань — тим, що чув від нього особисто, і тим, що він записав в «Автобіографії». Всі ці пояснення наче й переконливі і водночас якісь сумнівні. Мені видається, що в даному випадку маємо справу з плутаними сторінками життя Севери. Чи до лікування було в той час? Якщо здоров'я було у нестерпно-тяжкому стані, то була лікарня або домашнє лікування — не один Севера хворів легенями і не всі, що хворіли, їхали у той час на Південь. Хто міг порадити йому таку далеку і ризиковану поїздку, коли на всіх дорогах йшла громадянська війна, чатувала смерть. Особливо у тяжкому стані був Південь — Кубань, Дон, Кавказ. Що за таємна пружина, не дивлячись на всі небезпеки, керувала Северою, коли він зважився, не дивлячись на всі небезпеки, їхати на Південь? Одне з двох: страх або наказ, тільки не причина хвороби. Могло бути перше. Северу немало лякало, що після утворення у грудні 1917 р. ВЧК людей без суду і слідства придушують на вулицях, як мух. Пра-

цюючи у бібліотеці Смольного він чимало наслухався про діяльність ВЧК, дещо бачив сам. Значить, страх міг бути основним фактором. Із слів Севери документ на працю у бібліотеці Смольного видав йому керуючий у той час справами Ради народних Комісарів Бонч-Бруєвич. Протягом трьох місяців до Севери звертались найрізноманітніші люди за різними довідками, уточненнями, книжками та журналами, заходив навіть Ленін, не говорячи про людей із компанії Фелікса Едмундовича — вони ж то перевіряли кожен куточок. Адже Смольний був головним пунктом революційного Петрограду, а після жовтневого перевороту в Смольному містився ЦК партії, ВЦВК, Раднаком. У Смольному до 10 березня 1918 року жив і працював Ленін. Як віднеслось ЧК до Севери? Може, у неї були свої пляни щодо Севери. Нова держава потребувала довірених людей у різних кінцях світу, ще живою була ідея про світову революцію, про необхідність підтримки боротьби пролетаріату в усіх європейських країнах. Шукали відповідних людей — мудрих, інтелігентних, витривалих. Підбирали, приглядались. А чи розмовляли на цю тему із Северою? Якусь перевірку пройти мусів, але який результат? Можливо, що під час короткого арешту царською поліцією, клопотань з боку княгині Черкаської і представників Академії мистецтв, прізвище Севери стало зафіксоване у різних інстанціях царської поліції. Не виключена можливість, що молодим, красивим та енергійним юнаком зацікавилась царська охоранка з метою використати його у своїх намірах або зафіксувала його прізвище на всяк випадок і ті папери потрапили до рук спадкоємців — ВЧК. Якщо так, то було чого побоюватись. Не виключено, що з цього приводу відбулись якісь розмови з людьми Фелікса Едмундовича і вони нагнали страху на Северу, змусивши його готуватись в далеку дорогу? Чи, може, навпаки, біографія Севери викликала у чекістів довір'я і ним зацікавились з інших міркувань. Бідняк, русофіл, австрійський біженець, скульптор, знає польську та німецьку мови, у бібліотеці Смольного працює за рекомендацією Бонч-Бруєвича. То може зацікавлення особою Севери когось із компанії Держинського змусило його в такий невідповідний час рушити в дорогу? Чи може, ВЧК доручило виконати якесь завдання? Важко дати остаточну відповідь. Проте безсумнівно є, що з'ясування цього питання по новому освітило б деякі загадкові нюанси поведінки Івана Севери, зокрема ті випадки, коли трудно знайти мотивацію його вчинків. Проте всякі догадки не повинні виробити упередженого погляду щодо дальшого життя Севери. А тому будемо вважати, що Іван Севера кидає працю у бібліотеці Смольного і вирушає на південь головно, як сам це пояснює, з причини хвороби.

З Архивів

«НЕ ІДЕАЛІЗУЙМО МИНУЛОГО!»

Любий друже, шановний читачу! Ця назва винесена в заголовок не випадково. Справа в тому, що офіційна історіографія, більшість творів художньої літератури вдаються до ідеалізації історичного минулого, «піднімаючи» питання боротьби за національну незалежність, за волю українського народу, а тим паче, коли ставиться питання: «ХТО МИ?».

Поставлене питання не з простих і відповісти на нього теж не просто. Але навіть не заглиблюючись у глибину віків, у далеке минуле свого коріння, можна, судячи лише по останньому ХІХ сторіччі, зробити ряд важливих висновків. І один із них: «Ми все ж таки вдаємося до ідеалізації історичного минулого».

У мене склалася думка, що і по 70-й річниці Жовтневої революції більшість людей поділяє погляди гоголівської свахи, в якій всі святі говорили тільки російською мовою.

А чи ж була мова українська? І чи можна пов'язувати розвиток української мови, української культури з розвитком самої української держави? Очевидно, вже сама така постановка питання навіть щодо епохи подій «царських сатрапів» викличе гвалт. І все ж наражаючись свідомо на такі «гвалти», спробуймо «еклектично» розглянути це питання, тобто відірвано від розвитку політичного життя, хоча це, здається, і неможливо.

І неможливість ця полягає в тому, що з самого початку приєднання України до Москви, московське духовенство, що уособлювало в своїй особі ідеологічний центр тодішньої московської держави, дивилося на українську культуру з підозрою на ідейне відходження, прагнення до католицизму і до всякої ересі. Наслідком такої недовіри і підозри з'явилася цензура. До того ж вона з'явилася вперше і призначення її було, головним чином, контролювати духовне, літературне життя України. Відомо, що сам «тишайший» Олексій Михайлович вимагав від українців у своєму маніфесті: «Прежде нашего пришествия разделение с поляками сотворите как верою, так и чином; хохлы, которые у вас на головах, постригите...»

Приєднання України до Москви почалося з «непорозуміння». Прибуле з Москви в Переяслав — тодішній адміністративний центр України — московське посольство Богдан Хмельницький запросив 8 січня 1654 р. в собор «дати віру», запрягтися від імені царя в тому, що він буде захищати український народ від Польщі, «на вік» гарантує права та вільності народу і щоб підтвердив письмово, грамотами права і маєтності всього населення України. Представники українського народу: гетьман зі старшиною, з одного боку, а з другого представники московського царя В. Бутурлін з посольством, — відправилися в соборну церкву.

Однак у церкві в останній момент московське посольство відмовилося присягати. Б. Хмельницький покинув церкву. Московські джерела (українських майже не збереглося) так описують цей історичний момент. «... А как вошли в церковь и архимандрит Прохор и протопоп Адриан... со своем священством, собор облачась в ризи, хотели начать обещания к вере по чиновной книге, какова от государя прислана к ним, и гетман Богдан Хмельницкий говорил им:

«Чтоб им, боярину Василию Васильевичу с товарищами учинити веру за Государя Царя и великого князя Алексея Михайловича всея Руси, что ему, государю, гетмана Богдана Хмельницкого и все войско Запорожское польскому королю не выдавать и за них стоять, и вольностей не нарушать, и кто был шляхтич или козак, или мещанин, и кто в каком чину... тому б всему быть по прежнему». И боярин Василий Васильевич с товарищами гетману говорили: «... Того, чтоб за Великого Государя веру учинити, николи не бывало... и ему, гетману, и говорить о том непристойно...» И гетман вышел из церкви, пошел на двор к Переяславскому полковнику Павлу Тетере и говорил о том с полковником и со всеми людьми многое время, а они стояли в церкви; из двора прислал в церковь к ним полковников Переяславского Павла Тетерю да Миргородского Григория Сахновича, а пришел к ним полковники говорили тех речи: «Чтоб им учинить веру за государя...»

Протяжні прохання скласти присягу з боку московського царя закінчилися, відповідно до ряду джерел, нічим: від імені царя присяги не було дано, оскільки, за словами В. Бутурліна, «слово царское нерушимо, а премены не бывает».

Через місяць після цих подій гетьман України відправив посольство в Москву виробити умови об'єднання. Письмо гетьмана до царя, що було доставлене посольством, говорило: «Изволь... права, уставы, привилеи и всякие свободы и державы добр духовных и мирных людей... изволь, твое Царское Величество, утвердить и своими грамотами закрепить на веки».

В результаті політичне об'єднання двох держав виразилося в двох актах, — то були: грамота царя гетьману, війську і народу українському і, а надто письмовий договір, так звані «статті Богдана

Хмельницького». Ці статті під номером II значилися в числі законів Російської імперії (Полное собрание Законов..., с. 119).

В Переяславському трактаті Б. Хмельницького знаходимо вимоги автономності української землі в сфері управління, суду і фінансовій сфері, вживання рідної мови, недоторканості українських звичаїв, незалежності української церкви і т. д.

1. Насамперед, щоб не було непорозуміння, повинен ти, государ, затвердити права і вольності наші так, як ці права і вольності ми споконвіку мали.

2. Щоб у суди наші, як місцеві, так і військові, ні бояре, ні воеводи, ні ставники московські не входили.

3. Україні мати своє власне військо, як городове, так і запорозьке.

4. Як по містах, так і в селах, вся старшина (урядники, війти, бурмистри, старости), щоб з наших людей радою обиралися.

5. При гетьманській булаві зостанеться старство Чигиринське.

6. Народ і військо на загальній раді самі поміж себе обирають Гетьмана і всю Старшину, так як це є стародавній український звичай.

7. Земель козацьких і селян одібрати ніхто не може, а вони переходять дітям, котрим вольності мати, як мали діди і батьки.

8. Права і вольності, котрі ми маємо з часів князівства, як духовенства, так і мирян, щоб попсовані не були.

9. Гетьман зі Старшиною може приймати чужоземних посланців, як то ще споконвіку було.

10. Раніш, чим зібрати подушне, домовитись з Гетьманом і Старшиною, котрі і призначають своїх урядовців.

11. Українська церква і духовенство мають повну незалежність від Москви.

12. В затвердженні нерушимості цього трактата прохаємо цю хартію вольностей підписати і печатникам затвердити, щоб на віки віків нерушимо було.

Після Переяславської унії українські письменники із академічних кіл сподівалися, що їхні книги в Росії знайдуть гарний ринок для збуту і для цього стали переробляти, ламати свою мову на церковний лад. Але їй це мало допомогло. Патріярх Іоаким, видавши указ проти «польськіє і литовськіє печати книг», заборонив у 1690 р. трохи не всю тодішню церковну українську літературу, не зупинившись навіть перед таким стовпом православ'я, яким був св. Дмитро Ростовський. Перший том його «Четий-Миней» спалили, а наступні видання, справлені по «великорусской грамматике» так, що їй не пізнаєш в них автора-українця.

Книги з українських друкарень завжди викликали в Москві велику підозру і при переддрукуванні їх мова і стиль піддавалися систематичній праці. У передмові до московського видання «Бесід Іоанна Златоустого» (1709 р.) видавці пояснюють, що вони витримують «орфографію, сиречь правописаніє и правоверіє великороссийское, правильное по учению грамматистов и любомудрецов, в училищах

издревле (!) и до ныне содержимому», добавляючи до цього: «а малороссійское примрачная реченія изъяснихом обыкновенными».

Вже в петровсько-катеринівську епоху цензура та синодівські укази виступають проти «особаго наречія», тобто проти української мови та літератури. Щоб її (мову) замінити московським «наречієм» і з часом довести, за висловлюванням одного з указів, до «литературного объединения» України з Росією, вже цар Олексій Михайлович прагнув до того, щоб приватні українські друкарні, які з'явилися ще в XV столітті у Львові, а потім при монастирях і вже особливо в XVI столітті при церковних братствах, а далі в Києві та Чернігові і інших містах та містечках, підпорядкувати своїй владі. Петро I підпорядкував їх Московському Синоду указом від 5 жовтня 1720 р.

«Великому Государю, его Царскому Величеству известно учинилось, что в Киевской и Черниговской типографиях, в печатных книгах печатают не согласно с великороссійскими печатными, которые се многою противностью восточной церкви, а именно: в Чернигове учебные часословы по желанию раскольническому, которое явилось чрез розыск калужанином Ерастом Кадминым, что он также часослов в прошлых годах продолжал печатать происком своим, и продавал оныя на ярмарках: в книге Богомислія, которые печатаны в типографии святотроицкой-ильинской в 1710 году, явилась многая лютерская противность, да в месяцеслове, который издан в прошлом 1718 году января 27 дня, а печатан в Кієво-печерской типографіи, в заглавии напечатано, якобы напечатан ставропигией вселенского константинопольского патриарха, чего было печатать не подлежало, для того, что кієво-печерскій монастырь от многих лет учинен в Ставропигии святейших россійских патриархов, а от константинопольского уволен. Того ради его царское величество указал именоваться кієво-печерскому и черниговскому монастырям, во всех книгах, ставропигією россійских патриархов, а не константинопольских, а книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать. А и оныя церковные старые книги, для совершеннаго согласія с великороссійским, с такими же церковными книгами сравнивать прежде печати, с теми великороссійскими печатными, дабы никакой розни и особаго наречія в нем не было. А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявляя об новых в духовной коллегии, и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатать, дабы не могло в таких книгах никакой в церкви восточной противности и с великороссійской печатью несогласія произойти».¹

І ось, починаючи з 1720 р. духовна московська колегія постійно наглядає за тим, щоб в українській літературі не було «никакой розни и особаго наречія». Ще раніше такі ж укази виходять 25 січня і 20 березня 1720 р. Останній указ був для України надто страшним ударом, тому що своєю забороною знищував навіть ті паростки української літератури, які з'явилися після відомих військових баталій.

¹ Див.: Сбор распоряжений и постановлений по цензуре с 1720 по 1862 г. — Изд-во Министерства Народного Просвещения.

У 1721 р. було наказано всі книги з українських друкарень присилати в синодальну контору «исправления ради и согласія с великороссійским». У 1724 р. було накладено 1000 крб. штрафу на архімандрита Печерської лаври за те, що із лаврської друкарні була випущена «Тріодъ не «во всем с великороссійским сходная», а чернігівську друкарню, не зважаючи на сплату штрафу, наказано було перевезти до Москви, оскільки чернігівці вперто ухилялися від надсилки книг на цензуру. В 1726 р. дозвіл на видання акафіста св. Варвари було дано тільки при умові, щоб видання це було «на великорусском наречіи». Близько 1769 р. лаврська друкарня просила дати їй дозвіл хоч би на друкування букварів не московських, оскільки ніхто не хоче купувати. Але й цього їй не дозволили.

І це робилося в той час, коли Україна була державою загальної освіти. Дослідження 1652 р. архидиякона Павла Алепського про освіту на Україні говорять, що майже всі домашні, не тільки чоловіки, але й жінки, діти вміють читати. Переписи 1740 і 1748 років говорять, що в семи полках гетьманщини Полтавської і Чернігівської земель на 1094 села припадало 866 шкіл з українською мовою навчання, одна школа приходилась на 746 душ. До речі про це говорив і Петро І: «Народ украинский зело умен, но мы можем быть от этого не в авантаже». За даними всеросійського перепису 1897 р. середній відсоток грамотних серед всього населення Росії склав 23,3%, при чому в деяких великоросійських губерніях цей процент підвищився до 36,1%. Грамотність же українського населення не піднімалася вище 16,4% (Чернігівська губернія), знижуючись в окремих місцевостях до 10,5% (Подільська губернія), до 9,4 (Волинська губернія) і навіть до 6,3% (Овруцький повіт).

Нічого дивного в цьому немає. За умов втрати політичної самостійності, навіть відсутності культурної автономії, коли закривалися українські друкарні, які раніше будь-хто міг засновувати на Україні, коли поступово зводилися, а згодом зрештою і закрилися українські школи та інші громадські інститути, такого становища і слід було чекати. Це — аксіома, перевірена не лише нашим народом, а й іншими, які навіки вимерли, розчинившись в інших народах.

Початок ХІХ ст. теж відзначений боротьбою з українством. У 1804 р. було видано указ про заборону вчитися українським дітям своєю рідною мовою.

У 1847 р. у Києві розігралася давно всім відома, і настільки ж утаємничена, історія з Кирило-Методіївським братством, внаслідок чого були заарештовані головні братчики: Т. Шевченко, М. Костомаров, М. Гулак, П. Куліш та інші. Міністер внутрішніх справ Росії граф Перовський друкованим циркуляром оголосив, що «по особому повеленію» надруковані твори Т. Шевченка «Кобзар», М. Костомарова — «Украинские баллады», «Ветка» П. Куліша — «Повість про

український народ», «Україна», «Михайло Чернишенко» — були заборонені і вилучені з продажу. До речі, мабуть з тією ж метою: «Не ідеалізуймо минулого» й понині більшість праць вказаних братчиків не опубліковано. А матеріали самого товариства?

Міністер народної освіти Росії 3 червня 1847 р. прийняв пропозицію про звернення особливої уваги на літературні твори з точки зору «місцевого провінціального патріотизму». Після київської катастрофи, розповідав згодом М. Костомаров, всі твори звинувачених були заборонені, а цензура, посиливши нагляд над українською літературою, не нехтувала ніякими засобами, а все більше використовувала шпигунство та доноси. Не тільки не було дозволено друкувати звичайні українські книги або писати наукові статті про Україну російською мовою, але навіть самі слова «Україна», «Гетьманщина» вважалися крамольними.

Але якщо й появились інколи українські книжки, то з великими труднощами. Наприклад, збірник українських народних пісень А. Метлинського «Южно-русские народные песни» цензура тримала цілих сім років, починаючи від 1847 р. до 1854 р. Другий збірник А. Метлинського «Альманах» пролежав у цензурі 3 роки, і опісля повернули його геть скаліченим: трохи не половина тексту в ньому була викреслена. А все тому, що викреслені фрази, слова, де згадувалася «воля», цензор немилосердно викреслював, хоча б там і говорилося, що «кінь гуляв на волі».

У 1854 р. почалися нові непорозуміння між київським центральним комітетом у справах друку і головою Тимчасової комісії для розбору древніх актів з приводу літопису Граб'янки (а може: Грабенка!?). Комісія хотіла видати літопис окремою книжкою і надіслала рукопис літопису київському цензору Мацкевичу. Цензор вирішив викреслити із тексту ті місця, де, на його думку, відкривалася пристрасть до української національності. Коли ж голова В. Антонович виступив проти такого акту вандалізму, висловлюючись проти таких поправок історичних пам'яток, то «Главное управление по делам печати», керуючись «Высочайшим секретным повелением», все таки викреслило деякі місця з літопису. До того ж воно мотивувало це тим, що вищезгадуване «Высочайшее повеление» вказувало цензорам суворо слідкувати за тими місцями в українських книгах, де мова йде про народність, про українську мову, щоб українці не надавали переваги любові до Батьківщини перед любов'ю до «отечества».

Наведемо ще один приклад з історії цькування української мови, винищення української культури. У 1861 р. П. С. Морачевський підготував переклад Євангелії українською мовою. Щоб визначити наукову та духовну цінність цього перекладу, останній надіслали до Академії наук і доручили академікам А. Востокову, А. Нижитенку та

І. Срезневському прорецензувати його. Після ознайомлення вони подали записку, в якій зокрема відзначали:

«Евангелие, переведенное на малороссийское наречие г. Морачевским, есть в высшей степени труд замечательный и с учено-филологической стороны, и со стороны религиозно-нравственной. В первом отношении прежде всего представляется вопрос: способно ли малороссийское наречие на настоящей степени своего литературного развития и разработки, к внушению тех божественных и величайших истин, какие содержит в себе Евангелие? Вопрос этот переводом, по нашему мнению, разрешен как нельзя более удовлетворительно. Малороссийское наречие в нем, можно сказать, блистательно выдерживает испытание этого рода и уничтожает всякое сомнение, многими питаемое, в возможности выразить возвышенные идеи разума, возвышенные чувства сердца, не впадая в вульгарность, не огрубляя их, не парализуя».

Після цього висновку Академія винесла таку постанову:

«Отделение, уверенное в несомненной духовно-нравственной пользе этого перевода для края, для коего он назначается, просило своего президента употребить ходатайство перед святейшим синодом о дозволении напечатать перевод г. Морачевского».

Зрештою рукопис перекладу передали в синод, де й довелося йому пролежати 45 років. І тільки в 1907 р. Євангеліє українською мовою в трохи перероблених формі з'явилося друком.

З цього боку цікаво поставити таке запитання: де ж відбувалася заборона Євангелії? Звичайно, в християнській державі, де святе Письмо видруковане 70-ма мовами, а для українського народу не знайшлося місця на своїй же землі. 25 мільйонів українського населення в межах Російської імперії не мали змоги користуватися Євангелією в українському друку.

Важко шукати точки апогею руйнування української культури, псування, винищення українського народу. Кожен період по-своєму запам'ятовувався, рубцювався на тілі народу. Та особливими були роки другої половини ХІХ століття з Валуєвським, Емським, Ігнат'євським указами, постановами, циркулярами. Щоб бути достовірно об'єктивними, приведемо деякі з них дослівно, в генеалогічній послідовності.

«По Высочайшему повелению. Секретное отношение министра внутренних дел к министру народного просвещения 8 июля (...) (Дело центрального управления по цензурному ведомству 1863 г., No. 188).

Давно уже идут споры в нашей печати о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы. Поводом к этим спорам служили произведения некоторых писателей, отличавшихся более или менее замечательным талантом или своею оригинальностью. В последнее время

вопрос о малороссийской литературе получил иной характер, вследствие обстоятельств чисто политических, не имеющих никакого отношения к интересам собственно литературным.

Прежнія произведенія на малороссийском языке имели в виду лишь образованные классы южной Россіи, ныне же приверженцы малороссийской народности обратили свои зиды на массу непросвещенную, и те из них, которые стремятся к осуществлению своих замыслов политических, принялись под предлогом распространения грамотности и просвещения за издание книг для первоначального чтенія, букварей, грамматик, географій и т. п. В числе подобных деятелей находилось множество лиц, о преступных действиях которых производилось следственное дело в особой комиссіи. В С.-Петербурге собираются пожертвования для издания дешевых книг на южнорусском наречіи. Многія из этих книг поступили уже на рассмотрение в с.-петербургскій цензурный комитет. Сей последний в особенности затруднялся пропуском упомянутых изданій, имея в виду следующие обстоятельства: обученіе во всех без изыятія училищах производится на общерусском языке, и употребленіе в училищах малороссийскаго языка нигде не допущено; самый вопрос о пользе и возможности употребленія в школах этого наречія не решен, но даже возбужденіе этого вопроса принято было большинством малороссов с негодованіем, часто выказывающимся в печати. Они весьма основательно доказывают, что никакого малороссийскаго языка не было, нет и не может быть и что наречіе их, употребляемое просто-народьем, есть тот же русскій язык, только испорченный влияніем на него Польши, что русскій язык также понятен для малороссіян, как и для великороссіян, и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссіянами и в особенности поляками так называемый украинскій язык. Лиц того кружка, который усиливается доказать противное, большинство самих малороссов упрекает в сепаратистских замыслах, враждебных к Россіи и гибельных для Малороссіи. Явленіе это тем более прискорбно и заслуживает вниманія, что оно совпадает с политическими замыслами поляков и едва ли не им обязано своим происхожденіем, судя по рукописям, поступившим в цензуру и по тому, что большая часть малороссийских сочиненій поступает действительно от поляков. Наконец, и киевскій-генерал-губернатор находит опасным и вредным выпуск в свет рассматриваемаго ныне духовной цензурой перевода на малороссийскій язык Нового Завета. Принимая во вниманіе, с одной стороны, настоящее тревожное положеніе общества, волнуемаго политическими событиями, а с другой — имея в виду, что вопрос об обученіи грамотности на местных наречіях не получил еще окончательнаго разрешенія в законодательном порядке, министр внутренних дел признал необходимым, впредь до согласенія с министром народнаго просвещенія, обер-прокурором святейшаго синода и шефом жандармов относительно печатанія книг на малороссийском языке, сделать по цензурному ведомству распоряженія, чтобы в печати дозволились только такіе произведенія на этом языке, которые принадлежат к области изящной литературы; с пропуском же книг на малороссийском языке как духовнаго содержанія, так и учебных вообще назначаемых для первоначальнаго чтенія народа приостановиться. О распоряженіи этом было подвергаемо на Высочайшее Государя Импе-

ратора воззрения и Его Величеству благоугодно было удостоить оное Монаршаго благоволения».

Починаючи з 1873 р. і по 1876 р. в культурному житті Росії стало помітним послаблення цензури. І цим коротким періодом скористалася українська література. Стало видаватися багато науково-популярних брошур для народного читання. Яким намордником була для української літератури цензура, видно з того, що протягом трирічного її послаблення кількість українських видань в одному лише Києві піднялась з 4% у 1872-1873 рр. від усіх місцевих видань до 23% у 1874-1875 рр. Але такий стан тривав недовго.

Коли «Юго-Западный отдел русского географического общества» у Києві, більшість членів якого складали українці, став енергійно досліджувати історію рідного краю, українську географію, українську етнографію, група русификаторів на чолі з М. Юзефовичем підняли в офіційній російській пресі страшенний крик і стали відсилати в Петербург донос за доносом про те, що в Києві під вивіскою географічного товариства зібралися ненадійні для держави люди, які прагнуть політичного відокремлення України від Росії.

Після такої інформації з місць у столиці не могли відповідно не відреагувати на «сепаратизм», «местный патриотизм» і т. д. На світ з'явився ще один документ — «Емський указ», підготовлений на основі висновків комісії, що займалася розглядом питання про «сепаратизм».

Наводимо текст висновку, запропонованого комісією 24 квітня 1876 р.

«В видах пресечения опасной в государственном отношении деятельности украинофилов, полагалось бы соответственными принять впредь до усмотрения следующие меры:

а. ПО МИНИСТЕРСТВУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

1. Не допустить ввоза в пределы Империи, без особого на то разрешения Главного управления по делам печати, каких бы то ни было книг, издаваемых за границею на малорусском наречии.

2. Воспретить в Империи печатание на том же наречии каких бы то ни было оригинальных произведений или переводов, за исключением исторических памятников, но с тем, чтобы и эти последние, если принадлежат к устной народной словесности (каковы песни, сказки, пословицы), издаваемы были без отступления от общерусской орфографии) т. е. не печатались так называемой «кулишовкою»).

Примечание I. Мера эта была бы не более, как расширением Высочайшего повеления от 3 июля 1863 года, коим разрешено было допускать к печати на малорусском наречии только произведения, принадлежащие к области изящной литературы, пропуски же книг на том же наречии, как

духовного содержания, так учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения, повелено было приостановить.

Примечание 2. Сохраняя силу означенного выше Высочайшего повеления, можно было бы разрешить к печатанию на малорусском наречии, кроме исторических памятников и произведений изящной словесности, но с тем, чтобы соблюдались в них общерусская орфография и чтобы разрешение давалось не иначе, как по рассмотрению рукописей Главным Управлением по делам печати.

3. Воспретить равномерно всякие на том же наречии сценические представления, тексты к нотам и публичные чтения (как имеющие в настоящее время характер украинофильских манифестаций).

4. Поддержать издающуюся в Галиции в направлении враждебному украинофильскому газету «Слово», назначив ей хотя бы небольшую, но постоянную субсидию,² без которой она не может продолжать существование и должна будет прекратиться (украинофильский орган Галиции, газета «Правда», враждебная вообще русским интересам, издается при значительном пособии от поляков).

5. Запретить газету «Киевский телеграф»³ на том основании, что номинальный ее редактор Снежко-Блоцкий слеп на оба глаза и не может принимать никакого участия в редакции, которой заведуют постоянно и произвольно лица, приглашаемые к тому издательницею Гогоцкою из кружка людей, принадлежащих к самому неблагонадежному направлению.

— Я полагаю, — додав від себе Юзефович, — что такой подлог есть достаточное основание для запрещения периодического издания.

6. ПО МИНИСТЕРСТВУ НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

6. Усилить надзор со стороны местного учебного начальства, чтобы не допускать в первоначальных училищах преподавания каких бы то ни было предметов на малорусском наречии.⁴

7. Очистить библиотеки всех низших и средних училищ в малороссийских губерниях от книг и книжек, воспрещаемых вторым параграфом настоящего проекта.

8. Обратить серьезное внимание на личный состав преподавателей в учебных округах Харьковском, Киевском и Одесском, потребовав от попечителей сих округов именного списка преподавателей с отметкой о благонадежности каждого по отношению к украинофильским тенденциям и отмеченных неблагонадежными или сомнительными перевести в великорусские губернии, заменив уроженцами этих последних.

9. На будущее время выбор лиц на преподавательские места в означенных округах возложить по отношению к благонадежности сих лиц на строгую ответственность представляющих о них назначении с тем, чтобы ответственность, о которой говорится, существовала не только на бумаге, но и на деле.

² Збоку дописано: «1000 руб. из суммы ш/жанд., в текст заключения не вводить, а только иметь в соображении».

³ Збоку дописано: «В соображении вредного влияния газеты».

⁴ Збоку дописано: «Это не существенно».

Примечание 1. Существуют два Высочайшие повеления покойного Государя Николая Павловича, не отмененные Верховной Властью, а потому сохраняющие и в настоящее время силу закона, которыми возлагалось на строжайшую ответственность Попечителей округов и вообще учебного начальства не терпеть в учебных заведениях лиц с неблагонадежным образом мыслей не только между преподавателями, но и между учащимися. Полезно было бы напомнить о них.

Примечание 2. Признавалось бы полезным принять за общее правило, чтобы в учебные заведения округов: Харьковского, Киевского и Одесского, назначать преподавателями преимущественно великороссов, а малороссов распределять по учебным заведениям С.-Петербургского, Казанского и Оренбургского округов.

10. Закрыть на неопределенный срок Киевский отдел Императорского Географического Общества (подобно тому, как в 1860 годах закрыт в этом последнем Политико-Экономический Комитет, возникший в среде Статистического Отделения) и допустить затем открытие его вновь, с предоставлением местному Генерал-Губернатору права ходатайствовать о его закрытии, но с устранением из него навсегда тех лиц, которые сколько нибудь сомнительны в своем чисто-русском направлении.⁵

в. ПО ОТДЕЛЕНИЮ СОБСТВЕННОЙ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА КАНЦЕЛЯРИИ

11. Немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинского, как неисправимых и положительно опасных в крае агитаторов.⁶

«Я утверждаю, — додав від себе Юзефович, — что пока они будут там находиться, никакие меры не прекратят возникшего по их инициативе движения».⁷

На підставі такої і подібних до неї записки було підготовлено документ, який наводимо.

М В Д

Главное управление по делам печати

5 июня 1876 г. No. 3158

Секретно

«Государь Император 18 (30 минувшаго мая 1876 г.) Высочайше повелеть соизволил:

1. Не допускать ввоза в пределы Империи без особаго на то разрешения главного управления по делам печати каких бы то ни было книг и брошюр издаваемых на малороссійском наречии.

2. Печатание и издание в Империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии *воспретить*, за исключением лишь:

а. исторических документов и памятников;

⁵ Збоку дописано: «Представить МВД войти в належ. сношения с кем следует относительно изискания мер к дал. направлению этого дела».

⁶ Збоку дописано: «Выслать из края с воспрещением въезда в южн. губ. и столицы, под секретное наблюдение».

⁷ Збоку дописано: «Отдельным докладом (дополнить) Н. Н. ПР. и Ш. Ж.».

6. произведений изящной словесности, но с тем, чтобы при печатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников, в произведениях же *изящной словесности* не было допускаемых никаких *отступлений* от общепринятого *русского правописания* и чтоб разрешение на печатание произведений *изящной словесности* давалось не иначе, как по рассмотрению в главном управлении по делам печати.

3. *Воспретить* также различные *сценические* представления и чтения на *малорусском наречии*, а равно и *печатания на таковом тексте к музыкальным нотам*».

Зразу ж після підписання Емського указу 1876 р. цензура заборонила друкування не тільки власних творів українських письменників, але й переклади російських і зарубіжних класиків. Внаслідок прийняття указу переклади драм В. Шекспіра (П. Куліша) «Одісеї» і «Іліяди» Гомера (С. Руданського), «Божественної комедії» Данте (Г. Сивенького), твори Шіллера та інших уже друкувалися лише в Галичині.

М. Лисенко подав на цензуру свою оперету «Чорноморці», лібретто до якої було раніше опубліковано, але цензура дозволила надрукувати тільки одну музику (ноти), текст і заголовок були заборонені. Очевидно, коли окремо існує сама лише мелодія і окремо поезія, то з ними поодиноці легше розправлятися, ніж тоді, коли українська поезія, слово об'єднується з українською музикою.

Така ж доля спіткала і твори композитора М. Сокальського. Спершу цензура дозволила надрукувати лібретто до його опери «Тарас Бульба», а коли автор став прохати про опублікування самої опери з текстом, то і в цьому йому цензура відмовила. Заборонено було також Гімн Геліосу із опери «Сапфо».

Строгість, якщо цей термін не зам'який до тих діянь російської цензури, дійшла до того, що були заборонені збірники українських народних пісень, котрі раніше публікувалися, і дозвіл на повторний друк їх цензура давала лише тоді, коли текст українських пісень замінювався французьким перекладом. Цензори немилосердно викреслювали в російськомовних оповіданнях, присвячених зображенню сцен з українського життя, українські слова, замінюючи їх російськими. Нарешті, постановка українських театральних п'єс була повністю заборонена. В такому вигляді цензурний терор продовжувався протягом чотирьох років. Як писав М. Старицький, «мені, приміром, заборонено «не за напрям, ані за зміст», як був ласкав вияснити мені особисто давніший д. начальник «Управління по делам печати», але в и к л ю ч н о з а м о в у драми «Богдан Хмельницький» і «Розбите серце». Ще й зараз деякі прихильники переведення всього суспільно-громадського життя України на ведення російською мовою наводять дану трилогію, як приклад того, що і понині цей шедевр користується попитом у людей. І це лише завдяки тому, що М.

Старицький опублікував його російською мовою. Про вимушеність такої форми публікації — ані слова.

До якого крайнього цинізму доходили репресії з боку царських властей та місцевої адміністрації, свідчить такий яскравий факт. Щоб київські українофіли (парадокс: всеодно, що всіх росіян назвати росіянофілами, бо вони люблять свою батьківщину і бажають їй добра) не дуже захоплювалися національним убранням, а й заодно українськими ідеалами, київський поліцмейстер Гюбенет видав наказ, згідно з яким, усі професійні й зареєстровані повії повинні були носити тільки українське вбрання. Слід зауважити, що ця поліцейська витівка, як, до речі, і інші, ні до чого не привела.

Декілька слів про практику проходження в цензурі твору. Місцеві цензори відсилали всі українські рукописи в головне управління в справах друку і тільки з його дозволу виносили постанову чи якусь іншу резолюцію, що тривало 4-6 місяців. Про заборону рукопису до друку автора не повідомляли, а в випадку «шкідливого напрямку» рукописи відсилалися в жандармське управління. Так, передана на цензуру українська граматика російською мовою не була дозволена до друку. Цензор наклав резолюцію: «Наивно было бы надеяться на дозволение печатать грамматику того языка, к о т о р ы й н е с у щ е с т в у е т».

Не більше поталанило і українській сценічній літературі. За свідченням М. Старицького, який виступав з рефератом про стан українського театру на I Всеросійському з'їзді сценічних діячів у Москві 1897 р., український театр терпить, окрім гонінь загальнотеатральної цензури, ще й спеціальні українські гоніння, викликаючи недружелюбність і підозру з боку російської адміністрації і цензури. Особливо в силу урядового указу Олександра III у 1881 р. український театр попав у немилість і став переслідуватись урядовими циркулярами. У 1881 р. міністер внутрішніх справ граф Ігнат'єв розіслав усім губернаторам таємний циркуляр такого змісту.

(Далі буде)

До
ювілею
Араса
Шевченка

СВІТЛО ГЕНІЯ

Щоб збагнути на повну силу і належну глибину, ким був і ким залишається для нас Шевченко, мусимо постійно пам'ятати, яким був і яким є наш народ, мусимо завжди мати перед очима його історію, тільки тоді досягнемо провідні риси шевченківської творчості з її полярно-протилежними мотивами — високими зльотами національної гордості, а поруч — тяжкими муками національного сорому і національного самобичування.

Джерела цих двох протилежних тенденцій у творчості Шевченка беруть свій початок з глибин історії і психології українського народу. Споконвіків чується у нашому народі два начала: українська історія однаково славна, як і ганебна, така ж героїчна, як і трагічна, вона притягуюча та водночас відштовхуюча. Якщо одне начало є природним виявом вільної стихії народу, його звитяжного лицарського духу, то друге, ганебне начало — це те сім'я, яке вдалося насадити і виростити в українській психіці різним займам — поневолювачам і колонізатором. Ті начала криють у собі взаємопротилежні явища, події, цілі періоди — славні і мерзенні, героїчно-звитяжні і рабські. Ба, навіть в окремих подіях і явищах зустрічаємо взаємопротилежні сторони і взаємопротилежні сили, так що нераз буває трудно їх визначити і дати оцінку. А з усіх тих періодів, подій, явищ на тло свого часу виступають різке протилежні індивідуальності: з одного боку — національні герої, а в другого боку — довгий-предовгий ланцюг імен національних зрадників і перевертнів, запроданців і відречників, перекинчиків, службістів і шкурників, людей з принизливо рабською (та з різноманітними комплексами національно-суспільної неповноцінності й нищевартости) психологією. Тут і вчені минулих сторіч, і художники, і письменники — аж до довгого списа новочасних холуїв. В усіх цих перевертнів була своя філософія зради, своя логіка, своє виправдання, своя «неминучість» і «конечність» чинити саме так. Від них сягає рясне коріння аж у сьогочасність, що витво-

рила дивовижний фабрикат живої людини з двома душами, які наче перегукуються з тими двома давніми початками нашої історії. Це ціла каста двоїстих душ — два Тичини, два Рильських і їже з ними.

І от на багатовікову роздвоєну історію, наперекір філософії давніх і сучасних перевертнів Україна воздвигнула генія (можливо, як єдину спробу самоутвердження, самозбереження, самоочищення) і він один за всі часи звернувся до народу устами Апостола правди і науки. Вдумайтеся в його кличі, в його послання, в його заповіді і ви відчуєте: у цій земній людині заговорила не індивідуальна, не суб'єктивна, а збірна (віками збирана!) сила, національна енергія, заговорило оте здорове, незборене (і незбориме!) начало нашої історії, нашої психології, нашого національного духу.

Звернутись до мертвих, до живих і ненароджених міг тільки Пророк, який на сповіді власної совісти (і це чи не єдиний приклад в нашій історії, та й напевно, у світовій) признається: «ми не лукавили з тобою». Якщо мерзенна низка зрадників і перевертнів була породженням зневіреного духу нашої минувшини («досягнення» поневолювачів) то Шевченко став виразником і втіленням зовсім іншого, протилежного полюсу: невмирущості і незборимості національного духу, його чистоти, мужності, твердості, шляхетності і героїства. Для декого в ті часи це здавалось алогізмом і анахронізмом. В час, коли на Україну російські шовіністичні кола дивились як на Малоросію («южные окраины Великоросии»), коли від України відрікались, коли і Гоголь і Белінський — один із сумом, а другий із злорадною схидністю справляли їй панахиди і поминки, іменуючи дату її смерті 17 століттям, наперекір їхньому, здавалось, всеперемагаючому глузду знайшовся чоловік, який оголосив живучість здорового українського духу і прорік: «церква домовина розвалиться, а з-під неї встане Україна».

Взявши за основу те, що зробив Шевченко для своєї нації, свого народу, важко знайти аналогічну постать у світовій культурі, а всі можливі аналогії видаються непереконливими. Не міг би замінити нам Шевченка жоден із відомих світових геніїв, буде це Данте, Шекспір, Гете, Байрон чи Міцкевич. Шевченкова сила, Шевченкова незамінність не лише в тому, що він заговорив так, як заговорили б усі кращі поетичні сили народу («якщо б могли вони промовити одним голосом, то це був би голос Шевченка»), а, головне, в тому, що він окрім своїх мистецько-поетичних заслуг перший творчо виклав у своїх поезіях національно-революційну програму України. А що викладена вона генієм, а не посереднім політиканом, то зберегла свою пророчу силу для всіх часів. Ось тут маємо на це право, чи не маємо — напрошується одна єдиноможлива аналогія. Подібно, як майже дві тисячі років тому як духовна зброя і як дороговказ для майбутнього був створений Новий Заповіт, що став незборимим на-

чалом християнського духу, так Шевченко воздвиг для українського народу національне Євангеліє — Кобзар. Аналогія ця в якійсь мірі оправдана. Є загальнодоступні, переконливі факти (як біографічні, так і творчі) про велику роль в духовному житті Шевченка Біблії, зокрема Нового Заповіту, що правив для поета за найвищі критерії загальнолюдських, морально-етичних та філософських істин. Не буде перебільшенням сказати, що для Шевченка Біблія була духовним орієнтиром і провідником: ще змалку він чув її силу, а тому не дивно, що багато його загальнофілософських і морально-етичних категорій співпадають із духом Євангельських істин. Можна погодитись із дослідниками, які твердять, що «першим духовним джерелом і наймогутнішим для молодого Шевченка був Псалтир», що Шевченко в найсправжнішому значенні вислову — учень Біблії — від неї у нього «патос правди і непохитна вірність їй». Уже в тому, що Шевченко вивіряв своє слово на одному із найбільших досягнень і мірил людського духу, криється одна із тайн його покликання. З другого боку, це стверджує правомірність наведеної аналогії, яка ховає дивовижної сили проміння для все нового освітлення і нової оцінки шевченківського генія.

Подібно, як у Біблії християни знаходять не одну історію, а черпають в ній морально-етичні сентенції для сьогочасності і тільки наявність і вічна насушність цих ідей, законів і норм роблять немирущим велике слово, так український народ бачить в українському Кобзареві незгасну актуальність, а історизм його творчості, історичні сюжети, теми, мотиви і притчі сприймає як форму і спосіб передачі великих позачасових ідей та вічних істин. Цим немов підтверджується думка італійського філософа Б. Кроче про те, що індивідууму, який усвідомлює своє історичне покликання, історія відкривається «під формою ідей і духу».

Поєднавши Велике слово із народною мудрістю і європейською філософією, Шевченко, із широкої загальнолюдської морально-етичної панорами добра, справедливості та інших вічних істин глянув наче під колосальним мікроскопом на невеличку частину вселюдства, на свій народ, на свою Україну. Як ніхто інший болісно відчувши трагічність її становища, він віддав для її вижиття усю свою віру, свої заповіді, своє життя, осяявши нелегкий шлях народу пророцтвом перемоги. Як показав час, Шевченкове пророцтво вийшло далеко за рамки національних кордонів і Шевченків «Кобзар» стає духовною зброєю усіх підневільних націй, набуваючи з кожним роком все більшого і більшого визнання серед народів світу. А на тлі всеохоплюючого моря Шевченкової слави ми знову й знову переконуємось, що Шевченко для нас не тільки в минулому, але й у сучасному і майбутньому. Тому вельми актуальними залишаються і нині його заповіді. Подібно, як в часи Шевченка, сьогодні разом з іншими під-

невільними народами повторюємо «кайдани порвіте». І сьогодні, як і колись, по сучасному звучать слова про усіх нищих духом — запроданців і «стукачів» різних часів: «не вам в мережаній лівреї доношкики і фарисеї за правду пресвятую статъ». Як і в часи Шевченка для нас продовжує бути ідеалом борець, який «в муці-каторзі не просить» рівно ж як і для народу ї краших його синів, що вічно в борні, слова — «караюсь, мучусь, але не каюсь».

Якщо правда, що шевченківський геній увібрав у себе сотні, тисячі долъ, енергій, талантів, ідей, всього, що було найкраще в народних піснях і думках, то ще більшою правдою є, що нині цей закон діє зворотно: десятки, сотні й тисячі людей вбирають у себе невичерпне багатство шевченківського вогню, силу і правду його слова. Ці ідеї живуть у творах Франка, Лесі, Грабовського, Грінченка, вони ж і в поезіях Ліни Костенко, Василя Симоненка, Миколи Вінграновського. Тому з вірою й гордістю можемо заявити, що шевченківський національно-революційний дух живе, «він ще не вмер», як живе Франків «Вічний революціонер», як не вмер український народ, що продовжує виборювати у нерівній боротьбі право на власне економічне і духовне життя, право на волю і щастя, а тому й сьогодні, на повну силу звучить заклик Шевченка «борітеся-поборете». Цьому заповітові мусимо бути вірні не лише тим, що будемо його пам'ятати й повторювати, але в першу чергу — ідеями і чином, які з нього випливають. «Лиш боротись — значить жить» — така мусить бути наша першочергова відповідь на шевченківські заповіді.

Явас, березень 1967 р.

ШЕВЧЕНКОВА ОДЕСА...

Сімнадцятого лютого 1858 року в листі до І. Ускова Тарас Шевченко назвав кілька міст України, де він волів би оселитися, якщо йому не дозволять жити в Петербурзі чи Москві. Серед тих міст була і наша Одеса. Поет назвав її не тому, що на той час вона була п'ятим після Петербурга, Москви, Києва та Варшави культурним центром величезної імперії. Та й не тепле море і клімат приваблювали його...

Нашого Гомера перш за все вабило те, що Одеса завжди була українським містом. З XIV століття в поселенні Коцюбієвому, чи, як його називали турки, Хаджибеї жили українці. І саме з їх допомогою козаки Антона Головатого та загін морської піхоти Дерибаса в 1789 році здобули фортецю Ені-Дунню. 1795 року Коцюбієве-Хаджибей було презвано на Одесу. Першим комендантом міста став полковник війська запорозького архітектор Андрій Шостак. І саме за його плянами розташовано квартали старої Одеси. Першими громадянами Одеси так стали українські козаки, що оселилися в Коцюбієвому після його звільнення від турецьких завойовників.

25 червня 1795 року міська влада офіційно проголосила, що один з районів міста, який і тепер називають Пересипом, надається для заселення «тим козакам Чорноморського війська, котрі не вирушили на... пожалувану їм 30 червня 1792 року на Тамані землю». Мова йшла про 404 козаків. Потім ще довго українське населення Пересипу називали «пересипськими козаками». Неукраїнців в Одесі ніколи більше восьми відсотків не було.

«На Одесі, — писав російський письменник Лев Славін, — попри всю її національну строкатість, лежить видимий український відбиток. Із селянського хлопця, з капітана далекого плавання, з університетського професора раптом виглядає тип запорожця з козацької січової вольниці — увесь цей степ відваги, гумору, сили, поезії». А це саме той ґрунт, на якому приймаються й стають назавжди рідними й потрібними твори Т. Шевченка.

Починаючи з 1843 року, Одеса стала містом, у якому Т. Шевченка

мали за свого. Своім знайомством з великим поетом наше місто зобов'язане княжній Варварі Репніній. Вона брала на комісію перші видання «Кобзаря», «Живописной Украины», а також окремо видану «Тризну» й розповсюджувала їх через своїх комісіонерів в Одесі. І хоча 21 червня 1847 року в нашому місті вступив у дію циркуляр корпусу жандармів про вилучення з продажу творів Т. Шевченка, поета-страдника тут не забували ні на хвилинку. Про це свідчить друг Кобзаря, наказний отаман Чорноморського (Кубанського) козацтва, український драматург Яків Кухаренко. У 1857 році він завітав до Одеси, де в Інституті шляхетних дівич навчалися дві його донечки. Я. Кухарена вразила любов одеситів до Т. Шевченка. І сьомого серпня 1857 року він написав поетові:

«Та й люблять тебе, брате... Визволяйся... та приїдь...».

У роки заслання Т. Шевченка до Одеси частенько приїздила княжна Варвара Репніна. Улітку 1850 року з нею познайомився друг Т. Шевченка Аркадій Венгжиновський, який був з поетом в Оренбурзі. Він допоміг В. Репніній поновити з Т. Шевченком обірвані жандармами зв'язки. До знайомства з А. Венгжиновським і після — В. Репніна в Одесі продавала чи розігрувала в льотерію картини і малюнки Т. Шевченка. Одержані в такий спосіб гроші вона переказувала поетові. 1851 року і сам А. Венгжиновський продав одеситам три малюнки Т. Шевченка — «Циган», «Трію», «Скеля» «Чернець». Ці малюнки він одержав від друга Т. Шевченка з часів заслання польського історика і художника Броніслава Залеського.

Варвара Репніна виконувала в нашому місті й особисті прохання Т. Шевченка. У листі від 14 листопада 1849 року поет просить Варвару Репніну зустрітися з гідрографом капітан-лейтенантом О. Бутаким, під командою якого Т. Шевченко був у складі експедиції на Аральському морі.

«Подякуйте йому за братерське ставлення до мене. Він, якщо Ви зустрінетесь з ним, розповість Вам усі подробиці про мене».

А коли до Одеси приїздив жити Андрій Лизогуб — батько славного народника Дмитра Лизогуба — Шевченко писав йому безпосередньо в Одесу. Відомі два листи поета А. Лизогубу — від 11 грудня 1847 року та від 1 лютого 1848 року. У першому Т. Шевченко пише про свої страшні муки, бо йому «заборонили писати і малювати», просить А. Лизогуба надіслати фарби, пензлі, альбом для малювання та твори В. Шекспіра і «Одіссею» в перекладі В. Жуковського. А. Лизогуб негайно купив для поета все, що той просив. Надіслав також олівці й годинника, чим надзвичайно втішив поета. Але майже ніхто сьогодні, милуючись акварелями та малюнками, створеними Т. Шевченком на Аралі, не знає, що створені вони на папері, фарбами й олівцями з Одеси.

10 березня 1861 року Т. Шевченка не стало. За три дні після смерти поета газета «Одесский вестник» писала:

«Телеграфом ми одержали сумну вість. 26 лютого о 3-ій годині і 57 хвилині опівночі помер в С.-Петербурзі поет Тарас Григорович Шевченко».

Відтоді не було в житті Російської імперії жодної події, пов'язаної з ім'ям Т. Шевченка, аби на неї не відгукнулася одеська преса. У травні того ж року «Одесский вестник» сповістив про прибуття труни з тілом поета до Києва і про намір поховати його на Щекавиці. А через кілька місяців, у вересні, ця ж газета з гордістю за наше місто писала:

«До музичних новин слід віднести музичну п'єсу, яка нещодавно вийшла в Одесі... Полонез на смерть... Тараса Шевченка В. Пащенко». Газета звертала увагу на те, що в основу польонезу покладено українські народні мотиви, пишалася тим, що з Києва, Полтави та інших міст країни в одеський книжковий магазин Нейгборна надійшли численні замовлення на польонез В. Пащенко. А це, на думку газети, засвідчувало велику популярність поета. Тоді ж, аби вшанувати пам'ять поета, «Одесский вестник» розпочав збір коштів на створення народної школи імені Т. Г. Шевченка. А своїми творами теж подавав матеріальну допомогу нашому місту. Про це говорить хоча б той факт, що в липні та вересні 1865 року Одеське товариство красних мистецтв експонувало малярські твори Т. Г. Шевченка на виставках, які влаштовувались з метою збирання коштів для щойно створеної Одеської школи малювання, котра згодом перетворилася в художнє училище.

У шістдесяті роки ім'я та творчість Т. Шевченка стали невід'ємною частиною культури нашого міста. Про це заявив у серпні 1869 року «Одесский телеграф», розповідаючи про концерт у музичному товаристві «Гармонія», під час якого виконувалися пісні на слова українського поета. А ще раніше, у лютому того ж року, «Одесский телеграф» видрукував біографію Т. Шевченка, підписний лист для збирання коштів на створення школи імені поета, а також зробив оголошення про видання збірки «Ужинок з рідного поля», що присвячувалася пам'яті Кобзаря. У лютому наступного року «Одесский телеграф» друкує роздуми про творчість Т. Шевченка. Автор роздумів С. Зозуля дає позитивну оцінку поемі «Катерина» та драмі «Назар Стодоля». У квітні С. Зозуля коментує ставлення закордонної преси до не виданих у Росії віршів Т. Шевченка.

Загальноукраїнською подією в листопаді 1872 року стала вистава «Назара Стодолі» в Одеському театрі Сура. Через десять років на «Назара Стодолю» покликав одеситів Російський театр. «Одесский вестник» і в 1872, і в 1882 роках з захопленням розповів про ці вистави.

Емський Указ 1876 року про заборону української мови не зміг покласти край публікаціям про Т. Шевченка і його творчість на сторінках одеської преси.

У тому ж таки 1876 році «Одесский вестник» друкує статтю «Жіночий ідеал у віршах Шевченка», автор якої подав редакції лише свої ініціали «С. Б.». Апелюючи до творчості українського поета, С. Б. закликає до емансипації жінки, критикує її становище в тогочасному суспільстві.

Емський Указ не залякав членів одеської української громади — П. Ніщинського, Л. Смоленського, О. Андрієвського та інших. Громадівці продовжували врочисто відзначати роковини народного поета. Реферати, виступи, всупереч Указові, виголошувалися українською мовою. На вечорах, присвячених Т. Шевченкові, молодь співала українські пісні. І лише в 1879 році, коли на посаду одеського генерал-губернатора та командуючого Одеською військовою округою було призначено Е. Тотлебена, Т. Шевченко в Одесі потрапив у немилість.

9 лютого в Будинку наглядача Міського парку (тепер парк ім. Т. Г. Шевченка) зібралися шанувальники поета. Як завжди, було виголошено реферат про життя і творчість Т. Шевченка, декламувалися його вірші, співалися українські народні пісні. А наступного дня за наказом Тотлебена «Громаду» було розпущено. Автора реферату О. Андрієвського та ще кількох членів «Громади» було вислано з Одеси. Але заходи Тотлебена одеситів не перелякали. Три одеські газети — «Правда», «Новороссийский телеграф» та «Одесский вестник» російською мовою розповідали читачам про Т. Шевченка та його творчість. Передова стаття 43 числа «Правды» була присвячена поетові. У цьому ж числі надруковано й біографію Кобзаря. А «Новороссийский телеграф» у 1194 числі подавав читачам думки видатних вчених про Т. Шевченка. Газета «Одесский вестник» у 43 числі надрукувала коротеньку статтю «Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка». Автор, що не побажав назвати себе, писав про «життєвість поезії Шевченка у загальнолюдському змісті його думок і почуттів». Цим «Одесский вестник» не обмежився. Поряд з коротенькою статтею було вміщено «Звіт» про збір коштів на відкриття народної школи імені Т. Шевченка. У «Звіті» наводилися уривки з численних листів до редакції. З усіх кутків Російської імперії пожертвувачі писали про всенародну любов до нашого поета. Наприклад, пожертвувачі з Грузії заявляли:

«На Кавказі, в інтелігентних колах Т. Г. Шевченко користується великою популярністю та щирою симпатією».

У кінці року одеські газети повідомили, що лише за один рік на відкриття школи імені Т. Г. Шевченка було пожертвовано 1870 карбованців. Так одесити зреагували на «рішучі» заходи Е. Тотлебена,

який боротьбою проти Т. Шевченка мав намір зрештовуватися за невдале ведення війни в Криму. І дається диву, що й досі погруддя цього горе-полководця бовваніє в Севастополі...

Для кожного, хто бодай побіжно знайомий з одеською пресою другої половини XIX та початку XX століття, зрозуміло, що саме в нашому місті закладалися основи наукового шевченкознавства. З 1882 до 1895 року на сторінках «Одесского вестника» друкувалися не лише біографічні замітки та коротенькі статті про творчість Т. Шевченка, але й такі серйозні анонімні дослідження, як «Образ сироти й сирітська доля в поезії Шевченка» (1882), «Доля Шевченка в культурному розвитку Галичини» (1886). У 1889 році С. Кулябко в статті «Пам'яті Щедрина-Салтикова (Щедрин і Шевченко)» показав, як російський письменник і український поет піддали нищівній критиці самодержавну дійсність. А С. Е., що не побажав залишити нам свого імени та призвища, у статті «Історичні мотиви в поезії Шевченка» започаткував тему «Т. Шевченко-історик». У травні 1890 року в «Правде» з'явилася анонімна стаття «Пушкін і Шевченко». У ній йшлося про світове значення Т. Шевченка. Продовжив цю тему К. Шрам, який у 1894 році надрукував у «Одесских новостях» «Листи про журналістику (фольклорні паралелі в творчості Шевченка і німецького поета Ш. Бертольда)». У «Школьном обозрении» за лютий 1890 року С. Кулябко порушив проблему «Шевченко і школа», тобто розповів про викладання творчості поета в школах Російської імперії. У цей саме час в Одесі починається вивчення філософських поглядів Т. Шевченка. У березні 1899 року в газеті «Жизнь юга» з'являється стаття О. Андрієвського «Ставлення Шевченка до життя».

Одеські вчені займаються вивченням біографії поета. У другому числі «Киевской старины» за 1891 рік одеський історик і літературний слідопит Л. Мацієвич надрукував знайдений ним метричний запис про народження Т. Шевченка.

У середині дев'яностих років XIX століття на сторінках одеської преси робиться спроба дослідження творчості Т. Шевченка-художника. У 1896 році популярний одеський журнал «На море и на суше» друкує велику статтю українського письменника Данила Мордовця «Спадщина Шевченка (про малюнки та ескізи Шевченка)». Тоді ж на сторінках цього журналу з'явилася стаття матері Лесі Українки Олени Пчілки «Погруддя Шевченка (роботи українських, російських і польських скульпторів)», тобто було започатковано тему «Шевченко в образотворчому мистецтві». А К. Шрам надрукував статтю «Ставлення Т. Г. Шевченка до поетичної діяльності», в якій розпочав аналіз естетичних поглядів поета.

На початку 1898 року в Одесі було надруковано книгу О. Я. Кониського «Життя українського поета Тараса Григоровича Шевченка. Критично-біографічна хроніка», що є скороченим варіантом ви-

даного у Львові протягом 1898-1901 років двотомника «Тарас Шевченко — Грушівський. Хроніка його життя». Ці два видання стали своєрідним пам'ятником, якого воздвигли Т. Шевченкові в ХІХ столітті українці Львова і Одеси. І цей пам'ятник досі залишається настільною книгою кожного українця, який пишається приналежністю до Шевченкового народу.

У перші роки ХХ століття в одеській пресі продовжується плідне вивчення та пропаганда творчості великого поета. Друкуються окремі розвідки, в яких поглиблюються ті теми, що були розпочаті в ХІХ столітті. О. Андрієвський оприлюднив в «Одесских новостях» (1901, березень) статтю «Шевченко і Міцкевич». О. Маркевич у статті «Кілька слів про значення поезії Т. Г. Шевченка» на сторінках «Южнорусского альманаха» говорить про місце Т. Шевченка в українській та світовій поезії. А дослідник О. Лотоцький у статті «Громадські ідеали поезії Т. Г. Шевченка», яку було надруковано в дев'ятому числі «Южных записок» у 1905 році, доводить, що саме погляди Шевченка були передвісниками першої Російської революції.

Та повернімося до 1903 року, бо саме тоді в Одесі з'явилася ще одна пам'ятка шевченкознавства — книжка М. Комарова «Шевченко в літературі та мистецтві». Цей бібліографічний вказівник матеріалів до вивчення життя і творчості Шевченка і досі не втратив наукового значення.

Проте дореволюційна одеська преса не лише пропагувала та вивчала творчість Т. Шевченка. Вона ще й рішуче заступалася за нього, коли царизм намагався заборонити поета.

Коли 1914 року уряд заборонив святкування сотих роковин Т. Шевченка, «Южная мысль» 9 лютого надрукувала цікаву карикатуру В. Мофа. На ній було зображено жандарма, який полами широчезної шинелі та всім тілом, люто визвірившись, намагається затулити від глядача погруддя Т. Шевченка. Під карикатурою був напис:

«Никто тут не родился, никто не умирал и юбилея никакого нет..., проходи, которья...»

У цьому ж числі газета повідомляла про конкурс на пам'ятник поетові у Києві. Наступного дня вона надрукувала серію портретів і автопортретів Кобзаря під заголовком «Шевченко в різні моменти свого життя». А 12 лютого газета вийшла під девізою — «Великому Тарасу — 1814-1914». Були надруковані портрет, коротенька біографія і стаття «До ювілею». Автор статті І. Луценко писав, що Шевченкове «апостольське слово лунає далеко за межами України, а переслідування його з боку сильних цього світу не припинилось і досі». І. Луценко закінчував статтю останніми рядками Шевченкового «Заповіту». У наступному числі «Южная мысль» розповіла читачам про заборону панахид, спектаклів, вечорів та про арешт пропагандистів Шевченкового слова. А газета «Голос юга» 12 лютого роз-

повіла читачам, що й одеський архієпископ не дозволив ювілейні панахиди в одеських церквах. Всі одеські газети в ті далекі ювілейні дні писали про конфіскацію жандармами творів Т. Шевченка. Та одесити в цей самий час видають збірку «Т. Г. Шевченко. Его поезія и жизнь. К 100-летию юбилея со дня рождения поэта». Це було свідченням того, що наше місто, як і Т. Шевченко, не схиляло своєї голови перед російськими поневолювачами. І будь-що не поступалося своєю любов'ю до Кобзаря.

У другій половині XIX століття в Одесі чотири рази було видано «Катерину» Т. Шевченка. І тільки в Одесі окремо вийшли «Княжна», «Москалева криниця», «Назар Стодоля».

Та як тільки царизм разом з його прибічниками було викинуто на смітник історії, в усіх тодішніх губерніяльних містах Української Народньої Республіки вважалося за честь надрукувати «Кобзар». 1919 року Одеса теж видала «Кобзар». Це був передрук «Кобзаря» за редакцією В. Доманицького (1907 р.) з додатком пізніше опублікованих поезій («Вітер з гаєм розмовляє», «Кума моя і я», повніша редакція поеми «Мар'яна-черниця»).

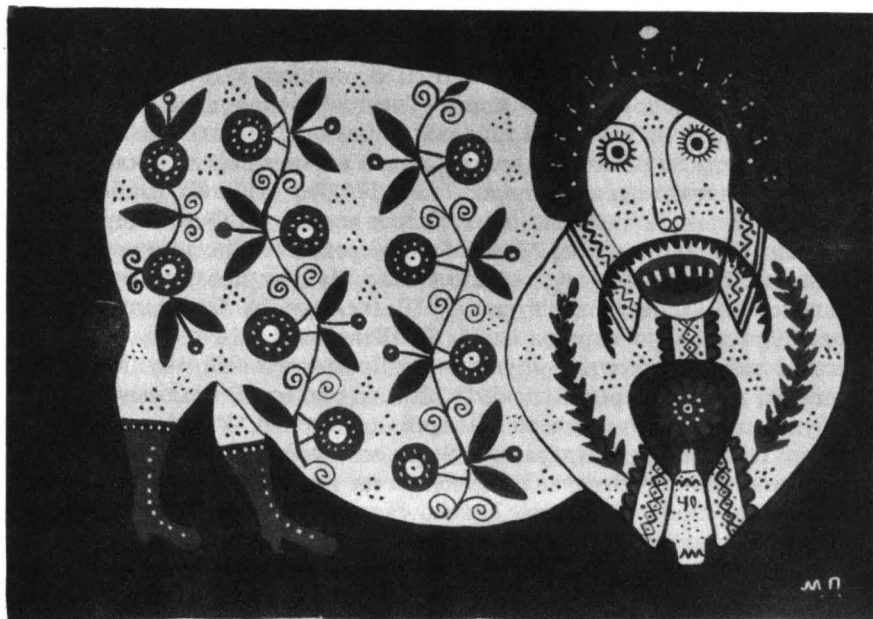
Одеса стала настільки українським містом, що більшовики змушені були загравати з патріотично настроєним населенням, для якого Т. Шевченко був національним гербом і прапором. Як тільки в лютому 1920 року котовці захопили наше місто, Одеський губревком видав розпорядження про урочисте святкування 59-ої річниці з дня смерті поета. Неділя, 14 лютого, була оголошена «Днем святкування пам'яті українського борця-поета Тараса Григоровича Шевченка». Тільки в Одесі 10 лютого в школах та навчальних закладах не було занять. Це стало початком всенародного вшанування пам'яті. Учнім шкіл губревком видав подарунків на 1,170,000 тодішніх карбованців. Прапори, плякати та гасла прикрашали все місто. Олександрівський проспект (тепер проспект Миру) було перейменовано на проспект Т. Шевченка. На Думському майдані (тепер Майдан Комуни) було встановлено тимчасовий пам'ятник Т. Шевченкові. А Олександрівський парк було названо парком ім. Т. Г. Шевченка. І 14 лютого багатотисячні колони одеситів вирушили до Думського майдану. Майоріли прапори, лунали народні пісні. О 12-ій годині на Думському майдані відбувся мітинг. А ввечері Міський драмтеатр, Російський театр, театри Пересипу, Молдаванки, Великого Фонтану та численні театральні аудиторії покликали одеситів на вистави та концерти, присвячені пам'яті Т. Шевченка. Такого свята наше місто доти не знало. Складалося враження, що цьому святу немає й не буде кінця. Та наступного року воно вже не повторилося.

10 квітня 1944 року, як тільки в Одесу повернулася радянська влада, проспект Т. Шевченка став проспектом Сталіна. Сьогодні тільки дехто з краєзнавців знає, що на Площі Комуни був пам'ятник

Т. Шевченкові. До 1968 року в Одесі пам'ятника поетові не було. У 1964 р. Новоаркадієвську дорогу перейменували на проспект Т. Шевченка, від якого згодом одрубали шмат, аби в Одесі була ще й вулиця Генуезька. На Шевченкові роковини в місті більше не відбувається мітингів і святкових театральних вистав та концертів. А ті одесити, що на день народження чи смерти поета приходять до пам'ятника, потрапляють у списки антирадянщиків. У ці дні біля пам'ятника чергують викладачі вищих навчальних закладів, гебісти.

Та не залежуються у книгарнях «Кобзарі». Важко знайти «Кобзар» у букіністичних крамницях. А це засвідчує, що Одеса була і залишилась Шевченковим містом.

270023, Одеса — 23,
вул. Лейтенанта Шмідта, 8, пом. 10

Марія Примаченко. З циклу «На Україні весілля». 1978.

Мистецтво

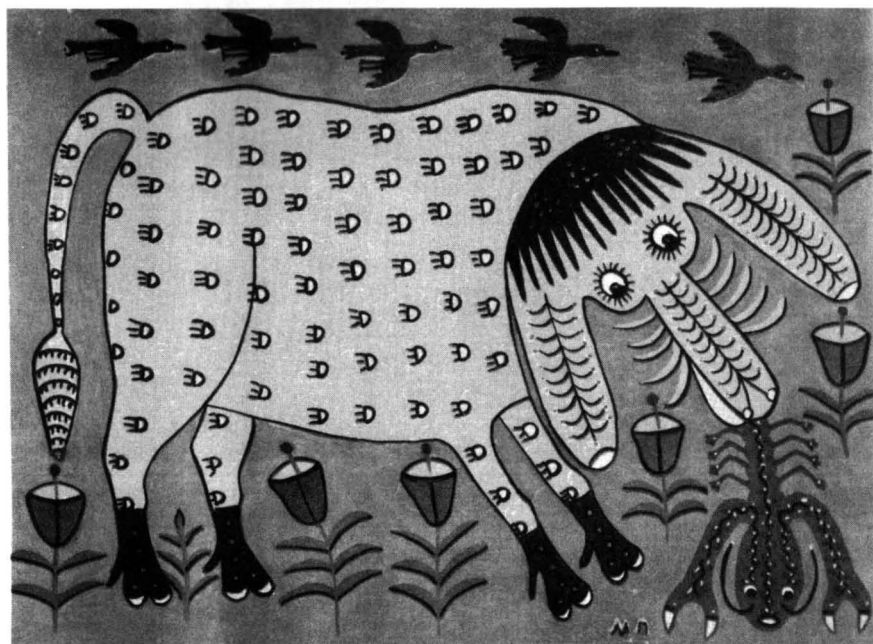
Фото картин Марії Примаченко виконав Володимир Федько. Всі твори художниці намалювала на папері гуашшю.

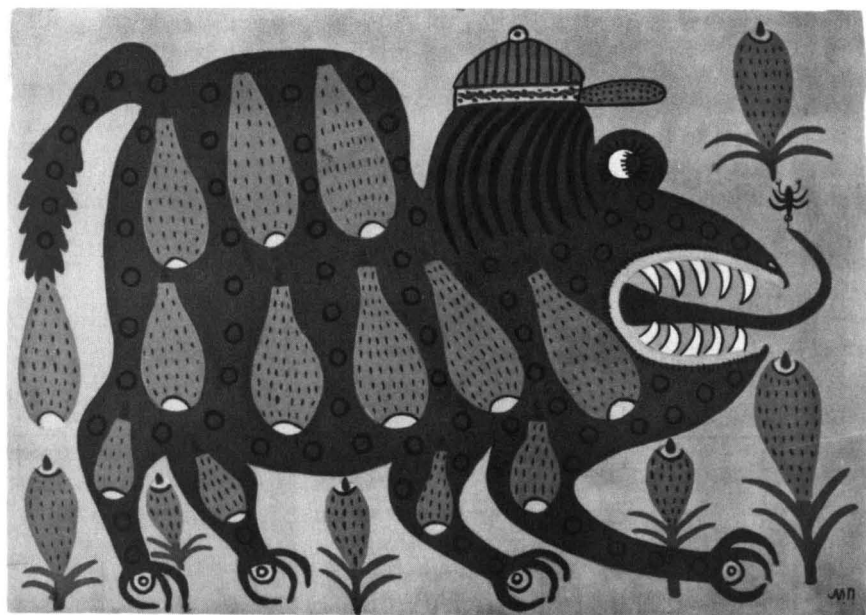
МАРІЇ ПРИМАЧЕНКО — 80!

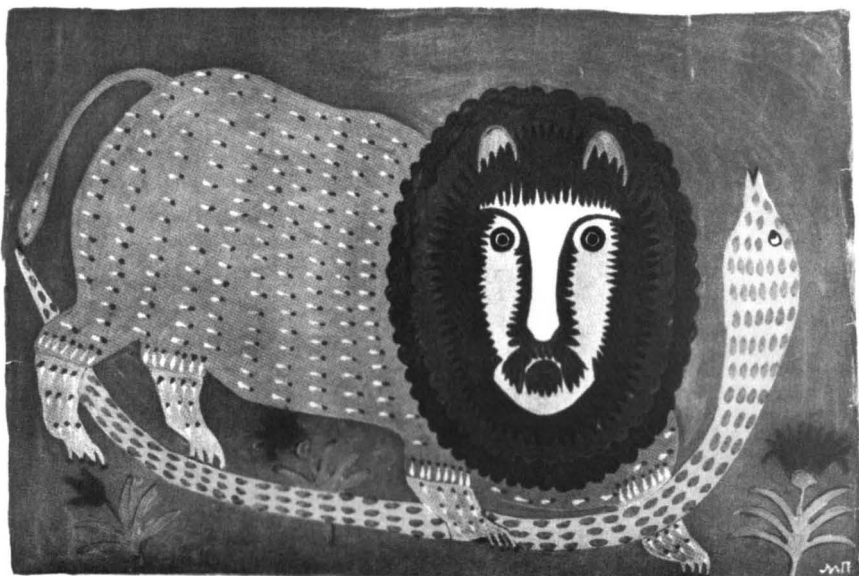

*ТВОРИ МАРІЇ ПРИМАЧЕНКО,
ЩО ВЖЕ ДРУКУВАЛИСЯ*

Хроніка

ЗАЯВА УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Наприкінці минулого року Правління Спілки письменників Угорщини звернулося до письменницьких організацій усього світу, закликаючи їх виступити проти політики так званого адміністративного і територіального регулювання, яку проводить в Румунії диктатор Чаушеску, і яка, ця політика, ставить під загрозу саме існування національних меншостей в Румунії — угорців, німців, сербів, хорватів та українців.

Під приводом розширення родючих земель, уряд Чаушеску плянує знести десятки сіл, зрівняти з землею віковічні споруди, історичні та архітектурні пам'ятники, древні церкви і цвинтарі. А населення румунських меншостей денаціоналізувати, розпоширивши його в румунському морі.

Схвально відгукуючись на цей заклик і підтримуючи його, УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ звертається до всіх політичних, громадських, неформальних організацій, наукової і творчої інтелігенції України, а також до окремих громадян в Україні й поза Україною сущих піднести рішучий голос протесту проти занесеного Чаушеску меча над головами наших єдинокровців, українців у Румунії, наших братів по той бік Пруту.

Ми також виступаємо на захист всіх національних меншостей, які опинилися під загрозою зникнення в Румунії.

Правління УАНТел

У ЧЕРНІВЦЯХ ТРИВОЖНО

Про масові загадкові захворювання у Чернівцях і українська, і всесоюзна преса уже писали. У всіх тих публікаціях зазначалося, що причиною хвороби дітей були буцим то важкі метали, наявність яких була спричинена шкідливими викидами в атмосферу.

В матеріалі, який пропонуємо, є спроба інакшого погляду на проблему. Автор висуває гіпотезу про інфекційну природу нерозгаданого дитячого захворювання у Чернівцях.

Він закликає громадськість України і світу не заспокоюватися доти, доки не буде з абсолютною певністю встановлена причина масових захворювань дітей у Чернівцях, та не будуть обрубані всі можливості її повторення.

Нещодавно стали відомі факти масового захворювання дітей у 4-ій школі-інтернаті м. Чернівців. За десять днів з 21.02 по 3.03.89 ознаки льокальної алопеції виявлені у 27 вихованців. При цьому госпіталізовано лише 4 чоловіки, та й то з тижневою затримкою. Ще для двох дітей отримано «добро» на госпіталізацію, але до того їх з інтернату забрали батьки. Що ж стосується решти 15 показаних дерматологу Третяк дітей з алопецією, то діагнози розподілились таким чином: 6 чоловік — «рубцева атрофія», 2 — «лінійна атрофія», 7 — взагалі «здорові». Ці 15 дітей все ще знаходяться в інтернаті і не ізолювані від решти.

Чи можна говорити про серйозні дослідження стану здоров'я, про уважне ставлення до дітей, якщо до 6.09.89 року аналізи крові зроблені тільки 7 чоловікам? Чи має право чернівецький лікар вважати здоровими дітей з явними ознаками облісіння, хай навіть воно не тотальне і не круговид-

не, а покищо тільки «рубцева»? Слово «покищо» використане не випадково, оскільки у хворих дітей плямки алопеції мають тенденцію до розширення і їх стає більше. Чи можна відмовляти дітям у лікуванні і серйозному вивченні їхньої хвороби тільки тому, що дітей, які захворіли, стало надто багато?

А саме таку тенденцію ми спостерігаємо принаймні з листопада минулого року. Наприклад, за 13 днів у жовтні-листопаді в одному з дитячих садків с. Берегомет зареєстровано 4 випадки алопеції, але госпіталізовано було тільки одну дитину, і тільки ця дитина фігурувала в офіційній статистиці. І якщо раніше дітям відмовляли в лікуванні і серйозному вивченні їхньої хвороби з причини «льокальності» алопеції, то тепер відмовляють через те, що вона «рубцева», і навіть придуманий новий заспокійливий термін — «лінійна атрофія».

Дивує той факт, що понині не розроблені об'єктивні критерії діагностики хвороби, наприклад, за результатами аналізів, що дає можливість чиновникам від медицини доволіно ставити діагнози, роздрібнюючи одну «чернівецьку» хворобу на кілька «рубцевих», «лінійних», «вірусних гепатитів», «отруєнь сметаною» і т. д., переслідуючи цим явну ціль — прикрасити статистичні дані і обманом заспокоїти населення.

В листопаді мені довелось обурюватись байдужістю наших медичних функціонерів та високопоставлених співробітників інституту епідеміології АН УРСР, яких не хвилював факт появи за короткий час в одному дитячому закладі, що за 70

км від міста зразу 4 випадків облисіння. Цей спокій, що межує зі злочинном, дозволив держкомісії повністю відкинути інфекційну гіпотезу захворювання. Що ж лишається робити зараз, коли випадків зразу 27, а інфекційна версія все ще не отримала права громадянства? Для оцінки діяльності наших медичних сановників іншого слова, крім злочин, просто нема. Для Мінздраву, який розніс на весь світ «теорію» таллієвого отруєння, честь власного мундира дорожче здоров'я дітей і дорослих. Лікарі-клерки продовжують щоденно здійснювати злочини, підкоряючись диктату начальства, яке з усіх сил намагається втримати монополію не тільки на істину, але і на факти, підганяючи їх під власну концепцію. І це злочин не тільки проти населення області, але, якщо інфекційна теорія все таки підтвердиться, то в Чернівцях здійснюється злочин проти всіх людей.

Необхідне термінове втручання міжнародної медичної громадськості. В Чернівцях повинні працювати незалежні від Мінздраву експерти-медики, оскільки з'ясування істини тільки власними силами може зайняти надто багато часу і обійтись надто дорогою ціною.

9.03.89

Нестерук Ігор Георгійович,
старший науковий співробітник
Чернівецького держуніверситету,
канд. фіз.-мат. наук, доцент.

Адреса: 274026, Чернівці, вул.
Кузнєцова, 21, кв. 21. Служб. тел.
984-78

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Через брак поліграфічної бази і технічних засобів розмноження уже сьомий номер «КАФЕДРИ» видається невеликою кількістю примірників. І все ж... шляхи Господні неісповідувані... Все частіше з різних куточків України надходять листовні, телефонні і усні слова підтримки, заохоти і сподівань, що «Кафедра» буде набирати сили і в ширину, і в глибину. Тобто, що паралельно з поліпшенням якості буде рости і тираж журналу, а читачів не бракуватиме.

Як відомо, («Кафедра» сповіщала про це в своєму шостому номері) 14 січня 1989 р. у Львові відбувся 1-й Конгрес Незалежної творчої інтелігенції. Не всі запрошені мали змогу прибути на нього. Автор нашого видання (дивись «Кафедру» No. 4 — 1988 р.) Василь Сосюрченко з міста Ромни Сумської області пише: «На жаль, я не зможу прибути на заплановану зустріч. Прийміть моє вітання і найкращі побажання з нагоди ювілею (річниці створення УАНТел). А також передайте всім присутнім членам Української Асоціації незалежної творчої інтелігенції мої побажання добрих успіхів у їхній дуже потрібній роботі. З пошаною Василь Сосюрченко.

12 січня 1989 року».

Слідом за цим Василь Григорович Сосюрченко надіслав і другого листа: «Мені не доводилося бачити журналу «Кафедра» і тому я не маю уявлення про те, яке в нього обличчя. Але в мене є уявлення про біографії людей, які «Кафедру» роблять. Те викликає довір'я.

«Кафедра», як журнал незалежних, може дозволити собі висловлювати-ся відвертіше від тих самоцензурних,

що б'ють себе в груди, заявляючи: «Ми ніяк не можемо обійтися без російської мови», та й прикидаються дурниками, що не тямлять буцим то, що і сталінщину, і сусловщину дав російський щовінізм. Корінь зла саме в горезвісній «історической місії великого русского народу»...

Я надсилаю Вам декілька віршів... Написані вони в 60-70 рр. З пошаною Василь Сосюрченко. 21 січня 1989 року».

Друкуємо деякі з них.

* * *

Хоч дивно це, але мене питають, Чому по-нашому завжди я розмовляю. І всім таким я мусив одвічати, Що не люблю нічого позичати. Ні перед ким схилитись не бажаю, Що мову я свою чудову маю. І головне: це мова, мислю я, Моїх батьків, мого народу і моя.

ПРО МУДРЕЦІВ

1. На з'їзді вчора наш мудрець,
(Він теж Ілліч, хоч нижчого гатунку)
Сказав, що націям прийшов кінець,
І що тому немає порятунку.
Але, зазначив цей мудрець,
Їх треба нищити науково,
І сотворить отой кінець
Іспідтишка і поступово.
Ми гуманісти як-не-як,
І треба міру знати всьому,
Щоб ліквідований ніяк
Не був ображений при тому.
З тих пір спокійний я за нас.
І дякую щасливій долі:
Бо ж буду знищений не враз!
А буду нищений... поволі.
2. Не так давно китайські мудреці
Всім довели, як личить, науково,
І всі повірили: якби не горобці,
В Китаї жити як було б чудово.

В ім'я науки і для блага всіх
Чого на світі тільки не бувало.
Взялися дружно, разом, як на сміх,
І вже в Китаї горобців не стало.
Але з кінцями не звели кінців.
Та ще й конфузу в тім було немало,
Бо гусені в краю такої стало,
Що знову кинулись розводити
горобців.

Історія китайська з горобцями
Нагадує мені експеримент над нами.
Хоч нас понищити до решти й не
вдалося,

Одначе «гусені» багато розвелось.
Малі й великі наші мудреці,
Погодьтесь: нації усе ж не горобці.
І доброго не жди, його не буде зроду
Там, де дурак поліпшує природу.

* * *

Цвітеш у щасті, Україно,
Уже немало літ.
Чому ж усе йде до загину,
І твій зникає слід?
Тебе шанують-пам'ятають
Оті, що по світах.
Чому ж тебе оці не знають,
Що в тебе на очах?
Чому зректись треба всього,
Аби не бути біди.
У світі жить тоді для чого,
І щастя в чім тоді?

* * *

Я не броджу по закордонах.
Я в себе вдома, на Русі я.
Чому ж я дома як не вдома,
Чому у мене носталгія?
Так і життя все пронеслося,
І хоч його назвали раєм,
Мені не весело жилося, —
Я сумував за рідним краєм.
Бо Україна десь за морем.
А вдома скрізь лише Росія.
І рай такий мені був горем.
Тому у мене носталгія.

І дуже боляче мені,
Що вмиру я теж на чужині.

■

Надійшов до «Кафедри» лист з іншого куточка нашої землі — з Закарпатської України. Він озаглавлений:

В КОЖНОГО НАРОДУ НА СВОЇЙ РІДНІЙ ЗЕМЛІ ЙОГО МОВА — Д Е Р Ж А В Н А !

«Шановні невідомі друзі!

... Ми пишемо десятки листів, у котрих розвінчуємо виступи марксистських науковців сталінського пошибу. Наприклад, ми проти виступу по телебаченні головного ідеолога ЦК КП України Кравчука, який ратує за державний статус на Україні двом мовам — російській і українській. Таке становище створить ще гірші умови для української мови, аніж ті, що зараз існують...

Отже, вже зфабрикували новий постулат: ДЕРЖАВНИЙ СТАТУС ДВОХ МОВ! І знову не всім! Не кожна достойна аврелі святих!

Що сказав би Володимир Ілліч, коли б воскрес, на цей цинізм? Державний статус тій «небозі», яка й без нього «глаголе» від Курил до Балтики й Карпат. А Ви питали Москву і весь російський народ, чи він погодиться на таке приниження? Чи Ви хочете цю рятувальну ін'єкцію влити лише росіянам, що захворіли на українській землі? Але ми не стрічали жодного росіянина, що захворів би українською мовою, тим паче, Боже борони, аби українізувався.

А мільйони українців рідної мови лишилися, і не десь там, а на своїй рідній, дідівській землі. Тому українській мові державний статус, державний захист потрібний, як сонце, як повітря й вода. Не буде такого за-

хисту — українська мова збережеться хіба що в Канаді або десь там поза межами СРСР, де її свято шанують і оберігають. Там немає партійних і державних лідерів, спроможних лише на циркуляри, укази і постанови, що витісняють рідну мову зі всіх сфер вжитку.

А що буде, коли дев'ять мільйонів (за іншими даними — 5, — прим. редакції) українців, які живуть на території РРФСР, теж захочуть для себе державного статусу своєї мови?!

... За чотири роки перебудови освітній конвєср на території республіки вигортає з себе тисячі і тисячі покалічених, спотворених духовно синів і дочок України, по суті, безбатьків, а мати-Вкраїна залишається безплідною вдовою... Всі вони безликі, атрофовані — різного роду управлінці свого приреченого народу. А їхні нащадки стануть росіянами українського походження, нарешті позбувшись крामольного клейма «націоналістів»...

Наш Володька Лобода добре собі затамив, як можна домогтися кар'єри. Він чужого топтати не буде, бо може й по лиці дістати, а ось своє знівечить, зруйнує, заборонить. Врешті-решт причепить ярличок «націоналістический», бо певен, що за це отримає винагороду. Головний батько нагородить (Чередниченко — у Херсоні, Кавун — у Житомирі). Наші творчі ідеологічні догми і постулати все прикривають мокрим рядном інтернаціоналізму... А насправді їхній інтернаціоналізм підрубує свій корінь, пропагує національний нігілізм, асиміляцію. А коли всі народи русифікуються, тоді це й буде вищий прояв «інтернаціоналізму»?

Саме така логіка інтернаціоналізму сталінсько-брежнєвського взірця...».

(Лист з Закарпаття, який ми подали з деякими скороченнями, підпи-

саний: «Члени Товариства «Рідна мова». До нього додається пісня «Рідна мова», слова і музика якої Семена Мельника»).

РІДНА МОВА

Материнська наша пісня
Діток присипляє.
Милосердям струнних трелів
Серце наповняє.

Хто цурається своєї
Рідної, святої

Приспів:

Той із матері живої
Серденько виймає, —
Сам же камінь має.

Над колискою витала
Птахом звучнокрилим.
Добром душу пеленала,
Щедрістю кормила.

Приспів.

Пісня наша, слово наше,
Материнське слово,
Хай лунає солов'їно
Українська мова.

Приспів.

295020, Закарпатська область,
Іршавський район,
с. Великий Раковець,
вул. Зелена, 28

Мельник Семен Андрійович

■

У п'ятому номері за 1988 рік «Кафедра» друкувала вірші 16-річного школяра зі Львова Ярослава Морозенка. Тепер ось він знову надіслав до редакції добірку поезії. І хоча багатьом членам нашої редколєгії бо-

Друкуємо окремі з нових віршів,
надісланих Ярославом Морозенком
до «Кафедри».

■

Народний рух України за перебудову, за соціальну і національну справедливість, за висвітлення «чорних дір» в історії нашої Батьківщини, який очолили члени СПУ і який ніяк не може організаційно оформитися з вини команди Щербицького в керівному партапараті ЦК КП України, — все ж набирає чимраз ширшого розгону.

Сьогодні це — тисячі бійців з гущі народу, для яких національна гідність України та її соціальна перетвореність важливіші цінності, аніж власний спокій і благополуччя. До «Кафедри» надійшла ціла тека копій листування робітника П. Славгородського з села Бужанка Лисянського району Черкаської області з партійно-радянськими органами і редакціями газет, зміст яких можна узагальнити так: шлях до перебудови тернистий, але він мусить бути подоланий. Сьогоднішню ситуацію в селі і районі, де він мешкає, П. Славгородський характеризує словами свого геніяльного земляка Тараса Шевченка: «Кругом мене, де не гляну, не люди, а змії».

Ось характерна розмова П. Славгородського з начальником Лисянського райвідділу міліції, який приїхав на його численні скарги-пропозиції про влаштування в селі і в районі пам'ятника винищених страшним мором у 1933 році.

П. Славгородський: Я пропоную і вимагаю поставити пам'ятник жертвам голоду 1933 року в нашому селі Бужанка.

Начальник міліції: Ви знаєте, що тоді голодувала вся Європа?

П. Славгородський: Це неправда.

Начальник міліції: Хто винуватець голоду 1933 року?

П. Славгородський: Сталін і його

оточення. Культ.

Начальник міліції: Тоді, в 1933 році культу ще не було. Ви знаєте прізвища померлих з голоду?

П. Славгородський: Щонайменше триста чоловік в нашому селі, в тому числі і мої сестри.

Начальник: Ви поставили пам'ятник на могилах своїх сестер?

П. Славгородський: Ні, не поставив, бо вони в братській могилі. Тоді всіх звозили до спільних могил...

Начальник: Який же ви тоді брат, якщо ви не поставили пам'ятника навіть на могилах сестер, а тепер вимагаєте це зробити від держави?!

Але все важче партійно-бюрократичному апарату казуїстикою і підміною понять гатити гать народного гніву і ініціативи.

4 березня у Києві організаційно оформлене товариство «Меморіал».

На нього й покладені обов'язки увічнити пам'ять десятків і десятків мільйонів безвинних жертв доби сталінізму і брежнєвізму, найтрагічнішої доби нашої історії.

■

Багато копій своїх листів у найрізноманітніші партійно-радянські інстанції прислав до редакції «Кафедри» мешканець Донецька, офіцер запасу, член неформального об'єднання «Плюралізм» Володимир Мазанов. За кількістю загального тексту — це була б не одна книга обсягу «Кафедри», ми не маємо змоги їх надрукувати, скажемо лише, що провідна думка листів: народний рух за перебудову України здолає шалений опір української партраббюрократії.

■

Неодноразово в «Кафедрі» як її автор виступав Василь Розлуцький з

міста Червонограда Львівської області. На цей раз він надіслав копію свого листа до Львівського телебачення. Він піддає глибокій критичній аналізі виступ по телевізії голови товариства «Друзів української мови», яке очолює львівський інженер Сокуров. Це товариство охоплює росіян, які мешкають у Львові і загалом на Україні і покликане серед росіян пропагувати українську культуру і мову. Василь Розлуцький запитує: чи спроможне це товариство на такий подвиг, коли навіть його голова Сокуров з екрану телевізора несе ахінейські, блюзнірські, антинаукові гасла про походження двох народів — російського і українського.

Теза Сокурова: Прибалтійці і закавказці, мовляв, можуть домагатися більшої суверенності своїх національних республік, бо вони окремі народи, а ось українців хай Бог боронить від таких намірів, бо ж у них з росіянами тече в жилах одна кров.

«Голова товариства Сокуров забув, — зазначає Розлуцький, — що блакитної крові немає в жодного народу світу, і якщо українсько-російське єднання буде й надалі продовжуватися в дусі Сталіна-Брежнєва, то кінцева мета такого братства буде трагічною для обох народів».

16 березня 1989 року

■

Ще такий лист Миколи Чаповського до «Кафедри». Адреса автора: 324099, Кривий Ріг Дніпропетровської області, вул. Аргунових, 6, кв. 6.

«Естонія проголосила свою рідну мову державною. Скільки ж ми будемо плентатися в хвості і розмовляти чужою мовою?.. Вони бояться, щоб Україна не проголосила своєї незалежності. Тоді з імперії нічого не

залишиться... Усе моє життя — це боротьба за волю... Написав я невеличкого вірша, який тут подаю...»

Назва вірша мешканця Кривого Рогу Миколи Чаповського — «Кафедра». Присвячений він відповідальному редакторові нашого видання Михайлові Осадчому, а тому редколегія утрималася від його публікації. Зазначимо лише, що Микола Чаповський покладає великі надії на «Кафедру» в духовному оздоровленні нашого промозглого сталінсько-брежнєвського суспільства. Вірш завершується:

Живе Україна
в темряві, без сонця,
на рідній землі
і без рідної мови..
А ти відчиняєш тихенько віконце,
Щоб киснем поймалось
Духовне здоров'я.

■

У ЛЬВОВІ ПЕРЕДАЄТЬСЯ З РУК
ДО РУК МАТЕРІЯЛ ЗА
ПІДПИСОМ «ГРУПА ЛЬВІВ'ЯН»,
ЯКИЙ ДРУКУЄМО

ЯК ШЕВЧЕНКО СВЯТКУВАВ СВІЙ
ЮВІЛЕЙ 9-10 БЕРЕЗНЯ 1989 РОКУ
У ЛЬВОВІ

В урочистій президії Ювілейного вечора в Оперному театрі представники власть імущих: від Першого Секретаря обкому і до Митрополита Рос. ПЦ у Львові. Це той перший, що заборонив ставити пам'ятник Шевченкові на проспекті Леніна, а той другий, церковний сановник... але про нього згодом. Кажуть, що було блискуче слово секретаря Львівського відділення СПУ і ще багато чого було на тому вечорі величного.

Але Тарас Григорович, окинувши зором урочисту президію, не побачив там нікого, окрім замаскованих під перебудовників і навіть не замаскованих реакціонерів і кількох ширих перебудовників, отож не побачив він там жодного із тих своїх духовних дітей, що карались, мучились за його ж ідеали, не зрадивши їх навіть тоді, коли називатися Шевченковим сином, чи дочкою було і непроститно, і небезпечно. — Для мене нема тут місця, — солідаризувався подумки Шевченко. — О, як далеко до сім'ї вольної і нової в Україні. Мої свята мусять бути під гаслом «Борітеся — поборете!».

І він покинув золотосяйний театр. Його місце у той день було у будинку Залізничного районного суду м. Львова, де люди душилися у маленькій залі судових розправ, у коридорі, на трьох поверхах сходової клітки і на вулиці Миру (у минулому — Сталіна) — перед судом.

Він був там, де його малі, але вже не німі діти. Йшло судилище, напевно, з дозволу 1-го сановника області і з волі другого — першого церковного сановника із Шевченківської президії митрополита Нікодіма. Бо він і його канцелярія подали позов на Ірину Калинець за відправлений молебень за возз'єднаний український народ 23 січня 1989 р. з нагоди 70-річчя проголошення злуки наддніпрянців і наддністрянців в єдину державу. «Святі» отці і їх слуги вимолили у цивільної влади своїми брехливими проханнями (що довів і суд) цей процес, порушивши не одну Божу заповідь. І на суді їх невміло і жалюгідно захищали лише два міліцейські функціонери. Бо ні на перший день суду, ні на другий — ніхто з митрополитичої канцелярії на суд не з'явився всупереч викликам і проханням. Сам же достойник РПЦ у Льво-

ві засідав у Шевченківських президіях, перед тим заборонивши своїм підопічним взяти участь у Шевченківській панахиді 26 лютого на площі біля Успенської церкви. А на другий день суду Шевченко був оточений довгими і щільними лавами міліції і бойовиками спеціальної каральної роти.

— Схаменіться, — сказала художниця Марія Савка, свідок на процесі, — ви судите поетесу на самі Шевченківські свята.

Але вони судили не тільки Ірину Калинець, поетесу, публіциста, дослідника «Слова о полку Ігоревім», редактора альманаху «Євшан-зілля», громадську діячку, людину, яка відкаралась 9 років у заповіднику імені Берії у 70-х роках за ідеали перебудови — Шевченкові ідеали. Вони судили не тільки хвору жінку, що втратила здоров'я у концтаборі, але хвору людину, що прийшла на суд, прийнявши жменю таблеток, аби збити температуру, замість того, аби викликати лікаря додому і відтягнути судилище.

Ні, вони судили і самого Шевченка і його народ — і ту частку народу, що молилася і співала Шевченкових пісень у сквері навпроти суду весь час, доки тривало судове засідання. А присутнім у залі розправ, але мабуть не Шевченкові, здавалося, що має нарешті восторжествувати Правда. І на підтвердження цих сподівань блискуче виступив адвокат Ірини Калинець. Всі вже з нетерпінням чекали слова Справедливості з уст судді, та ба! Не своїми словами, які випливали б з логіки процесу, говорила вона. Не для того сиділи у Шевченківській президії урядові і церковні можновладці, аби милувати Шевченкових дітей. І вони винесли вирок: 10 діб ув'язнення дочці його! Разом з нею вони брутально вкинули у воронок

Шевченка. Ще на 10 діб каземату...

Народ із пристрасстю свого Батька таврував тюремників і їх надхненників вигуками «Ганьба!». Він підніс над собою плякати «Свободу Ірині Калинець!» — гасло, під яким святкував народ ювілей Шевченка у Львові — варіант його заклику «Борітеся-поборете!». Й оклик «Ганьба!» поніс народ до митрополичої палати. І знову кордони міліції захищали Никодима, що відпочивав після утомливих засідань у президіях. А демонстрантів погромлено у парку ім. Франка. Міліція — єдина сила, що захищає

зганьблену РПЦ в Україні. Ту церкву, яку так гнівно картав Шевченко. І за це він також поплатився у Львові в 1989 р. — тільки де, в якій тюрмі, в якій камері він сидить — строго засекречено. І перший сановник, і другий, і багато інших із президій святкових і президій негласних бояться народу Шевченка, аби він не прийшов під тюрму заспівати «Заповіт». Де відбуває покарання Ірина Калинець — невідомо. Але вона, мабуть, щаслива — вона не самотня. З нею ми і Шевченко!

ПЕРЕДВИБОРНА КАМПАНІЯ. ЛЬВІВ. ПАРОСТІ ДЕМОКРАТІЇ.

ЗМІСТ

- 5 Проспект «Кафедри» No. 7 — *Михайло Осадчий*

УКРАЇНА: ГОЛОДОМОР 33

- 9 Звіт про виконану роботу

ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ

- 25 Осінь політичного фіглярства — *Анатолій Щербатюк*

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

ПОЕЗІЯ

- 31 Стрибки у безодню (й інші вірші) — *Степан Гура*
42 З книги «Блакитна Біблія» — *Володимир Сурмач*
51 «Народ, що звів святі основи» (й інші) — *Володимир Яременко*
55 Усвідомлення (й інші) — *Любомир Угрин*

ПРОЗА

- 61 Мадонна (повість) — *Михайло Осадчий*
92 Ясне світло порожнечі — *Анатолій Щербатюк*
95 Ясне світло порожнечі No. 2 — *Анатолій Щербатюк*
100 Василь Ярмуш (біографічна довідка) — *Ярослав Гевко*
101 Журно тополі шуміли... (новеля) — *Василь Ярмуш*

НА ПЕРЕХРЕСТЯХ

- 109 В пошуках берега — *Богдан Горинь*

З АРХІВІВ

- 123 «Не ідеалізуймо минулого!» — *Іван Миньків*

ДО ЮВІЛЕЮ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

- 139 Світло генія — *Богдан Горинь*
143 Шевченкова Одеса... — *Василь Барладяну*

МИСТЕЦТВО

153 Фото картин Марії Примаченко

ХРОНІКА

161 Заява УАНТІ

161 У Чернівцях тривожно

163 Листи до редакції

163 «Хоч дивно це» (вірші) — *Василь Сосюрченко*

164 В кожного народу на своїй рідній землі його мова — державна! —
Семен Мельник

166 І хто то знає... (вірші) — *Ярослав Морозенко*

168 Як Шевченко святкував свій ювілей 9-10 березня 1989 року у Львові

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Василь БАРЛАДЯНУ, 270023, Одеса-23, вул. Лейтенанта Шмідта, 8, кв. 10.
2. Анатолій БУТРИМ, 290053, Львів-53, вул. Артема, 18.
3. Богдан ГОРИНЬ, 290054, Львів-54, вул. Кульчицької, 15, кв. 94.
Дом. тел. 62-11-12. Місце праці: Львівська картинна галерея, вул. Стефаника, 3. Служб. тел. 74-40-47.
4. Махайло ОСАДЧИЙ (Відповідальний редактор), 290010, Львів-10, вул. Некрасова, 8, кв. 29. Дом. тел. 75-91-81.
5. Надія СВІТЛИЧНА

Від редакції: «Кафедра» застерігає, що жодних гонорарів авторам не сплачує. Якщо матеріали з «Кафедри» будуть передруковані в українській пресі на рідних землях або за кордоном — це також не є гарантією того, щоб ці видавництва оплачували гонорар авторам «Кафедри».

«Кафедра» сердечно дякує всім, хто морально і матеріально заохочує її видання.

